

Дмитро ЗАЄЦЬ

Українська мова.
Довідник для підготовки до ЗНО

Зміст

Українська мова

Лексикологія

Будова слова

Морфологія

Коротко про всі частини мови

Іменник

Рід іменників та узгодження з прикметником – основні проблемні випадки

Число іменника

Кличний відмінок

Невідмінювані іменники

Основні правила щодо утворення правильних форм ступенів порівняння якісних прикметників

Особливості прикметників м'якої групи

Числівник

Займенник

Дієслово

Дієприкметник

Дієприслівник

Прислівник

Прийменники

Сполучники

Частки

Вигуки

Синтаксис, пунктуація

Головні члени речення

Складні випадки узгодження присудка з підметом

Другорядні члени речення

Загальна класифікація речень

Односкладні речення

Ускладнене речення та його компоненти

Однорідні члени речення

Вставні слова, словосполучення та речення

Звертання

Відокремлені члени речення

Класифікація складних речень

Складнопідрядні речення з кількома підрядними

Розділові знаки в складних реченнях різних типів

Способи відтворення чужого мовлення: пряма мова, цитата, діалог

Стилістика

Стилі української мови

Орфографія

Спрощення в групах приголосних
Зміни приголосних при словотворенні
Правила вживання м'якого знака
Апостроф
Подвоєння та подовження літер
Правопис префіксів
Правопис суфіксів
Велика та маленька літера у власних назвах
Правопис слів іншомовного походження
Написання складних слів
Основні правила переносу слів із рядка в рядок
Правопис частки *не* з різними частинами мови
Основні випадки чергування *у-в, і-й*
Літера *г*

Словник найуживаніших фразеологізмів

Додаток

Типові граматичні та лексичні помилки
Орфоепія. Основні принципи наголошування

УКРАЇНЬСЬКА МОВА

1. Лексикологія

Лексикологія – розділ мовознавства, який вивчає лексику (словниковий склад мови) та слово як її основну одиницю.

Лексичне значення слова – історично закріплена у свідомості народу або колективу співвіднесеність слова з певним явищем.

Слова бувають *однозначними* та *багатозначними*:

Однозначні	Багатозначні (уживаються в різних значеннях)
більшість наукових термінів (<i>суфікс, бісектриса</i> тощо)	більшість загальнонавчаних слів
назви конкретних предметів, деталей машин та механізмів (<i>стілець, лопата, шайба</i> тощо)	<i>Земля</i> : 1) планета Сонячної системи, світ; 2) верхній шар, поверхня Землі; 3) речовина темно-бурого кольору, ґрунт; 4) суша (на відміну від води); 5) ділянка певної площі; 6) країна, край, держава.
назви більшості тварин та рослин (<i>леопард, смородина, тополя</i>)	У багатозначному слові одне значення основне, а інші побічні: <i>Голова</i> – частина тіла людини або тварини (основне значення). Розум, керівник та ін. – побічні значення слова « <i>голова</i> ».
власні назви (<i>Дніпро, Стокгольм</i>)	
назви днів та місяців (<i>вівторок, січень</i>) та ін.	

Багатозначні слова можуть вживатися в *прямому* та *переносному* значеннях:

Пряме	Переносне
Основне, первинне значення слова, звичайна назва предмета, властивості, дії, стану: <i>Море</i> – водний простір, частина океану: <i>плавати в морі</i> . <i>Зелений</i> – колір спектра: <i>зелена сорочка</i> .	Додаткове значення, яке виникло внаслідок перенесення найменування з одних явищ, предметів, дій, ознак на інші: <i>Море</i> – велика кількість певних предметів: <i>море квітів</i> . <i>Зелений</i> – молодий, недосвідчений: <i>зелений працівник</i> .

Примітка. Переносне вживання слова може відбуватися у вигляді:

метафори	перенесення назви з одного	<i>Павутина доріг, бронзовий загар.</i>
----------	----------------------------	---

	предмета, явища на інший за їхньою схожістю або аналогією	Вітер з гаєм <i>розмовляє, шепче</i> з осокою (перенесення властивостей людини на явище природи).
метонімії	перенесення назви за суміжністю (назва матеріалу замість назви речі, предмета замість його вмісту, місцевості замість її мешканців, автора замість твору тощо)	<i>З'їв тарілку</i> (суп у тарілці), <i>Україна прокидається</i> (українці прокидаються), <i>читав Франка</i> (твори Франка).
синекдохи	перенесення назви частини предмета на ціле	Не показував носа. Голуба сукня більше не приходила.

За характером відношень між словами розрізняють:

Синоніми	Антоніми	Омоніми	Пароніми
Звучать по-різному, але мають схожі або однакові лексичні значення: <i>іспит – екзамен, вродлива – красива, анексія – загарбання</i>	Слова з протилежними значеннями: <i>добро – зло, теплий – холодний, усі – ніхто, сміятися – плакати, ясно – темно</i>	Вимовляються та пишуться абсолютно однаково, але мають зовсім різні значення: <i>бал</i> (оцінка) – <i>бал</i> (вечір із танцями), <i>справа</i> (діло) – <i>справа</i> (праворуч).	Схожі за звучанням, проте різні за значенням: <i>мимохідь</i> (проходячи повз) – <i>мимохить</i> (випадково, поза бажанням), <i>ефектний</i> (що справляє сильне враження) – <i>ефективний</i> (дієвий, який має позитивні наслідки), <i>дипломат</i> (державний службовець, що має повноваження для зносин з іноземними державами) – <i>дипломант</i> (лауреат, особа, відзначена дипломом за певні успіхи).
За повнотою збігу значень виділяють: Повні синоніми (повний збіг значень): <i>азбука – абетка, мовознавство – лінгвістика, восьминіг – спрут</i> . Часткові (близькі, але не тотожні): <i>добрий</i> (чоловік) – <i>приятний, чуйний, співчутливий</i> . Контекстуальні – виступають синонімами лише в певному контексті: <i>Було це в далекі старі</i>	Найчастіше протиставлення відбувається за такими принципами: 1) Наявність ознаки, дії – відсутність ознаки, дії: <i>рух – спокій, логічний – алогічний</i> . 2) початок дії – припинення дії: увімкнути – вимкнути; протилежне спрямування дій: <i>нападати</i> –	Примітка: не треба плутати омоніми з багатозначними словами: омоніми не пов'язані між собою за значенням.	Примітка. Пароніми можуть бути й близькими за значенням (<i>церемонний – церемоніальний</i>), і далекими (<i>орден – ордер, кампанія – компанія, дипломат – дипломант</i>), і протилежними (<i>еволюція – революція, лепський – кепський</i>).

<p>часи. Все <i>проходить</i>, <i>забувається</i> й <i>губиться</i>.</p>	<p><i>захищатися</i>, <i>додавати</i> – <i>віднімати</i>. 3) більший та менший ступінь вияву ознаки: <i>великий</i> – <i>малий</i>, <i>широкий</i> – <i>вузький</i>, <i>пізно</i> – <i>рано</i>. Зі структурного погляду антоніми поділяються на <u>різнокореневі</u>: <i>спека</i> – <i>мороз</i>, <i>любити</i> – <i>ненавидіти</i>;</p> <p><u>однокореневі</u> (<u>словотвірні</u>): <i>надія</i> – <i>безнадія</i>, <i>відчинити</i> – <i>зачинити</i>, <i>логічний</i> – <i>алогічний</i>.</p>		
--	---	--	--

За походженням лексика української мови поділяється на:

<i>Незапозичену лексику</i>	<i>Запозичення з іноземних мов</i>
<p>Найдавніші індоєвропейські слова, спільні для багатьох індоєвропейських мов, праслов'янські слова, спільні для більшості слов'янських мов, та власне українські слова: <i>мати</i>, <i>око</i>, <i>громада</i>, <i>будинок</i>, <i>іспит</i> тощо</p>	<p>Найбільш помітним є вплив грецької (<i>парус</i>, <i>лиман</i>), латинської (<i>аматор</i>, <i>гумор</i>), тюркської (<i>отаман</i>, <i>орда</i>), польської (<i>уряд</i>, <i>хлопець</i>), німецької (<i>бухгалтер</i>, <i>бутерброд</i>), французької (<i>режим</i>, <i>пальто</i>), італійської (<i>акорд</i>, <i>бароко</i>) та англійської (<i>футбол</i>, <i>трамвай</i>) мов.</p>

З погляду **сфери вживання** лексика поділяється на **загальнонавживану** та **спеціальну**.

Загальнонавживана лексика – слова, які використовують усі носії мови незалежно від додаткових соціальних умов. Спеціальна лексика характеризується певними обмежувальними ознаками:

<p>Територіальні обмеження. Діалектизми – слова, які вживаються лише в певних регіонах країни. Серед них є як слова, що збігаються з загальнонавживаними за значенням, так і слова, які називають предмети та явища, поширені лише в певній місцевості.</p>	<p><i>Легінь</i> – парубок, <i>тазда</i> – господар, <i>файний</i> – гарний, <i>цілушка</i> – шматок, <i>кукуля</i> – зозуля, <i>няньо</i> – батько, <i>крисаня</i> – вид капелюха, <i>колиба</i> – чабанська або лісорубська хатина з конусоподібним верхом, <i>мольфар</i> – чарівник, злий дух тощо.</p>
<p>Різні сфери професійної діяльності людей. Професіоналізми вживаються в середовищі представників певної професії.</p>	<p><i>Шаланда</i> – плоскодонний риболовецький вітрильник, <i>кочет</i> – гніздо для весла, <i>переруб</i> – невеликий майданчик посеред човна (слова з лексики рибалок).</p>
<p>Групи людей за різними соціальними ознаками. Жаргонізми – слова, властиві мові певної групи людей, об'єднаних спільністю інтересів, занять, соціальним станом.</p>	<p><i>Хвіст</i> – заборгованість за іспит, <i>плавати</i> – погано відповідати на питання екзаменатора, <i>шпора</i> – шпаргалка (студентський жаргон).</p>
<p>Термінологічна лексика – слова для</p>	<p><i>Дієприкметник</i>, <i>флексія</i>, <i>морфема</i>, <i>полісемія</i>,</p>

позначення спеціальних понять у різних галузях науки, техніки тощо.	<i>префікс</i> (термінологія мовознавства).
---	---

З погляду **активного та пасивного вживання** виділяють активну та пасивну лексику. Активна лексика – це слова повсякденного вжитку, які регулярно використовуються в різних сферах діяльності людини.

Пасивна лексика – слова, які вже вийшли з активного вжитку (*застарілі слова: історизми та архаїзми*) та слова, які лише починають до нього входити (*неологізми*).

Історизми	Архаїзми	Неологізми
Уживаються для позначення предметів, явищ та понять, які припинили своє існування через суспільні зміни	Означають наявні й у наш час предмети, явища, процеси, проте перестали активно вживатися, бо їх витіснили інші слова.	Нові слова, які з'являються в мові.

Назви давніх суспільних реалій (<i>смерд, ратуша, нарком, бунчужний</i>), професій (<i>кожум'яка, чумак</i>), застарілих знарядь праці, зброї, предметів одягу (<i>рало, сагайдак, жупан</i>), грошових одиниць та одиниць міри (<i>червінець, сажень</i>), зниклих племен, народів (<i>гуни, половці</i>).	Лексичні (повністю застарілі слова): <i>десниця</i> – права рука, <i>зигзиця</i> – зозуля, <i>воліти</i> – бажати, <i>брань</i> – битва, <i>ланіти</i> – щоки, <i>перст</i> – палець, <i>всує</i> – даремно. Словотвірні – із застарілими суфіксами та префіксами: <i>возсіяти</i> – засіяти, <i>рибар</i> – рибалка, <i>словеса</i> – слова. Фонетичні – із застарілим звуковим оформленням: <i>пійт</i> – поет, <i>враг</i> – ворог. Семантичні – вживаються й у наш час, проте з іншим значенням: <i>живіт</i> (у значенні життя), <i>лікоть</i> (у значенні міри довжини).	Загальномовні виникають через потребу дати назви новим предметам, явищам дійсності: <i>клонування, принтер, йогурт</i> ; потребу замінити назву більш зрозумілою або такою, що більше відповідає особливостям мови: <i>примірник</i> (замість екземпляра), <i>летовище</i> (замість аеродром). Авторські – намагання окремих митців знайти оригінальні образні назви: <i>злотоцінно, бистроплин</i> (Павло Тичина), <i>міднодзвонний, стоцвітно</i> (Максим Рильський).
---	---	--

Зі стилістичного погляду виділяють **стилістично нейтральну** та **стилістично забарвлену** лексику. Стилістично нейтральна лексика не має емоційного, експресивного забарвлення.

Стилістично забарвлена лексика виражає позитивні або негативні емоції, різноманітні почуття, включає:

розмовно-побутову лексику з відтінками позитивної та негативної оцінки, емоційного ставлення (пестливі чи грубі слова); просторічну лексику, вульгаризми	<i>донечка, рідненький, ледащо, витріщатися; базіка, панькатися; хамло, пика</i> тощо.
лексику публіцистичного стилю з виразним позитивним чи негативним забарвленням	<i>героїзм, велич, запроданство, популізм</i>
книжну піднесену лексику, поетизми	<i>благоговіння, десниця, борня, легкокрилий</i>

2. Будова слова

Кожне слово складається з однієї або двох і більше значущих частин (**морфем**), кожна з яких має своє значення та особливе призначення в словотворчій структурі слова, зафіксоване її традиційним місцем у слові.

Типи морфем

Назва	Коротке визначення	Характеристика, типи
Корінь	Визначальна для вираження основного лексичного значення слова частина, яка повторюється в цілій низці споріднених (за змістом) слів: сад, садовий, садівник, садівництво; хліб, хлібний, хлібець, хлібина, хлібороб.	Може дорівнювати слову (<i>день, для</i>) або становити його частину (<i>пролісок, щоденний</i>). Більшість незапозичених слів української мови мають односкладовий корінь: <i>допомога, перебудовувати</i> . Звуковий склад кореня переважно стабільний, проте може дещо змінюватися під впливом чергування голосних та приголосних звуків: <i>брід – бродити – броджу – бреду, нога – носі – ніжка, любити – люблю, їздити – їжджу, воля – вільний</i> тощо (звукові варіанти кореня). Виділяють незв'язані та зв'язані корені. Незв'язані корені можуть виступати і як самостійні слова: <i>ліс</i> та <i>лісовий, пролісок</i> тощо. Зв'язаний корінь може виступати лише разом з іншими морфемами: наприклад, корінь <i>-зу</i> у словах <i>взути, взуття, роззутися</i> . Зверніть увагу! Не слід плутати спільнокореневі слова та слова зі співзвучними (омонімічними) коренями, які не мають нічого спільного за змістом: не є спільнокореневими такі слова як <i>гора, горіти</i> та <i>горювати, радити</i> (від слова «рада») та <i>радість, будити</i> та <i>будинок</i> .
Префікс	Частина слова, яка стоїть <i>перед коренем</i> та служить для творення нових слів (змінюючи значення слова) або (рідше) граматичних форм одного й того ж слова.	Префікси не впливають на належність слова до певної частини мови, а лише видозмінюють значення, виражене коренем. Префікси можна поділити на <i>словотворчі</i> та <i>формотворчі</i> . Словотворчі префікси змінюють лексичне значення слова, утворюючи нові слова: <i>робити – заробити, нести – перенести, обнести, занести</i> тощо, <i>людний – безлюдний</i> . Формотворчі префікси утворюють тільки форми <i>того самого слова</i> : найвищий ступінь порівняння прикметника (<i>кращий – найкращий</i>), доконаний вид дієслова (<i>писати – написати</i>).
Суфікс	Частина слова, яка стоїть <i>після кореня</i> перед закінченням та творить нові слова або форми того самого слова.	Словотворчі суфікси можуть, як і префікси, видозмінювати значення слова, виражене коренем, надаючи йому додаткових відтінків: <i>синій – синенький, синюватий</i> , а також творять слова з цілком новим лексичним чи граматичним значенням (інші частини мови): <i>година – годинник, гора – гірський, гористий, білий – біліти</i> . Формотворчі суфікси утворюють різноманітні граматичні форми слова: вищий ступінь порівняння прикметника та прислівника (<i>веселий – веселіший, весело – веселіше</i>), доконаний вид дієслова (<i>стрибати – стрибнути</i>), дієприкметник як особливу форму

		дієслова: <i>зробити</i> – <i>зроблений</i> , минулий час дієслова: <i>говорити</i> – <i>говорив</i> , <i>говорила</i> .
Постфікс	Спеціальна службова морфема, що стоїть у кінці слова після закінчення.	Частки -ся, -сь, -небудь: <i>вчиться</i> , <i>якогось</i> , <i>якої-небудь</i> .
Інтерфікс	Сполучна морфема, яка об'єднує структурні частини (корені) складних слів.	Може об'єднувати два та більше коренів. Найбільш поширені інтерфікси – сполучні голосні о, е (є); ох: <i>водогін</i> , <i>землетрус</i> , <i>краєзнавчий</i> , <i>трьохсотий</i> , <i>грязеводолікарня</i> .
Закінчення	Змінна звукова частина змінюваного слова, що знаходиться в його кінці, після суфікса або після кореня та виражає відношення слів одне до одного.	<i>Закінчення не змінює лексичного значення слова</i> , тобто не може утворювати нові слова, а лише змінює граматичну форму одного й того ж слова, вказує на граматичні категорії відмінка, роду, числа, особи тощо: <i>хлопець</i> – <i>хлопця</i> , <i>хлопцеві</i> , <i>хлопцем</i> , <i>на хлопці</i> – закінчення іменника у формі однини в різних відмінках; <i>далекої</i> – закінчення прикметника у формі однини, жіночого роду, родового відмінка, <i>пишуть</i> – закінчення дієслова у формі третьої особи (<i>вони</i>) тощо. Зверніть увагу! Закінчення мають лише змінювані частини мови. Ніколи не мають закінчень: <ul style="list-style-type: none"> - прислівники: <i>швидко</i>, <i>згарячу</i> (можуть мати лише суфікси); - незмінювані форми дієслова: неозначена форма (<i>писати</i>), дієприслівник (<i>роблячи</i>, <i>подумавши</i> – мають суфікси) та особлива форма на -но, -то (<i>зроблено</i>, <i>відкрито</i>). - незмінювані іменники іншомовного походження: <i>таксі</i>, <i>бюро</i>, <i>кенгуру</i> (мають лише корінь). При цьому змінювані слова можуть мати так зване нульове закінчення : <i>дуб</i> , <i>сходив</i> . Хоча воно не має звукового оформлення та не позначається літерою, проте також вказує на граматичні ознаки.

Основою слова називають частину слова (без закінчення), що виражає його лексичне значення. Основу може складати або самотня коренева морфема, або корінь разом із префіксами чи суфіксами: *добр-ий*, *доброт-а*, *нарукавник-ом*.

3. Морфологія

Коротко про всі частини мови

Самостійні (повнозначні) частини мови (відповідають на питання)

Частина мови	Питання	Що означає, коротка	Приклади
--------------	---------	---------------------	----------

		характеристика	
1. Іменник	<i>Хто? що?</i>	Особа, предмет.	Дівчина, Тарас Шевченко, стіл.
2. Прикметник	<i>Який? чий?</i>	Ознака, властивість предмета; приналежність. <i>Якісні</i> – ознаки предметів; <i>Відносні</i> – відношення до осіб, явищ тощо; <i>Присвійні</i> – кому належить предмет	Веселий, цікавий. Студентський, космічний. Андріїв, Настин.
3. Дієслово та його особливі форми:	<i>Що робити, робить, робив? і т. п.</i>	Дія.	Пишуть, читає (особові форми).
Інфінітив (неозначена форма)	<i>Що робити? Що зробити?</i>		Читати, написати.
Безособові дієслова, форми на -но, -то	<i>Що відбувається? Що зроблено?</i>	Дія, що відбувається без особи (не можна підставити іменник).	Світає, дощить. Випито, зроблено.
Дієприкметник	<i>Який?</i>	Ознака за дією (походить від дієслова). Не треба плутати з прикметником!	Працюючий, зів'ялий, написаний, почутий.
Дієприслівник	<i>Що роблячи? Що зробивши?</i>	Додаткова дія	Читаючи, написавши.
4. Числівник	<i>Скільки? Котрий?</i>	Кількість предметів (<i>кількісні</i>), порядок при лічбі (<i>порядкові</i>).	Сто, двоє, одна ціла п'ять шостих, багато, кільканадцять. Перший, другий і т. д.
5. Займенник	<i>Хто? що? Який, чий? Скільки?</i>	Вказує на: - особу, предмет, але не називає їх (не плутати з іменником!) - ознаку або приналежність, але не уточнює, яку саме (не плутати з прикметником!); - кількість, але не називає її	Я, він, хтось, будь-хто, щось, ніхто. Такий, цей, будь-який, ніякий, всякий, кожний, інший, чийсь, твій. Скількись, хтозна-скільки.
6. Прислівник	<i>Як? де? коли? куди? чому? для чого?</i>	Ознака дії або стану	Було <i>гарно</i> , перебував <i>усередині</i> , зробив <i>учора</i> , рухатися <i>вгору</i> , образити <i>спересердя</i> , дратувати <i>навмисно</i> .

Службові частини мови й вигуки (не відповідають на питання)

Частина мови	Які функції виконує, коротка характеристика	Приклади вживання
---------------------	--	--------------------------

1. Прийменник	Використовується для вираження різних зв'язків між словами. ! Завжди стоїть поруч із іменником або займенником лише в непрямих відмінках (родовий, давальний та ін.)	<i>Для Марини, на небі, серед нас, поблизу будинку, протягом року, напередодні шлюбу, близько двох годин.</i>
2. Частка	Приєднується до самостійної частини мови, творює її нові форми (би, хай, нехай) або надає слову нових відтінків значення: - сумніву (<i>нібито</i>) - заперечення (<i>не</i>) - підкреслення, виділення (<i>саме, тільки, якраз</i> тощо)	<i>Зробив би</i> (форма умовного способу дієслова), <i>нехай</i> працює! (форма наказового способу дієслова). <i>Нібито</i> любить, <i>навряд чи</i> знає. <i>Хіба</i> це правда? <i>Не</i> знаю, <i>не</i> зроблено. <i>Саме</i> він, <i>тільки</i> Оксана, <i>навіть</i> я, <i>таки</i> зрозумів, <i>ось</i> цей хлопець.
3. Сполучник	Об'єднує: - однорідні члени речення. - частини складного речення: сурядні – об'єднують частини складносурядного речення (і, й, а, але, проте, зате); підрядні – об'єднують частини складнопідрядного речення (бо, що, коли, де, якщо, якби, дарма що, так що та ін.)	<i>Сашко й</i> Дарина; <i>то</i> дощ, <i>то</i> сніг. <i>Багаті</i> живуть у розкошах, <i>а</i> <i>бідні</i> страждають. <i>Він</i> зрадив, <i>проте</i> Дарина обурилася. <i>Марія</i> пропустила уроки, <i>тому що</i> захворіла. <i>Дід</i> мені розповів, <i>що</i> познайомився з бабусею ще в школі.
Вигук	Особлива частина мови, що виражає: - вияви ввічливості (вітання, прощання, подяка, прохання) - спонукання до дії - емоції - звуконаслідування (імітація звуків тварин, предметів тощо)	<i>Привіт!</i> <i>Бувай, до побачення!</i> <i>На добраніч!</i> <i>Будь ласка, дякую.</i> <i>Нумо, геть!</i> <i>Ой, ай, боже мій!</i> <i>Ку-ку, дзень-дзень.</i>

Рід іменників та узгодження з прикметником: основні проблемні випадки

Чоловічий рід

Іменник	Правильна форма в родовому відмінку	Правильне узгодження з прикметником
біль	болю	<i>страшний біль</i>
ступінь	ступеня	<i>науковий ступінь</i>
накип	накипу	<i>чорний накип</i>
нежить	нежитю	<i>набридливий нежить</i>
тюль	тюлю	<i>яскравий тюль</i>
дріб	дробу	<i>іраціональний дріб</i>
маестро	маестро	<i>справжній маестро</i>
торнадо (вітер)	торнадо	<i>жахливий торнадо</i> (вітер)

назви тварин: собака, папуга, поні, шимпанзе, какаду, кенгуру, колібри	собаки, поні, шимпанзе, какаду, кенгуру, колібри	<i>вірний собака, гарненький поні, грайливий шимпанзе, кумедний какаду (папуга), веселий кенгуру, мініатюрний колібри</i>
Сибір	Сибіру	<i>величезний Сибір</i>
ЄС	ЄС	<i>дружний ЄС (Європейський Союз)</i>

Середній рід

Іменник	Правильна форма в родовому відмінку	Правильне узгодження з прикметником
резюме	резюме	<i>відмінне резюме</i>
таксі	таксі	<i>швидке таксі</i>
бюро	бюро	<i>церемоніальне бюро</i>
пенсне	пенсне	<i>кумедне пенсне</i>
Міста такого типу: Баку, Сочі, Токіо, Тбілісі	Баку, Сочі, Токіо, Тбілісі	<i>сонячне (місто) Сочі, велике (місто) Токіо</i>

Жіночий рід

Іменник	Правильна форма в родовому відмінку	Правильне узгодження з прикметником
путь	путі	<i>остання путь</i>
жовч (рідина)	жовчі	<i>гірка жовч</i>
нехворощ (трав'яниста рослина)	нехворощі	<i>чорнувата нехворощ</i>
туш, гуаш (фарба)	туші, гуаші	<i>чорна туш</i>
обитель (те ж саме, що монастир)	обителі	<i>тиха обитель</i>
розкіш	розкоші	<i>надмірна розкіш</i>
цеце (муха)	цеце	<i>набридлива цеце (муха)</i>
авеню (вулиця)	авеню	<i>широка авеню (вулиця)</i>
саямі (ковбаса)	саямі	<i>смачна саямі (ковбаса)</i>
боржомі (вода)	боржомі	<i>цілюща боржомі (вода)</i>
ООН	ООН	<i>обурена ООН (Організація Об'єднаних Націй)</i>

Категорія числа іменника

Іменники можуть мати форму **однини** та **множини**. При цьому більшість іменників утворюють обидві форми: озеро – озера, цивілізація – цивілізації тощо. Щоправда, окремі іменники вживаються тільки у формі однини або тільки у формі множини:

Тільки в однині	Тільки в множині
1) Слова з абстрактним значенням, часто на позначення дій, якостей, почуттів : <i>молотьба, хода, мудрість, щастя, журба, сум</i> тощо.	1) Назви предметів, парних за будовою або таких, що мають кілька частин: <i>окуляри, ножиці, сани, ворота, штани, груди, носилки, граблі</i> .
2) На позначення речовин: <i>сметана, вугілля, кисень, цукор, молоко</i> тощо. Примітка: Іноді в художньому стилі можливі відхилення від цієї норми: <i>пісок – піски, сніг</i>	2) Окремі збірні іменники: <i>меблі, надра, копальни, гроші, фінанси</i> .

– <i>сніги</i> .	
3) Збірні іменники (позначають сукупності): <i>начальство, студентство, худоба, лицарство, листя, коріння, волосся</i> (відповідно до цього узгоджуємо іменники з іншими словами: осіннє листя, а не осінні листя; коріння проросло, а не проросли).	3) Окремі матеріально-речовинні назви: <i>вершки, дріжджі, консерви, парфуми, прянощі</i> тощо.
4) Власні назви: <i>Полтава, Михайло, «Кобзар»</i>	4) Назви часових понять, обрядів, пам'ятних дат: <i>приморозки, сутінки, входи, заручини, роковини</i> .
	5) Назви дій, процесів, станів, почуттів (часто із суфіксом – ош): <i>пустощі, заробітки, заздрощі, ревнощі, прикросі</i> .
	6) Назви ігор: <i>шахи, шашки, піжмурки</i> .
	7) Окремі власні географічні назви: <i>Чернівці, Суми, Альпи, Карпати</i> тощо.

Кличний відмінок іменника: основні правила утворення

I відміна (іменники жіночого, чоловічого роду із закінченнями -а, -я)

-о	-е	-є	-ю
Усі іменники (із закінченням -а) твердої групи : <i>Ганна – Ганно, Микола – Миколо, сестра – сестро.</i>	Більшість іменників (із закінченнями -а, -я) м'якої та мішаної груп : <i>земля – земле, Катря – Катре, Настя – Насте, Ілля – Ілле, душа – душе.</i>	Іменники (із закінченням -я) м'якої групи після голосного та апострофа: <i>Марія – Маріє, Соломія – Соломіє, сім'я – сім'є.</i>	Окремі пестливі іменники (на -я) м'якої групи : <i>бабуся – бабусю, (також доню, матусю), Галя – Галю.</i>

Примітка: в іменах по батькові форму кличного відмінка мають обидва слова: *Ганно Іванівно, Надіє Олександрівно.*

II відміна (іменники чоловічого роду з нульовим закінченням чи на -о)

-е	-у	-ю
1) Безсуфіксні іменники твердої групи : <i>Богдан – Богдане, Тарас – Тарасе, Петро – Петре, козак – козаче</i> (винятки до правила див. у переліку слів із закінченням –у).	1) Іменники твердої групи із суфіксами -ик, -ок, -к(о): <i>синок – синку, батько – батьку</i>	1) Більшість іменників м'якої групи (зокрема іменники на й): <i>Василь – Василю, Віталій – Віталію, вчитель – вчителю, Ігор – Ігорю</i> (вважається нормативною й форма <i>Ігоре</i>).
2) Більшість іменників мішаної групи , зокрема власні назви з основою на ж, ч, ш, дж , загальні назви з	2) Іншомовні імена з основою на г, к, х : <i>Джек – Джеку, Людвіг – Людвігу, Фрідріх – Фрідріху</i> (ім'я <i>Олег</i>	2) Окремі іменники-винятки із суфіксом -ець: <i>боєць – бійцю, знавець – знавцю, мудрець – мудрецю.</i>

основою на р, ж : <i>Довбуше, Джордже; стороже, гусяре, школяре.</i>	має паралельні форми: <i>Олегу</i> та розмовну <i>Олеже</i>).	
3) Іменники м'якої групи із суфіксом – <i>ець</i> : <i>хлопець – хлопче</i> (винятки до цього правила див. у переліку слів із закінченням -ю).	3) Винятки: <i>дід – діду, син – сину, тато – тату.</i>	
	4) Окремі іменники мішаної групи з основою на шиплячий (крім ж): <i>слухачу, товаришу.</i>	

Примітка: в іменах по батькові в кличному відмінку стоять обидва слова: *Тарасе Степановичу, Віталію Федоровичу.*

Невідмінювані іменники

Нульова словозміна (однакова форма в усіх відмінках) властива таким групам іменників:

Група	Винятки	Приклад уживання іменника в непрямому відмінку
1) Загальні та власні назви іншомовного походження з кінцевими голосними (крім -а після приголосного та -я): - а (<i>боа, ампула, Нікарагуа</i>); - о (<i>авто, кіно, бюро, бароко, трюмо, Токіо</i>); - у (ю) (<i>рагу, какаду, меню, Катманду</i>); - е (є) (<i>алое, фойє, резюме</i>); - і (<i>жалюзі, дербі, журі, Тбілісі</i>).	<i>Пальто</i> – відмінюється як звичайний іменник середнього роду: <i>пальта, у пальті, пальтом</i> тощо; <i>ситро (ситра, ситром</i> тощо)	За рішенням <i>журі</i> , перебувала в <i>авто</i> , зустрілися у <i>фойє</i> .
2) Іншомовні загальні назви жінок, жіночі імена та прізвища з кінцевим приголосним: <i>мадам, міс, місіс, Джудіт, Мерседес, Мері Шмідт, Марія Бауер</i> .	<i>Суламіф</i> – для <i>Суламіфі, Нінель – Нінелі, з Нінеллю</i>	Квіти для <i>мадам</i> . Спогади Марії <i>Бауер</i> .
3) Українські жіночі прізвища на -о або з кінцевим приголосним: <i>Денисенко, Поліщук, Гутенюк, Ткач</i> . Примітка: Чоловічих прізвищ це не стосується (розповідь про Павла <i>Чубача</i> , зустріч із Віталієм <i>Кличком</i> , твори Івана <i>Франка</i>).		Твори Алли <i>Денисенко</i> , звернувся до Надії <i>Поліщук</i> .
4) Французькі імена та прізвища з кінцевим наголошеним -а, я : <i>Дюма, Золя, Ніколя</i> ; російські прізвища на -их, -ово (<i>Черних, Дурново</i>).		Романи <i>Дюма</i> , знайомий Віктора <i>Черних</i> .
5) Іншомовні топоніми на -а , що в		На острові <i>Куба</i> , у

словосполученнях виступають у ролі прикладок: <i>Куба, Невада</i> .		штаті <i>Невада</i> .
б) Буквені та складноскорочені аббревіатури: <i>ООН, КПП, райвно</i> тощо.	<i>Загс, ВАК: у загсі, до ВАКу.</i>	Звернення до <i>ООН</i> , лист від <i>райвно</i> .

Основні правила щодо утворення правильних форм ступенів порівняння якісних прикметників

1. Не можна утворювати форми ступенів порівняння шляхом додавання займенника **самий** до прикметника. Не можна сказати: *самий цікавий* або *самий головніший*. Правильно: *найцікавіший* (або *найбільш цікавий*), *найголовніший*.

2. Не можна утворювати ступені порівняння, змішуючи просту та складену форму. (Проста форма: *цікавий – цікавіший, найцікавіший*; складена форма: *цікавий – більш цікавий, найбільш цікавий*). Не можна сказати: *більш цікавіший* (правильно: *цікавіший* або *більш цікавий*), *більш важливіший* (правильно: *важливіший, більш важливий*).

3. Треба пам'ятати, що існують особливі форми найвищого ступеня порівняння. Вони творяться за допомогою словотворчих часток **що-, як-**. Ці частки завжди пишемо РАЗОМ з прикметником: *якнайтепліший, щонайкращий*.

4. Не можна вживати словосполучення такого типу: *вищий Андрія, розумніший інших*. Тут треба використати прийменники: *вищий за (від) Андрія, розумніший за інших (або розумніший, ніж інші)*.

5. Слід пам'ятати про основні випадки чергування при творенні вищого ступеня порівняння (за допомогою суфікса **ш**):

а) Суфікси **-ок, -ек, -к** випадають: *глибокий – глибший, далекий – дальший, легкий – легший*.

б) кінцевий **-с** разом із суфіксом призводить до появи літери **щ**: *високий – вищий*.

в) приголосні основи **г, ж, з** у сполученні з суфіксом **ш** дають сполучення звуків **жч**: *дорогий – дорожчий (хоча довгий – довший), низький – нижчий, дужий – дужчий*.

6. Окремі якісні прикметники мають особливі форми ступенів порівняння: *маленький – менший, найменший, великий – більший, найбільший, добрий – кращий, найкращий, поганий – гірший, найгірший*.

7. Окремі якісні прикметники взагалі не утворюють ступенів порівняння.

До них належать насамперед такі групи прикметників:

- що виражають абсолютну ознаку (яка не має міри вияву): *сліпий, лисий, німий, босий, голий, хворий, мертвий, живий, порожній, сивий, русий* та ін. Тож **не можна** говорити: *більш хворий, найпорожніший* тощо.
- на позначення мастей тварин: *гнідий, вороний* та ін.
- утворені за допомогою додавання суфіксів або префіксів: *білявий, чорнуватий, величезний, худючий, рідненький, премудрий, завеликий, безмежний, архіскладний* тощо.
- складні прикметники: *жовто-блакитний, темно-синій*.

Особливості прикметників м'якої групи

До **м'якої групи** належить небагато прикметників, а саме:

давній, внутрішній, крайній, передній, доколишній, тутешній, домашній, середній, ближній, дальній, горішній, нижній, завтрашній, внутрішній, зовнішній, городній, сінешній, кутній, сусідній, дорожній, всесвітній, безкрай, колишній, нинішній, обідній, ранішній, торішній, літній, осінній, вечірній, вчорашній, древній, ранній, пізній, зимній, тодішній, сьогоднішній, теперішній, неділевий,

суботній, братній, синовній, дочірній, матірній, подружній, орлій, достатній, довгошій, справжній, художній, освітній, присутній, могутній, порожній.

Примітка: також **дружній** – у значенні: який виражає прихильність, довір'я, дружелюбність (*теплий та дружній погляд*); – заснований на дружбі, взаємній прихильності, довір'ї, доброзичливості (*дружні взаємини*). Проте **дружній** у значенні: злагоджений, зв'язаний дружбою, взаємною прихильністю, довір'ям, відданістю, згодою (*роботяца та дружна родина*). Прикметник **природний** завжди пишеться з **и**.

Відмінювання прикметників м'якої групи

Прикметники м'якої групи мають особливі відмінкові форми (відрізняються від твердої групи тим, що в більшості відмінків *перед о з'являється м'який знак*):

Чоловічий, середній рід

Називний	ій, є	всесвітній, всесвітнє
Родовий	ього	всесвітнього
Давальний	ьому	всесвітньому
Знахідний	Н. або Р.	
Орудний	ім	всесвітнім
Місцевий	(на) -ьому (ім)	на всесвітньому (всесвітнім)

Жіночий рід

Називний	я	всесвітня
Родовий	ьої	всесвітньої
Давальний	ій	всесвітній
Знахідний	ю	всесвітню
Орудний	ьою	всесвітньою
Місцевий	(на) -ій	на всесвітній

Числівник

Самостійна частина мови, що означає кількість або порядок предметів при лічбі, відповідає на питання «скільки?» або «котрий?».

1. Як розрізнити числівник та інші частини мови з числовим значенням?

Порівняймо числівники та схожі на них інші частини мови та вставні слова:

Числівники (питання «скільки?» «котрий?»)	Іменники (питання «що?»)	Прикметники (питання «який?»)	Прислівники (питання «як?» «наскільки?» «скільки разів?»)	Дієслова (що робити?)	Вставні слова (для вираження порядку викладу думок)
два, десять, сто, двоє, півтора, одна сьома, перший, сьомий та ін.	одиниця, двійка, десяток, сотня, половина, третина, чверть	триповерховий, поодинокий, окремий, парний	вдвоє, двічі	подвоїти, розполовинити	по-перше, по-друге і т.д.

2. Класифікація числівників, розряди за значенням:

Власне кількісні (питання «скільки?»)	Дробові (питання «скільки?»)	Збірні (питання «скільки?»)	Неозначено-кількісні (скільки?)	Порядкові (питання «котрий?»), порядок предметів чи істот при лічбі
числові назви в межах один-десять, одинадцять-дев'ятнадцять, двадцять-дев'яносто, сто, двісті – дев'ятсот, тисяча, мільйон, мільярд, більйон, квадрильйон та сполучення цих слів у складі числових назв: тридцять п'ять, сто сорок шість тощо.	<i>дві третіх, три шостих, одна сьома, одна ціла три четвертих, півтора, півтори, півторасти.</i>	<i>двоє, троє, четверо, п'ятеро-десятеро тощо, останній представник цього ряду – тридцяттеро.</i>	Можна виділити кілька типів: 1) займенникові числівники: <i>скільки, ніскільки, стільки, стільки-то, скільки-небудь, скількись, кількадесят</i> тощо; 2) прислівникові числівники: <i>багато (небагато), мало (немало), чимало.</i> Примітка: Якщо такі слова виступають поруч із іменником (<i>багато хлопців, мало гармат</i>), то це числівники, якщо поруч із дієсловом (<i>працювати багато, готуватися мало</i>), то це прислівники; 3) іменникові числівники – іменники в переносному значенні, що перетворюються на числівники: <i>безліч, тьма, сила, хмара, море, океан, маса, уйма тощо, напр. уйма грошей, тьма народу, море людей.</i>	<i>перший, другий, одинадцятий, двадцять третій, сотий і т. п.</i>

Розряди за будовою:

Прості (з однією основою)	Складні (з двома основами)	Складені (з кількох простих і складних числівників):
<i>один, чотири</i>	Назви десятків від 50 до 90 (<i>шістдесят</i> тощо), назви сотень від 200 до 900 (<i>двісті</i> тощо), дробовий	<i>двадцять шість, дві тисячі сто сорок три, а також дробові: десять цілих двадцять чотири сотих.</i>

	<i>півтораста, неозначено- кількісні кількадесят, кількасот</i>	
--	---	--

3. Правильне узгодження числівника та іменника: основні принципи.

1. Числівники **два, три, чотири** (а також складені числівники, що містять ці слова: двадцять два, сто три тощо) вимагають від іменника **називного відмінка множини**: *два програмісти, двадцять два хлопці, сто три будинки*. Тож помилкою було би сказати: *два програміста, двадцять два хлопця, сто три будинка* (*родовий відмінок однини тут уживати заборонено*).
2. **Дробові** числівники вимагають від іменника винятково **родового відмінка однини**: *одна друга торта, п'ять шостих апельсина, дві цілі й одна третя тонни*. Тут не можна вживати множину, тож невірно було б сказати: *одна друга кілограмів*.

(Проте якщо числівник стоїть поруч із іменником, що має числове значення, тоді іменник узгоджується з числівником: *два з третиною апельсини, п'ять з половиною кілограмів*).

3. Так само **родового відмінка однини** вимагають і дробові числівники **півтора, півтори**: *півтора місяця, півтора яблука, півтори тонни*. Помилкою буде сказати: *півтора місяців, півтора яблук* (множину тут уживати заборонено).
4. Іменники при складених числівниках уживаються в тому відмінку, якого вимагає останнє слово: *сто один стіл, сто три столи, сто десять столів*.

4. Відмінювання числівників. Основні принципи та найбільш типові зразки

Н.	Р.	Д.	Зн.	Ор.	М.	Також за цим зразком
два, дві	двох	двом	Н. або Р.	двома	(на) двох	три, чотири, обидва, обидві, обоє, багато, кілька
чотири	чотирьох	чотирьом	Н. або Р.	чотирма	(на) чотирьох	
п'ять, п'ятеро	п'яти (п'ятьох)	п'яти (п'ятьом)	п'ять (п'ятьох)	п'ятьма (п'ятьома)	(на) п'яти (п'ятьох)	від 5 до 20, 30
сім	семи (сімох)	семи (сімом)	сім (сімох)	сьома (сімома)	(на) семи (сімох)	
вісім	восьми (вісьмох)	восьми (вісьмом)	вісім (вісьмох)	вісьма (вісьмома)	(на) восьми (вісьмох)	
сімдесят	сімдесяти (сімдесятьох)	сімдесяти (сімдесятьом)	сімдесят (сімдесятьох)	сімдесятьма (сімдесятьома)	на сімдесяти (сімдесятьох)	50-80, відмінюється лише друга частина
сорок	сорока	сорока	сорок	сорока	сорока	
дев'яносто	дев'яноста	дев'яноста	дев'яносто	дев'яноста	дев'яноста	
сто	ста	ста	сто	ста	ста	
двісті	двохсот	двомастам	двісті	двомастами	(на) двохстах	200-900, відмінюємо обидві частини
чотириста	чотирьохсот	чотирьомстам	чотириста	чотирмастами	(на) чотирьохстах	
шістсот	шестисот	шестистам	шістсот	шістьмастами, шістьмастами	(на) шестистах	
півтора	-	-	-	-	-	

півтори	-	-	-	-	-	
півтора	-	-	-	-	-	
дві треті	двох третіх	двом третім	дві треті	двома третіми	(на) двох третіх	ін. дробові

Відмінювання складених числівників

Слід пам'ятати два основні правила:

1. У складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово: *сто двадцять восьмий, сто двадцять восьмого, сто двадцять восьмому і т. д.*
2. У складених кількісних числівниках відмінюється **кожне слово** за своїм типом відмінювання, наприклад:

Н. триста шістьдесят вісім

Р. трьохсот шістьдесяти (шістдесятьох) восьми (вісьмох)

Д. трьомстам шістьдесяти (шістдесятьом) восьми (вісьмом)

З. триста (трьохсот) шістьдесят (шістдесятьох) вісім (вісьмох)

О. трьомастами шістьдесятьма (шістдесятьома) вісьма (вісьмома)

М. (на) трьохстах шістьдесяти (шістдесятьох) восьми (вісьмох).

5. Правильне вживання числівників на позначення часу

Для позначення точної години вживаємо не кількісні, а порядкові числівники, тому кажемо: *десята година*, а не *десять годин*.

Використовуємо прийменники «о», «на», «за» для позначення відповідного часу (замість «в», «без» та ін. хибних конструкцій): *о першій годині* (а не *в першу годину*), *пів на першу* (замість *пів першої*), *за десять хвилин друга* (замість *без десяти два*).

Розгляньмо найтиповіші випадки вживання числівників для позначення часу:

Час	Правильно	Неправильно
10.00	зараз десята година, зустрінемося о десятій годині	зараз десять годин, зустрінемося в десять годин
10.30	зараз пів на одинадцяті, зустрінемося о пів на одинадцяті	зараз пів одинадцятої, зустрінемося у пів одинадцятої
10.05	десята година п'ять хвилин п'ять хвилин на одинадцяті п'ять хвилин по десятій	десять годин п'ять хвилин. п'ять хвилин одинадцятого (одинадцятої).
10.55	за п'ять (хвилин) одинадцяті, п'ять хвилин до одинадцятої	без п'яти одинадцять
10.15	чверть на одинадцяті, чверть по десятій, 15 хвилин на одинадцяті	чверть одинадцятого (одинадцятої)
10.45	за чверть одинадцяті, чверть до одинадцятої, за 15 (хв.) одинадцяті	без чверті одинадцять, без п'ятнадцяти одинадцять

Займенник

Займенник – це самостійна частина мови, яка вказує на особи, предмети (питання «хто? що?»), ознаки (питання «який?», «чий?»), кількості (питання «скільки?»), проте не

називає їх. Тобто займенники відповідають на ті ж питання, що й інші частини мови, передусім іменники, прикметники та числівники. Тож слід навчитися їх відрізняти.

Розряди займенників за значенням, їх характеристики та представники

Назва розряду	Характеристика	Представники
1. Особові	Вказують на особу мовця, на особу співбесідника, на треті особи або предмети.	<i>я, ми, ти, ви, він, вона, воно, вони</i>
2. Зворотний	Вказує на відношення виконавця дії до самого себе, вживається тільки у формах непрямих відмінків (переміг <i>себе</i> , сказав <i>собі</i>).	<i>себе</i>
3. Присвійні	Вказують на належність предметів особі (питання «чий?»).	<i>мій, наш, твій, ваш, свій, його, її, їх, їхній</i>
4. Вказівні	Вказують на предмети, їх ознаки, кількість, проте не називають їх.	<i>цей (оцей), той (отой), такий (отакий), стільки, а також <u>займенникові прислівники</u> тут, там, туди, сюди, звідти, звідси, тоді</i>
5. Означальні	Узагальнено вказують на ознаки предметів, наприклад: повне охоплення (<i>весь</i>), спільність (<i>всякий, кожний</i>), відмінність (<i>інший</i>).	<i>сам, самий, весь (увесь), всякий, кожний (кожен), інший</i>
6. Питально-відносні	1) У питальних реченнях уживаються для оформлення запитання про осіб (<i>хто?</i>), предмети (<i>що?</i>), ознаки, якості, приналежність предмета (<i>який? чий?</i>), кількість або порядок предметів (<i>скільки? котрий?</i>) І <i>хто</i> нам допоможе? <i>Чий</i> це песик? 2) У складнопідрядному реченні пов'язують підрядне речення з головним як сполучні слова; до них можна поставити питання: <i>хто? який? чий?</i> та ін. Хлопець, (<i>хто?</i>) що називав себе спортсменом, насправді не мав жодного відношення до спорту. <i>Той, (хто?) хто</i> пройшов	<i>хто, що, який, чий, скільки, котрий</i>

	крізь вогонь, не злякався й сьогодні.	
7. Заперечні	Вказують на відсутність осіб, предметів, ознак, кількостей.	<i>ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки, жодний (жоден)</i>
8. Неозначені	Утворюються за допомогою словотворчих часток <i>аби, де, будь-, небудь-, казна-, хтозна-, сь</i> . Вказують на невизначеність, незрозумілість особи, предмета, якості чи кількості. Хтось (невідомо хто) поганий скоїв це жахіття. Якась (незрозуміло яка) дівчина мені посміхнулася.	<i>абихто, абищо, дехто, дещо, хто-небудь, що-небудь, казна-хто, казна-що, хтозна-хто, хтозна-що, хтось, щось, абиякий, деякий, дечий, який-небудь, чий-небудь, казна-який, хтозна-який, хтозна-чий, якийсь, чийсь, казна-скільки, хтозна-скільки, скількись, котрийсь</i>

Співвідношення займенників з іншими частинами мови

Порівняймо займенники та схожі на них інші частини мови, що відповідають на ті самі питання.

Іменники (хто? що?) <i>море, хлопець, Тарас</i>	Іменникові займенники – вказують на особи та предмети, проте не називають їх: - особові (<i>я, ти, ми</i> тощо), - зворотний (<i>себе</i>), - питально-відносні (<i>хто, що</i>), - неозначені (<i>хто-небудь, хтось, будь-хто, дехто, щось, абищо</i> і т. д.), - заперечні (<i>ніхто, ніщо</i>).
Прикметники (який? чий?) <i>гарний, студентський, Оксанин</i>	Прикметникові займенники – вказують на ознаку чи приналежність, проте не називають її: - присвійні (<i>мій, твій, наш, ваш, свій, їхній</i>), - вказівні (<i>цей, отой, такий</i>), - означальні (<i>сам/самий, весь, всякий, кожний, інший</i>), - питально-відносні (<i>який, котрий, чий</i>), - неозначені (<i>який-небудь, абиякий, чий-небудь, казна-який</i> тощо) - заперечні (<i>ніякий, нікотрий, нічий, жоден</i>). Сюди також належать експресивно-емоційні похідні окремих таких займенників: <i>кожнісінький, самісінький, отакенний</i> тощо.
Числівники (скільки?) <i>сто, двадцяттеро</i>	Числівникові займенники – вказують на кількість, проте не уточнюють її: <i>скільки, ніскільки, стільки, стільки-то, скільки-небудь, скількись</i> .

<p>Прислівники (як? коли? де?, чому? та ін.) <i>гарно, вчора, внизу, спересердя</i></p>	<p>Прислівникові займенники (можна відносити й до класу прислівників) Вказують на ознаку чи спосіб дії, місце, час, причину тощо, проте не уточнюють їх: <i>як, як-небудь, якось, так, ніяк, казна-як, коли, коли-небудь, ніколи, колись, казна-коли, доки, доти, поки, досі, де, ніде, де-небудь, десь, казна-де, тут, там, всюди, куди, куди-небудь, кудись, казна-куди, туди, звідки, звідкись, звідси, звідти, звідусіль, звідусюди, чому, тому.</i></p>
---	--

Правильне та помилкове вживання займенників: найбільш типові випадки помилок

Помилково	Правильно
<p><i>ЛюбИй</i> учень, <i>любІ</i> завдання (калька з російської).</p>	<p>Можна вживати тільки займенник «будь-який»: <i>будь-який</i> учень, <i>будь-які</i> завдання.</p>
<p>Учні, розгляньмо <i>слідуючі</i> (наступні) приклади (калька з російської).</p>	<p>Треба вжити властивий українській мові вказівний займенник такий: Учні, розгляньмо такі приклади.</p>
<p>Ми познайомилися з ним так <i>же</i> само давно, як і я з тобою. Книга знаходиться <i>там же</i>.</p>	<p>Так само давно, як і з тобою. Книга знаходиться там само. (Вживаємо займенник «само»).</p>
<p><i>Самий</i> цікавий предмет.</p>	<p>Найцікавіший предмет, найбільш цікавий предмет (форми ступенів порівняння якісних прикметників не можна утворювати за допомогою займенника «самий», це є калькою з російської мови).</p>

Правопис неозначених та заперечних займенників

Пишемо разом	Окремо	Через дефіс
<p>Заперечні займенники, що починаються на «ні»: <i>ніхто, ніякий, ніде, нізвідки.</i></p>	<p>Заперечні займенники в непрямих відмінках, якщо між їх частинами стоять прийменники «у», «в», «з» та ін.: <i>ні в кого, ні з ким, ні для кого.</i></p>	
<p>Неозначені займенники, де використовуються словотворчі компоненти аби, де, сь: <i>абихто, абиякий, дехто, деякий, якийсь, котрийсь</i> тощо.</p>	<p>Неозначені займенники в непрямих відмінках, якщо між їх частинами стоять прийменники: <i>аби з ким, де з ким, будь у що.</i></p>	<p>Неозначені займенники, утворені за допомогою компонентів будь-, небудь-, казна-, хтозна-, бозна-: <i>будь-яка, хто-небудь, казна-хто, хтозна-який, бозна-де.</i></p>

Дієслово – самостійна частина мови, що називає дію або стан предмета чи особи, відповідає на питання *що робити? що зробити? що роблю? що робить?* тощо.

Форми дієслова

Дієвідмінювані	Відмінювані	Незмінні
Змінюються за особами та числами: (Я) <i>працюю</i> (ми) <i>працюємо</i> (ти) <i>працюєш</i> (ви) <i>працюєте</i> (він/вона) <i>працює</i> (вони) <i>працюють</i>	Дієприкметник – відповідає на питання прикметника <i>який?</i> , називає ознаку за дією: <i>побудований, зів'ялий</i> .	Інфінітив – неозначена форма дієслова. Відповідає на питання <i>що робити? що зробити?</i> читати, написати
	Змінюється за відмінками: <i>побудований</i> (називний) – <i>побудованого</i> (родовий) – <i>побудованому</i> (давальному) і т. д.	Особлива форма на -но, -то . Незмінювана форма, яка виступає головним членом односкладних безособових речень: Завдання <i>виконано</i> . Сорочку <i>вишито</i> . Міст <i>було збудовано</i> в середині минулого століття.
		Дієприслівник – особлива форма, що називає додаткову дію, питання <i>що роблячи? що зробивши?</i> танцюючи, закінчивши

Синтаксична роль

Найчастіше виступає присудком:

Я **працюю** над новим проектом.

Інфінітив може виступати будь-яким членом речення, наприклад:

Підметом	(Що?) Боротися – це справа складна.
Означенням	Здійснилася її мрія (яка?) побувати в Парижі
Обставиною	Ми поїдемо в Карпати (з якою метою? навіщо?) кататися на лижах.

Безособові дієслова

Якщо особові дієслова називають дію, яку виконує певна особа (я працюю, Антон відпочиває), то безособові позначають дію або стан, коли виконавця дії немає, або дію, яка мислиться незалежною від діяча. За значенням безособові дієслова можна поділити на такі групи:

бажання	<i>хочеться, кортить</i>
міри наявності	<i>бракує, вистачає</i>
успіху	<i>щастить, таланить, везе</i>
фізичного стану	<i>морозить, лихоманить, тіпає</i>
позначення явищ природи	<i>вечоріє, світає, розвидняється, смеркає, дощить, сніжить, мрячить</i>
окремі дієслова на – ся	<i>сидиться, працюється</i> тощо

Такі дієслова вживаються в ролі присудка в односкладних безособових реченнях.

Для дієслів властиві особливі морфологічні категорії: **виду, часу та способу**.

Категорія виду

Виділяють дієслова *доконаного* та *недоконаного* виду

Доконаний	Недоконаний
Завершена, обмежена в часі дія.	Незавершена дія, не обмежена в часі.
<i>що зробити? що зробив? що зроблю? тощо</i>	<i>що робити? що робив? що робить? що робитиме? тощо</i>
сказати, сказав, скажу	говорити, говорив, говорить, говоритиме / буде говорити

Категорія часу

Виділяють форми минулого, теперішнього та майбутнього часу.

Примітка. Досить рідко вживається форма *давноминулого* часу для позначення дії, яка передує ще одній дії в минулому. Ця форма твориться за допомогою додавання до дієслова *бути* в минулому часі ще одного дієслова в минулому часі:

Спершу *був* криком *напустився* на них, але вгамували його одразу.

Піп колись *був розсердився* на його батьків, тому назвав хлопця Македоном.

Форма **майбутнього** часу утворюється по-різному для дієслів доконаного та недоконаного видів. Для доконаного виду (що зроблю?) вона утворюється здебільшого додаванням префіксів: *несу – принесу, будую – збудую*.

Для недоконаного виду (що робитиму? що буду робити?) існують дві паралельні форми:

- 1) Аналітична – поєднання дієслова *бути* у формі майбутнього часу та інфінітива: я буду говорити, він буде їсти.
- 2) Синтетична – додавання до інфінітивної основи спеціальних формотворчих суфіксів та закінчень:

Я	писатиму	Ми	писатимемо
Ти	писатимеш	Ви	писатимете
Він (вона, воно)	писатиме	Вони	писатимуть

Категорія способу

Розрізняють три способи дієслів: дійсний, умовний та наказовий.

Дійсний	Умовний	Наказовий
Дійсна, реальна дія в теперішньому, минулому чи майбутньому часі	можлива за певних умов або бажана дія. Питання <i>що робив би? що зробив би?</i>	Волевиявлення мовця, наказ, команда, заклик, побажання, прохання, порада, спонукання до дії.
Заспівав, люблю, розкажуть	Утворюється поєднанням дієслова минулого часу та частки <i>би (б)</i> : читав би, читали б.	Працєю, ходімо, хай пише (про особливості творення дивіться нижче)

Умовний спосіб вживається для:

- позначення *можливої за певних умов дії*

у складнопідрядному реченні, що містить повідомлення про умову, необхідну для реалізації певної дії:

Студент **одержав би** гарну оцінку, якби сумлінно підготувався до іспиту.

у простому реченні:

Студент **одержав би** гарну оцінку, сумлінно підготувавшись до іспиту / за умови сумлінної підготовки.

- позначення **бажаної дії**

Незалежно вжита форма:

Відпросився би ти в командира, **навідав би** мене, старого німецького батька!

(у такому контексті дієслова в формі умовного способу близькі за значенням до дієслів наказового способу).

Особливості творення форм наказового способу

2-а особа однини (ти що роби? що зроби?)	1-а особа множини (ми що робимо? що зробімо?)	2-а особа множини (ви що робіть? що зробіть?)	3-а особа однини та множини (складена форма)
За допомогою закінчення – и : <i>пиши, принеси</i>	Закінчення імо (ім): <i>пишімо, ходімо</i>	Закінчення іть (рідше іте): <i>пишіть, принесіть</i>	Частка хай (нехай) додається до форми теперішнього або майбутнього часу: <i>хай (він) пише, нехай (вони) напишуть</i>
За допомогою нульового закінчення: <i>знай, сядь</i>	Закінчення мо : <i>знаймо, сядьмо</i>	Закінчення те : <i>знайте, сядьте</i>	

Примітка. Щоб визначити, як правильно утворити закінчення в другій особі однини (закінчення -и або нульове закінчення), потрібно пам'ятати:

- якщо наголос у першій особі однини падає на закінчення слова, то в наказовому способі слово має закінчення **-и**: *пишу – пиши, кручу – крути.*

Винятки: стою – стій, жую – жуй, кую – куй, сную – снуй, плюю – плюй, сміюся – смійся.

Закінчення **-и** виступає й при зміні позиції наголосу в префіксальних похідних: *пишу – випишу – випиши, беру – виберу – вибери;*

Воно з'являється також у тих дієсловах з ненаголошеним закінченням, у яких є збіг двох приголосних у кінці основи: *крикну – крикни, підкреслю – підкресли.*

- Якщо наголос у першій особі однини падає не на закінчення, а на основу, наказовий спосіб утворюються за допомогою нульового закінчення: *мрю – мрюй, дістану – дістань, дозволю – дозволь.*

Потрібно уникати **творення наказового способу хибним чином**. Найтипівшими є такі помилки:

Причина помилки	Приклад помилкового вживання	Правильно
Додавання часток <i>давай</i> , <i>давайте</i> до дієслів (можливе тільки в розмовному стилі)	Давай працювати, давайте зупинимось!	<i>Працюймо, зупинімось</i>
Змішування форм різних осіб	Ходімте до бібліотеки	<i>Ходімо</i> до бібліотеки. <i>Ідіть</i> до бібліотеки.
Використання минулого часу	Пішли до кінотеатру!	<i>Ходімо</i> до кінотеатру!
Використання майбутнього часу	Викреслимо це слово з зошитів.	<i>Викреслімо</i> це слово з зошитів.
Використання теперішнього часу	Працюємо тихіше!	<i>Працюймо</i> тихіше!

Дієприкметник

Дієприкметник – це особлива форма дієслова, яка виражає ознаку предмета за дією. Дієприкметник поєднує в собі властивості двох частин мови:

прикметника	дієслова
відповідає на питання «який?», «яка?», «яке?», «які?»	Має категорії часу (теперішній або минулий), стану (активний чи пасивний), виду (доконаний та недоконаний). Дієприкметник зберігає вид того дієслова, від якого походить: <i>написати</i> – <i>написаний</i> (доконаний вид), <i>сяяти</i> – <i>сяючий</i> (недоконаний).
Змінюється за родами, числами й відмінками (<i>залитий, залита, залите, залиті, залитого, залитому</i> тощо); узгоджується з іменником, який пояснює, за родом, числом та відмінком: смак <i>достиглої</i> вишні – дієприкметник жіночого роду однини в родовому відмінку.	Може керувати іменником: Гори, <i>повиті</i> (чим?) хмарою. Двір, <i>залитий</i> (чим?) сонцем.

Синтаксична роль

Дієприкметники можуть виконувати функцію:

означення	частини складеного іменного присудка (питання «яким є підмет?»)
На землю падало <i>зів'яле</i> листя. Якщо до дієприкметника приєднуються залежні слова, формується <i>дієприкметниковий зворот</i> . Він виступає в ролі поширеного означення: Степ, <i>залитий яскравим сяйвом</i> , дивував хлопця. Примітка: обов'язково відокремлюється комами, якщо стоїть після означуваного слова (про інші правила відокремлення див. у темі «Ускладнене речення»).	Городи скрізь <i>пообсаджувані</i> високими вербами. Праця <i>не закінчена</i> .

Активні та пасивні дієприкметники, особливості їх творення

Вирізняють активні та пасивні дієприкметники:

Активні	Пасивні
Виражають ознаку за дією, яку виконує сам предмет (чи особа), тобто узгоджуються з іменником – виконавцем дії.	Виражають ознаку за дією, яку хтось інший виконує над предметом.
Вогнище погасло – <i>погасле</i> вогнище, хлопець загорів – <i>загорілий</i> хлопець, усмішка сяє – <i>сяюча</i> усмішка.	Їжачок підстриг траву – <i>підстрижена</i> їжачком трава. Хтось поранив птаха – <i>поранений</i> птах.

Активні дієприкметники можуть мати теперішній або минулий час.

Активні дієприкметники теперішнього часу утворюються від дієслів *недоконаного виду теперішнього часу* за допомогою суфіксів **уч (юч)** (від дієслів I дієвідміни), **ач (яч)** (від дієслів II дієвідміни): *нев'яну*ча краса, *сяю*че обличчя. **Більшість таких дієприкметників не відповідає нормам сучасної української мови.**

Зокрема, категорично заборонено вживати активні дієприкметники разом із залежними словами:

Людина, сидяча поруч із Антоном, поводить дивно.

Це речення потрібно замінити складнопідрядним:

Людина, *яка сидить поруч із Антоном*, поводить дивно.

Існує чимало способів заміни дієприкметників із суфіксами **уч (юч)**:

	Неправильно	Правильно
прикметником	Ця книга має захоплюючий сюжет.	Ця книга має <i>захопливий (дуже цікавий)</i> сюжет.
іменником	Працюючим у школі підвищено зарплатню. Перед ветеранами виступив початкуючий поет.	<i>Працівникам</i> школи підвищено зарплатню. Перед ветеранами виступив <i>поет-початківець</i> .
дієприслівником	Вмираючий промінь сонця кривавив кору берези.	Промінь сонця, <i>вмираючи</i> , кривавив кору берези.
пасивним дієприкметником	дивився нудьгуючими очима	дивився <i>знудженими</i> очима
просте усунення	працівник, перебуваючий у відрядженні	працівник у відрядженні
заміна на словосполучення	поважаючий Вас їдучий до Києва	<i>з повагою</i> до Вас <i>дорогою</i> до Києва

Примітка. *Заміною на прикметник*, зокрема, можна усунути такі дієприкметники: *бажаючий – охочий* (прикметник у значенні іменника), *блукаючий – мандрівний*, *ворогуючий – ворожий*, *діюча особа – дійова особа*, *діючий вулкан – активний вулкан*, *діючий правопис – чинний правопис*, *знаючий – тямущий/компетентний*, *існуючі кордони – сучасні кордони*, *існуючі методи – наявні методи*, *наступаюче свято – прийдешне свято*, *оточуюче середовище – навколишнє середовище*, *пануючий – панівний*, *подорожуючий – подорожній*, *уточнюючий – уточнювальний*, *хвилюючий – зворушливий*.

Заміною на іменник усуваються такі дієприкметники: *виконуючий обов'язки – виконавач* обов'язків, *виступаючий – доповідач*, *відпочиваючий – відпочивальник*, *віруючий – вірянин*, *головуючий – голова*, *завідуючий кафедрою – завідувач* кафедри, *керуючий – керівник*,

початкуючий – *початківець*, працюючий – *працівник*, оточуюче середовище – *довкілля*, оточуючі люди – *оточення*, утопаючий – *потопельник* тощо.

Активні дієприкметники минулого часу утворюються тільки за допомогою суфікса -л від основи префіксальних дієслів *доконаного виду*: *загоріти* – *загорілий*, *посивіти* – *посивілий*, *зжовкнути* – *зжовклий*, *змерзнути* – *змерзлий* (суфікс *ну* випадає).

Не вживаються дієприкметники з суфіксами **-ш, -вш**: *бувший* – *колишній/що був*, *загорівший* – *загорілий*, *перемігший* – *який переміг*.

Пасивні дієприкметники творяться за допомогою:

- суфікса **-н**, якщо основа закінчується на **-а, -я**: *написати* – *написаний*, *сіяти* – *сіяний*.
- суфікса **-ен (єн)** від основи на **-и (-і, -ї)** та на приголосний: *варити* – *варений*, *загойти* – *загоєний*, *привезти* – *привезений*.
- суфікса **-т** від основ із одним складом, що закінчуються на **-и (-і), -а (-я), -у, -ер**: *мити* – *митий*, *жати* – *жатий*, *дути* – *дутий*, *дерти* – *дертий*.

Від основи з закінченням на **-о** або тієї, що має у своєму складі суфікс **-ну**, утворюються паралельні форми: *колоти* – *колотий* та *колений*, *зігнути* – *зігнутий* та *зігнений*, *одягнути* – *одягнутий* та *одягнений*.

Примітка: Дієприкметники потрібно відрізнити від деяких груп *прикметників* дієслівного походження, що втратили дієслівні ознаки, наприклад: *пекучий* біль, *блискучий* промовець, *родюча* земля. Щоб відрізнити їх, потрібно пам'ятати, що *прикметник*:

- указує на сталу ознаку, не зумовлену конкретно дією: *стояча* вода, *шиплячий* звук, *лежачий* камінь;
- не має дієслівних ознак часу, виду, не може керувати іменником;
- може мати невластиві для дієприкметників суфікси: *загребущий*, *тямущий*, *пропащий*;
- може мати суфікс **-л(ий)**, властивий і для дієприкметника, проте не має префікса (який вказує на доконаний вид): *гнилий* (прикметник) – *зігнилий* (дієприкметник), *кислий* (прикметник) – *скислий* (дієприкметник).
- може мати наголошений суфікс **-енн(ий), -анн(ий)**, що надає значення неможливості: *нескінченний* (неможливо закінчити), *невблаганний*.

Дієприслівник

Дієприслівник – особлива форма дієслова, яка називає *додаткову дію* порівняно з основною дією, вираженою дієсловом. Відповідає на питання *що роблячи? що зробивши?* (працюючи, відпочивши). Дієприслівник має ознаки:

<i>дієслова</i>	<i>прислівника</i>
означає дію	незмінність
може виражати категорію виду (доконаного чи недоконаного) та часу: <i>співаючи</i> (недоконаний вид), <i>обговоривши</i> (доконаний вид)	виконує в реченні роль <i>обставини</i> .
може керувати іменниками та мати при собі пояснювальні слова: <i>читаючи</i> книгу, <i>пояснивши</i> тему учням	

Синтаксична роль

Дієприслівник завжди виступає в ролі **обставини**:

Співаючи, дівчата йшли додому.

Разом із залежними словами дієприслівник утворює *дієприслівниковий зворот*, який завжди виступає в ролі **поширеної обставини**:

Закінчивши роботу над статтею, Тарас Аркадійович зітхнув із полегшенням.

(Правила відокремлення обставин у формі одиничних дієприслівників та дієприслівникових зворотів дивіться в темі «Ускладнене речення»).

Примітка. Дієприслівники можуть мати різні обставинні відтінки: часу, способу дії, причини, умови.

(Коли?) **Повертаючись додому**, Сашко думав про слова матері.

(Чому?) **Образившись**, Тарас вирішив більше не зустрічатися з Олею.

(За якої умови?) **Добре подумавши**, ти зрозумієш привабливість цієї пропозиції.

Граматично правильне узгодження дієприслівникових зворотів із дієсловами-присудками

Дієприслівник та основне дієслово (присудок) обов'язково мають стосуватися однієї особи. Якщо дії, названі дієприслівником та присудком, виконують різні суб'єкти, виникає логічна та синтаксична помилка.

Наприклад, речення «*Працюючи над завданням, звертайте увагу на розділові знаки*» побудовано правильно, оскільки працює над завданням та звертає увагу на розділові знаки одна й та ж група осіб, яку можна окреслити пропущеним у реченні займенником «ви»: *коли ви працюєте, звертайте увагу...*

Неправильно	Правильно
<i>Проходячи</i> Ботанічним садом, мою увагу привернули рідкісні в нас <i>деревця</i> мигдалю (проходив я, а привернули увагу деревця).	Коли я проходив Ботанічним садом, мою увагу привернули <i>деревця</i> мигдалю. <i>Проходячи</i> Ботанічним садом, я <i>звернув увагу</i> на <i>деревця</i> мигдалю.
<i>Втомившись</i> від постійних конфліктів у родині, в Олександра з'явилося бажання поїхати на відпочинок без дружини (Олександр утомився, а бажання з'явилося)	<i>Втомившись</i> від постійних конфліктів у родині, <i>Олександр захотів</i> поїхати на відпочинок без дружини.
Також не можна узгоджувати дієприслівниковий зворот із присудком у <i>безособовому реченні</i> : <i>Почувши</i> схвальні відгуки про новий фільм, <i>Лесі захотілося</i> його <i>подивитися</i> (дієприслівник стосується Лесі, проте Леся не є виконавцем основної дії, тому що дієслово «захотілося» є безособовим). Повністю <i>довіряючи</i> Панасу, хлопцям <i>не було відомо</i> про його кримінальне минуле.	<i>Почувши</i> схвальні відгуки про новий фільм, <i>Леся захотіла</i> його <i>подивитися</i> . Повністю <i>довіряючи</i> Панасу, <i>хлопці не знали</i> про його кримінальне минуле.

Творення дієприслівників доконаного та недоконаного виду

Виділяють дієприслівники доконаного та недоконаного видів.

Вид, питання	Що означає	Спосіб творення
доконаний (що зробивши?) побудувавши, принісши	завершену другорядну дію, що відбулася чи відбудеться до основної (рідше після неї): Побачивши скривавленого чоловіка, Ганнуся злякалася. Останні рішення влади налякали інвесторів, викликавши далекосяжні негативні наслідки.	за допомогою суфікса -ши (-вши) від основи дієслів у <i>минулому</i> часі (доконаного виду). Дієслово в чоловічому роді минулого часу + ши : <i>побудував – побудувавши, переміг – перемігши</i> .

недоконаний (що роблячи?) відпочиваючи, сидячи	тривалу другорядну дію, одночасну з основною: Гнат коло каганця лагодив шлеї, сидячи на триногому стільчику.	За допомогою суфіксів -учи, -ючи (від дієслів I дієвідміни), -ачи, -ячи (від дієслів II дієвідміни) від основи <i>теперішнього часу</i> . Беремо дієслово в третій особі множини теперішнього часу (вони що роблять?), віднімаємо <i>ть</i> та додаємо <i>-чи</i> : <i>плачу(ть) – плачучи, бача(ть) – бачачи, ходя(ть) – ходячи.</i> Літери <i>у (ю)</i> та <i>а (я)</i> в закінченні форми третьої особи множини та суфіксі дієприслівника збігаються: <i>уть (ють) = учи (ючи), ать (ять) = ачи (ячи).</i>
--	--	--

Примітка: не слід плутати дієприслівники недоконаного виду та активні дієприкметники в називному відмінку множини, які відповідають на питання «які?» та мають закінчення *-і*. **Сяючи** яскравими вогнями – питання «що роблячи?», дієприслівник. **Сяючі** обличчя випускників – питання «які?», дієприкметник.

Прислівник

Прислівник – самостійна частина мови, яка виражає

- ознаку дії або стану (**радісно** засміявся),
- міру вияву певної ознаки чи дії (**дуже** веселий, **надзвичайно** сподобалася);
- доповнює значення дієслова, виражаючи **обставини, за яких відбувається дія** (прийдуть **завтра**, перебував **праворуч**).

За значенням прислівники поділяються на кілька груп:

способу дії	<i>як? яким чином?</i>	добре, вдало, повільно, гуртом, пошепки	Ольга виступила вдало .
міри й ступеня	<i>наскільки? якою мірою? як багато? скільки разів?</i>	дуже, надзвичайно, трохи, доценту, двічі, вперше	Надзвичайно складне завдання. Вони зустрічалися тричі .
порівняльно-уподібнювальні	<i>подібно до чого?</i>	соколом, ластівкою, зозулею, стрілою	Він стрілою летів, щоб устигнути на цю зустріч.
часу	<i>коли? відколи? до якого часу? як довго?</i>	тоді, вчора, щоразу, змолоду, довіку, давно	Ми вже зустрічалися напередодні .
місця	<i>де? куди? звідки?</i>	там, угорі, вниз, праворуч, здалеку, звідти	Діти вирушили додому .
причини	<i>чому?</i>	згарячу, здуру, зосліпу, спересердя, знічев'я, спросоння, зопалу, спрожогу	Антон образив сестру згарячу .
мети	<i>навіщо?</i>	навмисно, напоказ, наперекір	Микола дратував батьків навмисно .

Примітка. Виділяють також особливу категорію **предикативних прислівників**, які виражають не ознаки дії чи обставини, за яких вона відбувається, а різні стани або модальні оцінки (необхідність, реальність, доцільність тощо). До них відносять такі групи:

стан природи	<i>тепло, холодно, вітряно, сиво, зоряно, сонячно, похмуро</i>
стан живих істот	<i>боляче, душно, страшно, радісно, приємно</i>
потреба, можливість, оцінка з	<i>треба, потрібно, слід, варто, можна, неможливо, важливо,</i>

морального погляду, доцільність	<i>жаль, сором, лінь, охота, час, пора</i> (вживаються разом із неозначеною формою дієслова: <i>потрібно старатися, пора їхати</i>)
відсутність	<i>нема, не видно</i>

Морфологічні ознаки

Головна морфологічна ознака прислівників – незмінність (на відміну від усіх інших самостійних частин мови, не відмінюються). Крім того, прислівники:

- мають властиві лише їм словотворчі суфікси: **-о, -е** (тепло, добре), **-и** (по-вовчи), **-ому, -єму** (по-нашому, по-своєму).
- лексично та словотворчо співвідносяться з усіма відмінюваними частинами мови, походять від них: відіменникові (*згори, вночі*), відприкметникові (*тихо, по-старому*), відчислівникові (*вперше, надвоє*), відзайменникові (*нізащо, по-моєму*), віддієслівні (*навстоячки, навприсядки, уплав, нехотячи*), утворені від кількох основ (*праворуч, нашивидкуруч, повсякчас, натицесерце*).

Синтаксична роль

У більшості випадків прислівники виконують роль **обставин**:

Ми подивилися цей фільм (*коли?*) **учора**.

Вистава мені (*наскільки?*) **надзвичайно** сподобалася.

Якщо прислівник стосується іменника, називає його ознаку, він виконує роль **означення**:
кава (*яка?*) **по-турецьки**, будинок (*який?*) **навпроти**.

У безособових реченнях так звані предикативні прислівники виконують роль **присудка**:

Сьогодні дуже **холодно**.

Їй так **радісно** та **весело!**

Ступені порівняння прислівників

Лише прислівники з суфіксами **-о, -е**, які походять від якісних прикметників (цікавий – цікаво, гарячий – гаряче), можуть утворювати ступені порівняння.

Правила, за якими утворюються ступені порівняння прикметників та похідних прислівників, аналогічні.

Вищий ступінь	Найвищий ступінь
<p><i>Проста форма</i></p> <p>За допомогою суфіксів -ше, -іше: <i>швидко – швидше, холодно – холодніше.</i></p> <p>Іноді для посилення значення додаються слова <u>значно, набагато, куди, ще, трохи</u> тощо: <i>значно легше, набагато цікавіше.</i></p>	<p><i>Проста форма</i></p> <p>Префікс най + вищий ступінь порівняння: <i>найближче, найшвидше.</i></p> <p>Для підсилення значення можна додавати словотворчі частки <u>що, як</u>: <i>якнайближче, щонайшвидше.</i></p>
<p><i>Складена форма</i></p> <p>Більш + прислівник: <i>більш щиро, більш швидко.</i></p>	<p><i>Складена форма</i></p> <p>Найбільш + прислівник: <i>найбільш упевнено, найбільш повно.</i></p>

Змішувати просту та складену форму заборонено. Також при творенні вищого ступеня порівняння потрібно пам'ятати деякі додаткові правила:

- суфікси **-к, -ок** випадають: *легко – легше, глибоко – глибше*;
- літери **г, ж, з** змінюються на **жч**: *дорого – дорожче, близько – ближче, с – на щ: високо – вище.*
- окремі прислівники утворюють ступені порівняння від інших основ: *добре – краще, погано – гірше, багато – більше, мало – менше.*
- до незвичних форм ступенів порівняння можна віднести форму **далі** (від далеко) та **мерцій** (аналогічну до *швидше, скоріше*).

Прийменники

Прийменник – службова частина мови, яка об'єднує слова, котрі разом із формами непрямих відмінків виражають відношення між предметами, відношення дії чи стану до предмета. Тобто прийменники стоять поруч із іменниками в непрямих відмінках та виражають різні типи відношень, зокрема: 1) простір (*злетіти в небо, приїхати до міста*); 2) час (*о дев'ятій годині, прийде через день*); 3) причину (*запізнився через транспорт*); 4) мету (*працювати задля перемоги*); 5) порівняння (*більший за батька, старший від неї*); 6) спосіб дії (*робити з задоволенням*); 7) відношення до матеріалу (*шапка з хутра*); 8) вказівка на предмет, на який спрямована дія (*писати за планом, розповідати про навчання*).

1. Класифікація прийменників за будовою

Прості	Складні	Складені
Одне слово:	Складаються з двох або кількох простих прийменників; інколи утворюються шляхом поєднання одного або двох прийменників з іншою частиною мови в одне слово:	Утворюються поєднанням іменника та прийменника, прислівника та прийменника (слова не зливаються в одне слово, пишуться окремо):
<i>без, від, по, у, з, для, за, на, при, під</i> і т. д.	<i>з-за, з-під, з-понад, з-над, поміж, посеред, задля, заради, поза; внаслідок, упродовж, напередодні, наприкінці</i>	<i>з метою, за винятком, за рахунок, за допомогою, в справі, у зв'язку з, на відміну від, нарівні з, одночасно з, згідно з, незалежно від</i>

2. Класифікація прийменників за походженням

Первинні	Вторинні
Слова, не пов'язані відношенням та походженням з іншими частинами мовами, тобто власне прийменники.	Утворилися внаслідок переходу до прийменників відповідних самостійних частин мови: прислівників, іменників та дієприслівників. Відповідно можна виділити 3 групи вторинних прийменників:
<i>без, біля, у, від, для, до, з, крім, між, серед, крізь, на, над, о, під, повз, про, через, перед, по, при</i>	<p>1. Відприслівникові прийменники</p> <p><i>близько, вище, докола, збоку, ліворуч, наприкінці, недалеко, пізніше, навздогін, назустріч, наперекір, напереріз, напередодні</i></p> <p>Примітка: Слід відрізняти відповідні прислівники та прийменники в реченнях за контекстом. Прийменник (службова частина мови) завжди стоїть біля іменника в непрямому відмінку, не є членом речення, не відповідає на жодне питання. Прислівник стоїть сам, не прив'язаний до іменника в непрямому відмінку, є членом речення, відповідає на питання обставин (де? коли? та ін.)</p> <p>Порівняймо: Дарина сіла <u>близько</u> своєї хати; <u>близько</u> – прийменник, можна замінити на <i>біля хати</i>. <u>Близько</u> знаходиться її будинок; <u>близько</u> – прислівник, тому що виступає в ролі обставини місця, відповідає на питання «де?»</p> <p><u>Напередодні</u> шлюбу з'їхалися в село її друзі; <u>напередодні</u> –</p>

	прийменник, стоїть поруч із іменником «шлюб», можна замінити на «перед» (<i>перед шлюбом</i>). <i>Напередодні</i> всю ніч падав сніг; <i>напередодні</i> – прислівник, відповідає на питання «коли?», обставина часу.
	<p>2. Відіменні прийменники. Походять від іменників.</p> <p>- Форми іменників <i>кінець, коштом, край, круг, шляхом, ціною</i>, що виражають відношення: <i>Давид сидів <u>кінець</u> стола. <u>Круг</u> тебе всі шумлять. <u>Край</u> дороги стояв будинок. <u>Досягти перемоги можна <u>ціною</u> великої крові</u> (можна замінити на «за рахунок», «завдяки»). <u>Він досяг мети <u>шляхом</u> підлабузництва.</u></i></p> <p>- Складені сполуки, поєднання іменників та прийменників: <i>в ім'я, в інтересах, за допомогою, з приводу, з метою, на користь, під час, на честь, у зв'язку з, з огляду на, у напрямі до.</i> Він зробив подвиг <i>в ім'я</i> України (можна замінити на «для», «заради»). <i>З огляду на</i> хворобу Сашко пропустив уроки (замінюємо: <i>через хворобу</i>).</p>
	<p>3. Віддієприслівникові прийменники. Походять від дієприслівників, що втратили самостійне значення, виконують службову роль, для вираження відношення: <i>включаючи, виключаючи, зважаючи на, незважаючи на.</i></p> <p><i>Аліна, незважаючи на свій жвавий характер, читала серйозні книги</i> (можна замінити на інший прийменник: <i>попри жвавий характер, всупереч характеру</i>).</p>

3. Правопис прийменників

Разом	Через дефіс	Окремо
1. Складні прийменники, утворені сполученням одного або двох прийменників з іншою частиною мови:	Складні прийменники, які починаються словами з, із:	1. Всі слова в складених прийменниках:
<i>внаслідок, впродовж, замість, навколо, напередодні, наприкінці, щодо</i>	<i>з-за, із-за, з-над, з-перед, з-під, з-поміж, з-понад, з-попід, з-посеред</i> та ін.	<i>на відміну від, поряд з, у розріз із, з огляду на, поруч із, за рахунок, за допомогою, в ім'я, у разі, під кінець, під час</i>
2. Складні прийменники, утворені з двох або більше простих прийменників:		2. Сполука <i>що ж до</i> .
<i>здля, заради, навпроти, окрім, поза, поміж, понад, поперед, посеред, проміж</i>		

4. Особливості узгодження прийменників та іменників. Складні випадки вживання прийменників із іменниками в непрямих відмінках

Правильне вживання	Помилкове вживання
Прийменники <i>назустріч, наперекір,</i>	назустріч порятунка, наперекір батька,

усупереч, навздогін вимагають від іменника давального відмінка: назустріч порятунку, наперекір батькові, всупереч правилам	всупереч правил
відповідно до постанови	відповідно постанови
засоби для очищення повітря	засоби по очищенню повітря
комісія для вивчення проблеми	комісія по вивченню проблеми
їхати до Львова	їхати у Львів
довідатися з книжок	довідатися по книжкам
залік з економіки	залік по економіці
допомагати з власної ініціативи	допомагати по власній ініціативі
відсутній з поважної причини	по поважній причині
виконати за алгоритмом	виконати по алгоритму
за згодою сторін	по згоді сторін
за власним бажанням	по власному бажанню
за певних обставин	при певних обставинах
за вітром рухатися	по вітру
проживати за адресою	по адресі
за рецептом	по рецепту
лікар за спеціальністю	по спеціальності
білорус за походженням	по походженню
згідно з наказом	згідно наказу
виглядати з-за хмари	
запізнитися через транспорт	запізнитися із-за транспорту
вийти на прохання	по проханню
називати на ім'я	називати по імені
надіслати на адресу	надіслати по адресу
хворіти на грип	хворіти грипом
наказ по гімназії	
ходити по молоко	за молоком
виплатити по 100 гривень	
чергувати по школі	
різьбити по дереву	
працювати близько години	працювати коло (біля) години
прийшов у справі	прийшов по справі
протягом години	на протязі години
Слід запам'ятати окремі неприйменникові конструкції (тут прийменники не потрібні):	
їхати автобусом	на автобусі
надіслати поштою	по пошті
спускатися сходами	по сходах
деякою мірою	у деякій мірі

Сполучник

Сполучник – це службова частина мови, яка вживається для *поєднання*:

Однорідних членів речення	Ганна сміялась <i>та</i> раділа. У мене немає <i>ні</i> часу, <i>ні</i> сил на це.
---------------------------	---

Частин складного речення	Маруся не прийшла, <i>бо</i> в неї були важливі справи. <i>І</i> вовки ситі, <i>і</i> вівці цілі.
--------------------------	--

1. Класифікація сполучників

За значенням та синтаксичною роллю сполучники поділяють на **сурядні** та **підрядні**.

Сурядні сполучники можуть з'єднувати однорідні члени або частини складносурядного речення, тобто речення з *рівноправним* синтаксичним зв'язком між складовими.

Серед сурядних сполучників виділяють такі основні групи:

Єднальні	<i>і, й, та, і... і, ні... ні, як... так і, не тільки, а й</i>	Данило мав <i>і</i> талант, <i>і</i> наполегливість.
Протиставні та зіставні	<i>а, але, та</i> (в значенні <i>але</i>), <i>зате, проте, однак</i>	Він сильно хвилювався, <i>проте</i> йому вдалося побороти хвилювання.
Розділові	<i>або, чи, або... або, чи... чи, то... то, чи то.... чи то</i>	<i>То</i> сильно дощило, <i>то</i> яскраво світило сонечко.

Підрядні сполучники приєднують підрядну частину до головної в складнопідрядному реченні, тобто реченні з *нерівноправним* синтаксичним зв'язком між складовими.

Виділяють кілька типів підрядних сполучників відповідно до основних типів підрядних речень, зокрема:

З'ясувальні (питання до підрядної частини «що саме?»)	<i>що, щоб, як, чи, ніби, немовби</i> та ін.	Вона зізналася, <i>що</i> Данило їй дуже подобається. Пан скаржився, <i>ніби</i> Джеря бунтує громаду.
Способу дії та міри (як? наскільки?)	<i>що, аж, що аж</i> та ін.	Вона так образилася на Галю, <i>що аж</i> вирішила більше ніколи з нею не вітатися.
Порівняльні (подібно до чого?)	<i>як, мов, немов, мовби, наче, неначе, нібито, буцімто</i> та ін.	Вишні цвіли так рясно, <i>неначе</i> вкрив їх пухнастий сніг.
Часові (коли?)	<i>коли, як (коли), перед тим як, після того як, відтоді як, з тих пір як, тимчасом як, як тільки, тільки-но, ледве, щойно, відколи, поки, доки</i>	<i>Щойно</i> почало світати, вирушили в дорогу.
Причини (чому?)	<i>бо, тому що, через те що, оскільки</i>	Вони вирішили повернутися додому, <i>оскільки</i> погода була жахливою.
Мети (для чого?)	<i>щоб, аби, для того щоб, задля того щоб</i>	Антон придбав дорогий костюм, <i>щоб</i> справити враження на колег.
Умовні (за якої умови?)	<i>якщо, якби, коли</i> (в значенні <i>якщо</i>), <i>коли б, аби</i> (якби)	<i>Якби</i> Марина працювала наполегливо, вона би стала знаменитістю.
Допустові	<i>хоч (хоча), хай (нехай), дарма що,</i>	Противник, <i>незважаючи на</i>

(незважаючи на що?)	<i>незважаючи на те що</i>	<i>те що</i> потовстішав на панських харчах, був ще небезпечний.
Наслідковий (і що з того вийшло?)	<i>так що</i>	Марічка вчора захворіла, <i>так що</i> до школи не піде.

За будовою сполучники поділяються на

прості	складні – сполучники, які утворюються внаслідок злиття двох або кількох первинних частин (прийменників, займенників, прислівників та часток). Пишуться разом	складені – поєднання двох або більше компонентів (відмінкових форм іменників, займенників та прислівників із простими сполучниками). Всі складові пишуться окремо.
<i>і, а, та, бо, чи, що, як, хоч</i>	<i>проте</i> (про + те), <i>зате, якщо</i> (як + що), <i>якби</i> (як + би), <i>ніби, нібито</i> (ні+би+то), <i>щоб, причому, притому</i>	<i>тому що, так що, дарма що, лиш тільки, в міру того як, подібно до того, як, незважаючи на те що, внаслідок того що, через те що, завдяки тому що</i>

За способом уживання поділяються на

одиночні	повторювані	парні
<i>і, а, але, або, чи</i> тощо	<i>і... і, ні... ні, або... або, чи... чи, то... то</i>	<i>не тільки ..., а й (але й); як..., так і...; не стільки..., скільки; не так..., як...; хоч..., але; хоч..., та; якщо..., то; чим..., тим; що..., то</i>
Уживаються один раз між однорідними членами або між двома реченнями.	Повторюються два рази чи більше при однорідних членах або між частинами складного речення.	Поєднання двох елементів сполучника в одне ціле, що вживається при двох однорідних членах речення або двох частинах складного речення.
Він цінував щирість <i>та</i> доброзичливість. Він зробив добру справу, <i>і</i> Галина була йому дуже вдячна.	Їм залишається <i>або</i> боротися, <i>або</i> померти. <i>Або</i> ви зможете подолати сумніви, <i>або</i> поразка стане неминучою.	Ця книга вражає <i>не стільки</i> цікавістю сюжету, <i>скільки</i> глибиною ідей. <i>Хоч</i> поганий тин, <i>та</i> затишно за ним.

2. Правопис сполучників

Разом	Окремо	Через дефіс
Складні сполучники, незалежно від способу утворення, зокрема:	<i>Адже ж, або ж, але ж, бо ж, коли б, коли б то, хоч би, хоча б.</i>	З підсилювальними частками – бо, -но, -то: <i>отож-бо, тільки-но, тому-то, тим-то, якби-то.</i>

- до складу яких входять словотворчі частки же (ж), би (б), то, що: <i>адже, аніж, отже, тож;</i> <i>мовби, немовби, якби, щоб;</i> <i>мовбито, немовбито, нібито, неначебто;</i> <i>якщо.</i>	Всі складові складених сполучників: <i>тому що, так що, дарма що, через те що, тільки що, для того щоб, з того часу як, з тих пір як і т. п.</i>	
- утворенні злиттям прийменника та займенника: <i>притому, притім, причому, причім, проте, зате, затим.</i>		

3. Сполучники та співзвучні поєднання інших частин мови

Сполучники	Співзвучні поєднання двох різних частин мови (самостійної та службової)
не відповідають на питання	одна з цих частин мови відповідає на питання
не є членами речення	це слово виступає членом речення
можна замінити іншим синонімічним сполучником	не можна замінити одним словом

Крім того, іноді сполучник та співзвучні частини мови мають різні наголоси (наприклад, сполучник **якби** й поєднання прислівника та частки **як би**).

Типові випадки збігу звучання сполучника та інших частин мови

Сполучник (пишемо разом)	Інші частини мови (пишемо окремо)
Щоб (аби) Щоб (аби) урятувати друга, Денис ризикнув життям (сполучник мети).	Що б (займенник + частка) Що б там Галина не казала, вона любить Миколу (до слова «що» можна поставити питання «що?») від слова «казала», слова «що б» можна замінити на «які б слова»; слово «що» виконує роль додатка).
Якби (якщо, коли б) Якби (коли б) ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя (сполучник умови).	Як би (прислівник + частка) Як би важко нам не було, ми все одно будемо боротися (слово «як» відповідає на питання «як?», «наскільки?», виконує роль обставини).
Проте (але, однак) Галі не подобалася поведінка брата, проте (але) вона терпіла (протиставний сполучник).	Про те (прийменник + займенник) Він розповідав про (що?) <i>те</i> , як їздив до Франції.
Зате (проте, але) Взимку холодно, зате (але) комарі не кусають	За те (прийменник + займенник) Я вдячний Вам за (що?) <i>те</i> , що Ви для мене зробили.

<p>Таж (адже) Я маю тобі допомогти неодмінно, таж (адже, бо) ми з тобою друзі (сполучник причини).</p>	<p>Та ж (займенник + частка) Його непокоїла все (яка?) <i>та ж</i> думка про провал на іспиті.</p>
<p>Примітка: рідше трапляються збіги в звучанні сполучника та двох службових частин мови: Тож (тому, так що) Життя таке коротке, тож (тому) спішімо робити добро.</p>	<p>То ж (дві частки) То (це) ж саме та жінка, про яку я так багато тобі розповідала!</p>

Частки

Частки – службові слова, які надають окремим словам, словосполученням і реченням додаткових відтінків у значенні або служать для творення деяких граматичних форм слів чи нових слів.

1. Класифікація часток за значенням та роллю

Назва групи	Характеристика	Представники та приклади їх вживання
<u>1. Формотворчі</u>	Беруть участь у творенні форм наказового та умовного способу дієслова.	Хай (нехай), бодай, би (б). <i>Хай</i> працює, <i>нехай</i> прийдуть (наказовий спосіб дієслова). Сказав <i>би</i> мені правду; тоді я <i>би</i> повірив тобі (умовний спосіб).
<u>2. Словотворчі</u>	Беруть участь у творенні нових слів, входять до їх складу (за їх допомогою утворюються відповідні нові слова – інші частини мови: займенники, іменники, сполучники тощо).	Аби, де, будь, небудь, казна, хтозна, що, як, не, ні та ін. <i>Аби</i> хто, <i>де</i> що, <i>будь-де</i> , <i>де-небудь</i> , <i>казна-що</i> , <i>хтозна-який</i> , <i>щонайкращий</i> , <i>якнайцікавіший</i> , <i>неправда</i> , <i>ніхто</i> .
<u>3. Модальні</u>	Вносять різні смислові відтінки в речення, виражають почуття і ставлення того, хто говорить, до висловленого.	А) Припущення, сумніву, невпевненості щодо вірогідності повідомлення: мов, немов, немовби, наче, неначе, ніби, нібито, навряд чи. <i>Галя нібито</i> не чула. <i>Навряд чи</i> я тобі повірю. Б) Підсилення, категоричного вираження, виділення цілого речення або окремих його частин:

		<p>аж, таки, же, ще, саме, якраз, так, навіть Я <i>якраз</i> був разом із нею. <i>Саме</i> вона несе за це відповідальність! Місяць <i>так</i> і сяє. В) волевиявлення, спонукання до дії: Давай, давайте, годі. <i>Давайте</i> підемо до Андрійка! <i>Годі</i> ж нудитись! Г) обмежувально-видільні: тільки, лише, хоч би, виключно. <i>Тільки</i> вона може мене заспокоїти.</p>
<u>4. Заперечні</u>	Виражають повне або часткове заперечення змісту повідомлення.	<p>Не, ні, ані. Він про таке і <i>не</i> мріяв. Ніщо <i>не</i> спинить життя: <i>ні</i> постріли, <i>ні</i> зрада. Частки <i>ні, ані</i> паралельно виступають і як єднальні сполучники.</p>
<u>5. Стверджувальні</u>	Виражають впевненість мовця у тому, про що він говорить.	<p>Так, еге, егеж, атож, аякже. <i>Атож</i>, хіба він може про це щось знати!</p>
<u>6. Питальні</u>	У питаннях слугують для вияву сумніву, здивування, недовіри.	<p>Чи, чи ж, чи не, хіба, невже. <i>Хіба</i> це правда? <i>Невже</i> сусідка сказала правду?</p>
<u>7. Вказівні</u>	Для підкреслення, виділення окремих компонентів висловлювань.	<p>Ось, осьде, онде, ген, от, то, ото, це, оце. <i>Ось</i> вривається він у хмари й <i>ось</i> виринає. <i>То</i> мої брати.</p>

2. Правопис часток

Разом	Окремо	Через дефіс
<p>1. Частки аби, ані, чи, де, що, як у складі будь-яких частин мови: <i>абищо, аби який, аніскільки, анітрохи, дедалі, децо, чимало, щовечора, щогодини, щодуху, щонайкращий, якби, якнайшвидше.</i></p>	<p>1. Частка що в сполуках <i>дарма що, хіба що, тільки що.</i></p>	<p>1. Частки бо, но, от, то, таки, якщо вони виділяють значення окремого слова: <i>іди-бо, давай-но, тільки-но, так-от, як-от, отакий-то, стільки-то, якимсь-то, важкий-таки, все-таки, дістав-таки.</i> <u>Примітка:</u> Якщо між</p>

		часткою та словом стоїть ще одна частка, то всі три слова пишуться окремо: <i>стільки ж то, чим би то</i> . Якщо частка таки стоїть перед словом, якого вона стосується, вона пишеться окремо: Він <i>таки</i> забіг до друга (проте: він <i>забіг-таки</i> до друга).
2. Частки би, то, що при творенні сполучників: <i>щоб, якби, немовбито, нібито, абощо</i> . Частка же у складі стверджувальних часток <i>авжеж, атож</i> .	2. Частка то в сполученнях <i>що то за, що то, чи то</i> .	2. Компоненти будь-, -небудь, казна-, хтозна-, бозна- у складі займенників та прислівників: <i>будь-який, будь-де, хто-небудь, казна-хто, хтозна-де</i> .
3. Частка ні з займенниками та прислівниками: <i>ніхто, нічий, ніде, нізащо, нізвідки, нітрохи</i> .	3. Частка ні , вжита для заперечення наявності предмета чи ознаки, зокрема у фразеологізмах: <i>ні живий ні мертвий, ні кроку далі, ні сюди ні туди</i> .	
	4. Частка ні у складі займенників, якщо в непрямих відмінках вона відділяється від займенників прийменниками: <i>ні в кого, ні до кого, ні з ким, ні на якому</i> .	

Вигуки

Вигуки – це слова, які виражають емоції та спонукання, не називаючи їх, а також відтворюють нечленороздільні звуки. Вигуки не належать ні до повнозначних, ні до службових слів, оскільки не мають ані номінативної функції (не називають предмети, ознаки чи дії), ані граматичної функції зв'язку.

1. Класифікація вигуків за походженням та значенням

За походженням виділяють *непохідні* та *похідні* вигуки.

Непохідні	Похідні
Не пов'язані за походженням із самостійними частинами мови, утворюються з одного чи кількох звуків.	Утворюються за рахунок переходу слів, які належать до інших (здебільшого самостійних) частин мови, до класу вигуків.
<i>О, ох, ах, дзень, ку-ку</i> тощо.	Низка емоційних (<i>горе!, жах!, Господи!, Боже!</i> тощо),

	спонукальних (<i>гляди!, диви!, рятуйте!</i>), етикетних вигуків (<i>даруйте, добридень, пробачте!, будь ласка!, на добраніч!, прошу!, спасибі!</i>). До вигуків можуть переходити: <ul style="list-style-type: none"> - іменники (<i>леле!, горе!, Боже!</i>), - займенники (<i>отакі!</i>) - дієслова (<i>пробачте!, дякую!, диви!, подумаєш!</i>), - словосполучення (<i>де тобі!, куди там!, лиха година!</i>) - сполучення службової та самостійної частини мови (<i>до побачення!</i>)
--	---

За значенням вигуки поділяються на два основні розряди: **власне вигуки** (виражають емоційно-вольові реакції мовців) та **звуконаслідування** (висловлюють умовну імітацію звуків засобами мови).

Власне вигуки поділяються на кілька типів:	Звуконаслідувальні слова – імітують різні звуки природи, тварин, машин тощо.
Емоційні – виражають почуття, настрої, переживання людини, її ставлення до подій: <i>о, ой, ах, ой лишенько, тьху, фу, цур йому, от тобі й на, слава Богу!</i>	1) предметів і явищ (<i>та-та-та, бов, бум, тік-так, ш-ш</i> тощо),
Спонукальні (імперативні) – виражають наказ, спонукання, заохочення до дії або її заборону: <i>гайда!, анумо!, алло!, годі!, ну!, марш!, цить!, тсс!</i>	2) тварин, птахів, комах (<i>гав, кар, кукуріку!</i> тощо),
Етикетні – виражають формули ввічливості: привітання, прощання, запрошення, прохання, подяку, вибачення: <i>Добридень!, до побачення! на добраніч!, прошу!, будь ласка!, дякую!, пробачте!</i>	3) дій, рухів (<i>гуп, кап, пух, хлоп!</i>),
	4) фізіологічних процесів (<i>кахи, бухи, хух!</i> тощо).

2. Правопис вигуків

Разом	Окремо	Через дефіс
Вигуки <i>ану, анумо, ануте.</i>	Етикетні вигуки <i>будь ласка, до побачення, на добраніч.</i>	Ті, що передають повторювані чи протяжні звуки: <i>ой-ой-ой, ну-ну, а-а-а, му-у-у, ш-ш-ш.</i>
Вигуки, що не передають повторюваних чи протяжних звуків: <i>цитьте, овва, кукуріку, кудкудах, бабах</i> тощо.	Емоційні вигуки <i>отим то й ба, от тобі й на, оце так.</i>	Вигуки <i>йй-богу, йй-бо, йй-право, ану-ну.</i>

4. Синтаксис. Пунктуація

Головні члени речення

Підмет – головний член речення, що означає предмет, особу, поняття, про які йдеться в реченні (питання *хто? що?*, називний відмінок). За будовою поділяється на **простий** та **складений**.

Простий (одне слово в називному відмінку). Найчастіше виражається:	Складений (словосполучення, вжите в значенні іменника в називному відмінку). Найчастіше це сполучення:
1) іменником: <i>Пташка співає.</i>	1) іменник (займенник) у називному відмінку + іменник (займенник) у непрямому відмінку, які узгоджуються з присудком: <i>Сашко з Дариною</i> кохають одне одного. <i>Ми з ним</i> чудово розуміємо одне одного. <i>Ми з Тарасом</i> – приятелі. <i>Кожен із бійців</i> вірив у свою місію.
2) займенником: <i>Він мене поважає.</i>	2) числівник (іноді – прислівниковий або іменниковий числівник) + іменник у множині в родовому відмінку: <i>П'ять ораторів</i> вийшли на сцену. <i>Багато учнів</i> робили цю помилку. <i>Купа грошей</i> не є гарантією щастя.
3) прикметником чи дієприкметником у значенні іменника: <i>Сміливі</i> завжди мають щастя (прикметник). <i>Закохані</i> завжди захоплюються одне одним (дієприкметник).	3) Займенник + займенник (іменник) у називному відмінку: <i>Усі вони</i> мені не сподобалися. <i>Усі хлопці</i> повернулися додому живими.
4) числівником: <i>Ці двоє</i> завжди знаходили спільну мову.	4) фразеологізм: <i>Бити байдики</i> – нудна справа.
5) інфінітивом: <i>Працювати</i> – річ складна.	5) складна власна назва <i>«Садок вишневий коло хати»</i> – зразок геніальності й простоти в поезії. <i>Леся Українка</i> – псевдонім Лариси Петрівни Косач.

Присудок – головний член речення, який означає дію, стан або ознаку підмета й граматично підпорядковується йому. Присудок відповідає на питання: *що підмет робить? що з ним робиться? який він є? хто він чи що він є?*

За граматичною будовою присудки поділяються на **прості** та **складені**. Серед складених виділяють **дієслівні та іменні**.

Простий	Складений дієслівний	Складений іменний
Виражається однією дієслівною формою: <i>Я повертаюся додому.</i> <i>Приходьте до мене завтра!</i>	Складається з двох дієслів: неозначеної форми (інфінітив, питання <i>що робити?</i>) та змінюваного допоміжного дієслова.	Складається з дієслова-зв'язки та іменної частини. Питання <i>яким підмет є? ким /чим підмет є? (стає/ вважається тощо)</i>
Примітка: Може ускладнюватися таким чином:	Допоміжні дієслова вказують на початок, продовження, завершення, можливість, бажаність чи необхідність дії. Найчастіше допоміжними бувають такі	У ролі зв'язки найчастіше виступає дієслово <i>бути (є)</i> (часто воно в реченні пропускається, на його місці з'являється тире), іноді – <i>стати, вважатися,</i>

	дієслова: <i>стати, починати, продовжувати, прагнути, намагатися, могли, хотіти, бажати, воліти, поспішати, збиратися, готуватися.</i> Він почав <i>малювати.</i> Данило <i>прагнув повернутися</i> до Львова.	<i>називатися, лишатися, являти собою, видаватися</i> та ін.
- частками: Вона <i>хай скаже їй!</i>		Іменна частина найчастіше виражається:
- частками дієслівного походження <i>знай, давай, візьми:</i> А я <i>візьми й скажи.</i> <i>Давай зробимо</i> це вдвох.		1) іменником у називному чи орудному відмінку: Поезія – це завжди <i>неповторність.</i> Він <i>став</i> видатним <i>майстром</i> слова.
- повторенням дієслів: Дівчина <i>дивиться-поглядає</i> на шлях		2) займенником у називному чи орудному відмінку: Я – <i>не ти.</i> Дарина завжди <i>залишатиметься собою.</i>
		3) Числівником: Тричі по три – <i>дев'ять.</i> А <i>третьою</i> була Надійка.
		4) Прикметником або дієприкметником: Людське <i>життя багатогранне.</i> (Примітка: Слід розрізняти означення та іменну частину присудка. Означення відповідає на питання <i>який?</i> Цей <i>давній</i> замок з'явився ще за доби Середньовіччя. Іменний присудок відповідає на питання: <i>яким є підмет?</i> Цей замок <i>дуже давній</i>). Ця картина <i>намальована</i> моїм другом.
		5) Інфінітивом: Життя <i>пройти</i> – не поле <i>перейти.</i>

Складні випадки узгодження присудка з підметом

Вибір між одністю та множиною (основні рекомендації)

Дієслово-присудок здебільшого має форму множини :	Присудок здебільшого має форму однини :
<p>1. При однорідних підметах, ужитих в однині, особливо якщо увага акцентується на дії: Радіють і садок, і поле, і долина. Примітка: присудок можна вжити й в однині, якщо увага зосереджується більше на предметах: Чорніє поле, і гай, і гори.</p>	<p>1. При підметі у формі числівника або поєднання означено-кількісного числівника з іменником, якщо увагу зосереджено на кількості: За командиром їхало ще <i>трое саней</i>. <i>Три роки минуло</i> від дня їхньої першої зустрічі. Примітка: Якщо увагу зосереджено на дії, присудок у таких випадках вживається в множині: Ой, <i>три шляхи</i> широкії докупи зійшлися. <i>Три роки минули</i> непомітно.</p>
<p>2. Якщо до складеного підмета входить одразу кілька однорідних членів-іменників або якщо в реченні є кілька однорідних присудків: <i>Багато науковців, митців, журналістів, громадських діячів</i> взяли участь у форумі. Трое друзів поїли, попили та порозмовляли.</p>	<p>2. Якщо до складу підмета входить неозначено-кількісний числівник (<i>багато, мало, трохи</i> та ін.): <i>Багато людей</i> підпушувало землю навколо кожного дерева. <i>Мало виборців</i> повірило обіцянкам кандидата.</p>
<p>3. При займеннику <i>ви</i>, вжитому для вираження пошани до однієї особи: Ви не журіться, мамо. Степане Михайловичу, ви зможете очолити відділ?</p>	<p>3. Якщо підмет виражено іменниками <i>більшість, частина, половина, решта</i> (присудок ставиться в однині та в тому ж роді, що й підмет) Більшість підтримала цю резолюцію. Частина проголосувала проти.</p>
	<p>4. Якщо підмет виражено займенником <i>хто, ніхто, хтось та ін.</i> (у минулому часі присудок має форму однини чоловічого роду). Всі, <i>хто</i> це зробив, мають відповісти за скоєне. Сидять собі, розмовляють, а <i>дехто</i> й куняє.</p>

Складні випадки визначення роду присудка

1. Якщо підмет виражено іменником чоловічого роду, що означає професію , але стосується особи жіночої статі, то	2. Якщо іменник є невідмінюваною власною назвою іншомовного походження , рід присудка збігається з родом цієї	3. Якщо підметом є іменник спільного роду (<i>нероба, базіка, нікчема тощо</i>), форма присудка визначається статтю особи,
--	--	---

<p>присудок може стояти і в чоловічому, і в жіночому роді:</p> <p><i>Директор наказав</i> йому виконати це доручення (вживається в офіційно-діловому стилі).</p> <p><i>Директор наказала</i> йому виконати доручення.</p> <p>Якщо після назви професії стоїть ще й прізвище особи жіночої статі, присудок має форму жіночого роду:</p> <p><i>Суддя Ганна Петренко ухвалила</i> рішення...</p>	<p>назви, який слід визначити, встановивши, що саме вона означає:</p> <p><i>Нагасакі</i> (місто, середній рід) нам дуже сподобалося.</p> <p><i>Зімбabwe</i> (країна, жіночий рід) велична й прекрасна.</p> <p><i>Лімпопо</i> (річка, жіночий рід) широко розлилася.</p> <p>Так само визначається й рід присудка, який узгоджується з аббревіатурою:</p> <p><i>ОУН</i> (Організація Українських Націоналістів-жіночий рід) вирішила...</p> <p><i>Райвно</i> (районний відділ народної освіти – чоловічий рід) розглянув питання...</p>	<p>названої підметом.</p> <p>Цей нероба спав цілий день (про чоловіка).</p> <p>Ця нестерпна базіка тільки й знала, що постійно теревенила (про жінку).</p>
---	---	--

Другорядні члени речення

Додаток

Питання	Що означає, характерні особливості	Типові способи вираження	Складні випадки кваліфікації
<p>Кого, чого? Кому, чому? Кого, що? Ким, чим? На кому, на чому?</p>	<p>Предмети, особи, явища, на яких спрямовано дію. Залежить від присудка, який ним керує.</p>	<p>Іменники та займенники в непрямих відмінках (рідше – прийменник + іменник/займенник у непрямому відмінку): <i>Дарина боялася</i> (кого?) <i>матері</i>. <i>Данило дав</i> (кому?) <i>їй</i> надію. Ця подія змінила (що?) <i>світ</i>. Ця картина створена (ким?) <i>майстром</i>. (У кого?) <i>У Дарини</i> були ніжні руки.</p>	<p>1) прикметник або дієприкметник у ролі іменника в непрямому відмінку: (Кому?) <i>Чужим</i> заходити сюди не можна. (Кого?) <i>Приїжджих</i> ця розповідь не зацікавила. Він здійснив (що?) <i>заплановане</i>. 2) числівник або числівник + іменник у непрямому відмінку. (Кому?) <i>Двом</i> тут не місце. Скульптуру створено (ким?) <i>двома майстрами</i>.</p>

			3) Інфінітив: Вона порадила (що, що саме?) <i>відпочити</i> . Оксана запропонувала (що?) <i>поїхати</i> до Львова.
--	--	--	--

Означення

Питання	Що означає, характерні особливості	Типові способи вираження	Складні випадки кваліфікації
Який? Чий? Котрий?	- Ознака предмета, особи, явища (<i>сумні</i> очі); - його приналежність (<i>Оксанин</i> зошит); - порядок при лічбі (<i>третій</i> учень). Завжди має при собі іменник (дуже рідко – займенник), означенням якого й виступає. Може залежати від будь- якого члена речення (підмета, додатка, обставини, іменної частини присудка).	Узгоджене означення – стоїть у тому ж відмінку, роді, числі, що й означуваний ним іменник. 1) Прикметник: Із вікна відкривалися (які?) <i>чудові</i> краєвиди. 2) Дієприкметник: Цей світ населяли (які?) <i>вигадані</i> істоти. 3) Дієприкметниковий зворот (залежні від дієприкметника слова також входять до складу означення): Картини, (які?) <i>створені юним</i> <i>митцем</i> , не залишили дівчину байдужою. 4) Займенник: У (чий?) <i>її</i> руках олівець творив дива. (Яким?) <i>Цим</i> світом хлопець захоплюється. 5) Прикладка – особливий вид означення , іменник або іменник з групою слів, що стоїть біля означуваного іменника у тому ж відмінку, що й він, і уточнює його зміст (питання <i>який саме?</i>) а) проста прикладка (одне слово):	Неузгоджене означення – стоїть поруч із означуваним словом, приєднане до нього способом керування або прилягання. 1) Іменник у непрямому відмінку (не плутати з додатком!): Вулиці (які?) <i>Львова</i> приваблювали його своєю красою. Промені (які?) <i>сонця</i> пробілися крізь хмари. Перевірити, чи це означення, можна заміною на узгоджене означення, виражене прикметником: <i>львівські вулиці,</i> <i>сонячні промені</i> . 2) Прислівник: Будинок (який?) <i>навпроти</i> здався хлопчику таємничим. 3) Інфінітив: Його бажання (яке?) <i>поїхати</i> додому було

		Його сестра (яка саме?) <i>Дарина</i> пішла до школи. б) поширена прикладка (іменник з групою залежних слів). Тарасові, <i>хлопцеві</i> з <i>непосидючим характером</i> , не вистачало <i>порад</i> батька.	непереборне. Він прийняв рішення (яке?) <i>повернутися</i> .
--	--	---	---

Обставина

Питання	Характеристика, типи за значенням	Типові способи вираження	Складні випадки кваліфікації
Як? Наскільки? Коли? Де? Чому? Навіщо? та ін.	Залежить від присудка. Означає спосіб, інтенсивність дії, різні її обставини (місце, час, причину, мету, умову та ін.); додаткову дію. Виділяють 8 типів обставин за значенням: 1) способу дії (як?) Марина <i>радісно</i> всміхнулася. 2) ступеня дії (наскільки?) Ми були <i>надзвичайно</i> задоволені. 3) місця (де? куди? звідки?) Він живе <i>в Житомирі</i> . Завтра я полечу <i>до Канади</i> . 4) часу (коли? як довго? З якого часу? по який час?) <i>У понеділок</i> ми йдемо на весілля. 5) причини (чому?)	1) Прислівник: Вони поговорили <i>відверто</i> . 2) Дієприслівник: Маша поверталася додому <i>плачучи</i> . 3) Дієприслівниковий зворот (залежні від дієприслівника слова входять до складу обставини): <i>Повертаючись</i> додому, Андрій тріумфував.	1) Прийменник + іменник у непрямому відмінку Галя почервоніла (чому?) <i>від сорому</i> . Я поїхав (куди?) <i>до батька</i> . Примітка: не слід плутати такі обставини з додатками. В іншому контексті схожі слова можуть виступати і в ролі додатків, наприклад: Він не хотів звертатися (до кого?) <i>до батька</i> . 2) Інфінітив у ролі обставини мети: Вони поїхали (для чого? з якою метою?) <i>розважатися</i> . Він сів (для чого?) <i>відпочити</i> . 3) порівняльний зворот у ролі обставини способу дії: Він накинувся на їжу (як?), <i>мов вовк</i> . Примітка: не варто

	<p>Дівчина знітилася від несподіванки.</p> <p>6) умови (за якої умови?) За гарної погоди зберемо чудовий урожай.</p> <p>7) мети (для чого?) Антон зробив це для розваги.</p> <p>8) допустове (незважаючи на що?) Попри погрози вони одружилися.</p>		<p>плутати випадки вживання порівняльних зворотів у ролі обставин із випадками їх вживання в ролі частини складеного іменного присудка: Його серце – мов камінь (присудок).</p>
--	--	--	---

Загальна класифікація речень

За метою висловлювання	За будовою (кількістю граматичних основ)	За складом граматичної основи	За наявністю другорядних членів	За наявністю всіх необхідних членів речення	За наявністю ускладнювальних компонентів
<p>1. Розповідне. Речення, в якому про когось або щось розповідається. <i>Учора я зустрівся з другом.</i></p>	<p>1. Просте. Речення, в якому є тільки <u>одна граматична основа</u> (підмет та присудок). <i>Я повертаюся додому.</i> Примітка: простим є і речення, в якому є однорідні підмети або присудки, наприклад: <i>Андрій та Даринка кохають одне одного.</i> <i>Народ хвилюється, прагне до змін.</i></p>	<p>1. Двоскладне. Речення, в якому наявні обидва головні члени: <u>є і підмет, і присудок</u>. <i>Я прийду завтра.</i> <i>Тихо крокують бійці.</i></p>	<p>1. Непоширене. Речення, що складається лише з головних членів (є <u>тільки підмет та присудок</u> або один із них). <i>Прилетять журавлі.</i> <i>Марина плаче.</i> <i>Світає.</i> <i>Ранок.</i></p>	<p>1. Повне. Речення, в якому наявні всі необхідні за смыслом члени речення. <i>Дарина навчалася у звичайній школі, а Олеся вчилася у спеціальній школі.</i></p>	<p>1. Неускладнене. Просте речення, де немає жодних спеціальних компонентів, які потребують пунктуаційного виділення (в такому простому реченні ніщо не виділяється комами). <i>Я їй повністю довіряю.</i> <i>Андрійв брат працює помічником народного депутата.</i></p>

<p>2. Питальне. Речення, в якому ставиться питання. <i>Чому ти сьогодні така сумна?</i></p>	<p>2. Складне. Речення, де є <u>дві або більше граматичні основи</u> (речення поділяється на частини, кожна з яких має власну граматичну основу). <i>Я йому довіряю, бо він завжди мене виручав.</i> <i>Вулиця, де ми вперше зустрілися, сьогодні заповнена величезним натовпом.</i></p>	<p>2. Односкладне. Речення з одним головним членом (<u>є тільки підмет або тільки присудок</u>). <i>Пізня осінь</i> (підмет «осінь»); <i>Алое використовують з лікувальною метою</i> (присудок «використовують»).</p>	<p>2. Поширене. Речення, де, крім головних, є <u>ще й другорядні члени</u> (додаток, обставина, означення). <i>Чую твій крик</i> (крик – додаток, твій – означення). <i>Дівчинка сумно посміхнулась</i> (сумно – обставина). <i>Кохаю її!</i> (її – додаток)</p>	<p>2. Неповне – речення, у якому пропущено один або кілька членів, які можна встановити (здогадатися) з попереднього речення або з контексту. <i>По тім боці – моя доля, по сім боці – горе</i> (можна підставити пропущений присудок «знаходиться»). Найчастіше спостерігається відсутність присудка чи підмета. <i>Три стіни цвіли рушниками, а четверта – мисками й полумисками</i> (пропущено підмет «стіна» й присудок «цвіла»); <i>Оксанин брат – ледар, а Надійн – працюючий хлопець</i> (пропущено підмет «брат»).</p>	<p>2. Ускладнене. <u>Речення, в якому є спеціальні компоненти, які потребують виділення комами.</u> Серед таких компонентів можуть бути: а) вставні слова та словосполучення; б) звертання; в) однорідні члени речення; г) відокремлені другорядні члени речення</p>
<p>3. Спонукальне. Речення, в якому є заклик до дії (побажання, наказ, пропозиція до когось), найчастіше використовуються дієслова в наказовому способі або неозначена форма дієслова. <i>Ходімо ввечері на концерт!</i> <i>Варто перевірити цю інформацію!</i></p>					

Односкладні речення

Односкладним називається речення з одним головним членом (є тільки підмет або тільки присудок).

Односкладні речення поділяються на кілька типів.

Називні – речення, де присутній лише підмет, називають предмети та явища без вказівки на дію:

Глибока ніч.

Субота.

Серед речень, де присутній лише присудок, виділяють 4 типи:

Тип та його характеристика	Спосіб вираження присудка	Приклади
Означено-особові Зрозуміло, про яку особу йдеться. До присудка можна підставити <i>я, ми, інколи ти</i> (якщо звертаються до конкретної особи).	найчастіше дієслово в 1-й та 2-й особі однини та множини, дійсний чи наказовий спосіб	<i>Йду в село, радію весні (я).</i> <i>Ходімо до мене в гості! (ми).</i>
Неозначено-особові Неможливо визначити особу, про яку йде мова. Можна підставити займенник <i>вони</i> або будь-який іменник (тому що незрозуміло, про кого саме йдеться).	дієслово в 3-й особі множини теперішнього, майбутнього; у формі множини в минулому часі	<i>Повільно йшли до перону.</i> <i>Сашка підозрюють у крадіжці.</i>
Узагальнено-особові Дія стосується не конкретної особи, а будь-якої. Найчастіше такі речення – прислів'я, приказки, афоризми, мають повчальний зміст. Часто можна підставити <i>ти</i> , проте йдеться про всіх людей.	найчастіше дієслово у формі 2-ї особи однини та множини, іноді – 3-ї особи множини	<i>Не хвались, йдучи на торг.</i> <i>Бережи честь змолоду.</i> <i>Батьківщину не обирають.</i>
Безособові Дія відбувається без участі будь-якої особи або мислиться як незалежна від діяча. До присудка не можна підставити жоден іменник та займенник у називному відмінку.	безособові дієслова (<i>смеркається, дощить, хочеться, пощастило, лихоманить</i> тощо) або дієслова в безособовому значенні (<i>потемніло, гримнуло</i> і т. д.)	<i>Знову дощить.</i> <i>І смеркає, і світає...</i> <i>Їй хотілося побачити коханого.</i> <i>Раптом навкруги потемніло.</i>
	неозначена форма дієслова з допоміжними словами.	<i>Можна вибрати друга.</i> <i>Слід перевіряти інформацію.</i>
	дієслівні форми, які закінчуються на -но, -то	<i>Пройдено стільки доріг.</i> <i>Багатьох героїв забуто.</i>
	прислівники	<i>Як мені тепло й затишно.</i> <i>У хаті було чисто й гарно.</i>

Ускладнене речення та його компоненти

Однорідні члени речення

Однорідними називають члени речення, які 1) в одному логічному плані *стосуються того самого слова* в реченні, 2) *відповідають на те саме питання та виконують однакову синтаксичну роль* (підмети, додатки, обставини місця тощо). Однорідними можуть бути як головні, так і другорядні члени речення:

Сашко, Даринка, Степан – друзі з дитинства (однорідні підмети, що стосуються присудка «друзі»).

Андрій плаче, скиглить, жаліється на біль (однорідні присудки, які стосуються спільного підмета «Андрій»).

Привітна, лагідна, усміхнена Марічка підняла хлопцеві настрої (однорідні означення, що стосуються слова «Марічка»).

Татові, матері, синові, дочці – усім не сподобався новий сусід (однорідні додатки, що стосуються слів «не сподобався»).

Однорідні члени найчастіше виражаються однією частиною мови:

У своїх учинках він почав керуватися (*чим?*) **гнівом, помстою, огидою** (однорідні додатки, виражені іменниками).

Іноді (рідко) однорідні члени виражаються різними частинами мови:

Береги річки (*які?*), **положисті, з великими піщаними плесами, з рідкими кущиками верболозу**, нагадували мальовничі акварелі Левітана (однорідні означення, виражені прикметником та іменниками з залежними словами).

Не вважаються однорідними членами:

1) повторювані слова (є одним членом речення):

Плавай, плавай, лебедонько, по синьому морю, *рости, рости*, тополенько, все *вгору та вгору*.

2) два однакові або подібні слова, між якими вжито частку *не*, якщо вони становлять смислову єдність:

Дивиться вона *не надивиться* на свого сина.

3) два однакові за формою дієслова, що означають дію та мету:

Кохана спить, кохана спить, *іди* (для чого?) *збуди*, цілуй її очі.

4) фразеологічні (стійкі) словосполучення з повторюваним сполучником: *і ськ і так, і вдень і вночі, і сміх і гріх, ні світ ні зоря, ні сіло ні впало тощо*.

Однорідні та неоднорідні означення

Не всі означення, що стосуються одного слова, є однорідними. Це залежить від їх змісту та контексту, в якому їх ужито.

Однорідні означення	Неоднорідні означення (не відокремлюються одне від одного комами)
<p>Характеризують особу чи предмет з одного боку (за кольором, розміром тощо): <i>Сиві, рожеві, блакитні</i> дими кучеряві плинуть з високих, мов башти, стрімких димарів.</p>	<p>Характеризують предмет чи особу з різних боків: <i>Київські сизі</i> гори стали фіолетовими. Коло хат у садках темніли купи вишень, стриміли <i>здорові старі дикі</i> груші. Вони загубилися в <i>густому зеленому</i> гаю.</p>
<p>Характеризують предмет у позитивному або негативному плані: У полі зацвітуть <i>пахучі, ніжні, голубі</i> фіалки (означення показують привабливість фіалок). Їхню подорож зіпсував <i>різкий, холодний, неприємний</i> вітер.</p>	<p>Примітка. Завжди неоднорідними є означення, виражені сполученням: займенника та прикметника (<i>мій найкращий</i> друг, <i>ця цікава</i> розповідь), порядкового числівника та прикметника (<i>перший весняний</i> день), дієприкметника та прикметника (<i>похилена стара</i> верба), якісного та відносного прикметника (<i>старий київський</i> будинок, <i>високий дніпровський</i> берег),</p>

	якісного та присвійного прикметника (<i>чудова мамина пісня</i>).
Стоять після означуваного слова: Люблю я бистрину життя (яку?) <i>прозору, поривну, глибоку</i> .	Спочатку стоїть поширене означення (дієприкметниковий зворот), а потім – непоширене (прикметник): <i>Залитий (чим?) сонцем рівний степ одразу припишк.</i>
Посилюють або уточнюють одне одного: Хлопець мав <i>особливі, ніжні</i> почуття до Марини.	
Спочатку йде непоширене означення (прикметник), а потім – поширене (дієприкметниковий зворот): <i>Рівний, залитий (чим?) сонцем степ одразу припишк.</i>	

Розділові знаки в реченнях з однорідними членами

Ставимо кому (коми) між однорідними членами в більшості випадків, зокрема:	Кома не ставиться:	Ставимо крапку з комою:	Ставимо тире:
1) Якщо однорідні члени вжито без сполучників: У всіх були чорні тонкі <i>брови</i> , блискуче темне <i>волосся</i> , круглі карі <i>очі</i> .	1) Якщо однорідні члени з'єднані <u>одиничним</u> <u>єднальним</u> (і, й, та) або <u>розділовим сполучником</u> (або, чи): <i>Підемо в ліс або в поле</i> погуляти. <i>Візьми чорнила та паперу й напиши мені.</i>	Між однорідними членами, якщо вони значно поширені чи далекі за змістом: Він згадав і те <i>село</i> , де починав працювати вчителем; і <i>вчителів</i> , які так добре його зустріли й допомагали йому; і своїх <i>господарів</i> , які любили його як сина.	1) При протиставленні (можна вставити між однорідними членами <i>а, але</i>): <i>То не хмара – біла пташка</i> хмарою спустилась. <i>Не вітер – буря</i> над землею в замети клала білий сніг.
2) Якщо вони з'єднані протиставним сполучником <i>а, але, проте, зате, однак, та</i> (в значенні <i>але</i>): Цей фільм був <i>довгий, проте цікавий</i> . Він допоміг товаришеві <i>не словом, а ділом</i> . Поранене пташеня <i>намагалося злетіти, та (але, проте) не змогло</i> .	2) Якщо слова утворюють стійке фразеологічне словосполучення: <i>і вдень і вночі, і сьак і так, і сміх і гріх, ні вдень ні вночі, ні світ ні зоря, ні риба ні м'ясо, ні пуху ні пера, ні сіло ні впало, ні живий ні мертвий, ні в сих ні</i>		2) Якщо другий однорідний член виражає наслідок, причину, уточнення попереднього члена, швидко зміну подій: Всі <i>оглухли – похилились</i> у

	<i>в тих та ін. Даринка вставала ні світ ні зоря (дуже рано). Сашко почувався ні в сих ні в тих (невпевнено, ніяково).</i>		кайданах. Земля на прощання усміхнулась – і потемніла.
3) Якщо однорідні члени з'єднано за допомогою повторюваних сполучників <i>і... і, або... або, чи... чи, то... то, ні... ні</i> : Миколі сподобалися й краса Дарини, і її сміливість, і впевненість у собі. У них є все: <i>пшениця, хутро, вовна, і риба, й мед, і добрі води</i> рік. При цьому кома ставиться між усіма парами однорідних членів (ком ставиться на одну менше, ніж є однорідних членів): О, і О, і О, і О...			
4) Якщо однорідні члени з'єднано парними сполучниками <i>не тільки..., а й...; як..., так...; не лише..., але й...; хоч..., але...; не стільки..., скільки...</i> (ставиться одна кома перед другою частиною такого парного сполучника): Митець думає <i>не тільки розумом, а й серцем</i> . Учитель <i>не стільки вчив, скільки розповідав</i> анекдоти.			

Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами

Узагальнювальне слово – це слово, яке охоплює всі перелічені в реченні однорідні предмети, ознаки, дії чи обставини.

У ролі узагальнювальних найчастіше виступають:

займенники (<i>все, всі, ніхто, ніщо, кожний та ін.</i>)	Змучений <i>вигляд</i> хлопця, його <i>знервованість, недосипання</i> – усе свідчило про наближення іспитів.
прислівники (<i>усюди, скрізь, ніде та ін.</i>)	Скрізь червоно: <i>і на небі, і на узгір'ях, і на горі</i> .
іменники або словосполучення	Поруч з колесом лежали на полиці Миколині книжки : <i>граматика, часловець та товстий псалтир</i> . Усі друзі Михайла: <i>Богдан, Степан, Данило й</i>

Олег – прийшли привітати його зі святом.

Узагальнювальне слово виступає тим самим членом речення, що й однорідні члени, яких воно стосується:

Луки, гори, пишні сади – **все** зелене і припишкле (однорідні слова *луки, гори, сади* та узагальнювальне слово **все** виконують роль підметів).

У реченнях із узагальнювальними словами (УС) ставляться такі **розділові знаки**:

Двокрапка	Тире	Двокрапка та тире
<p>після УС, яке стоїть перед однорідними членами речення:</p> <p>Тиша була наповнена всякими звуками: і дзвінкою <i>піснею</i> жайворонка, і <i>дзижчанням</i> польових мух, і тихим мелодійним <i>шелестом</i> стиглого жита.</p> <p>(Примітка: якщо після УС у такому реченні стоять ще й слова <i>а саме, як-от, наприклад</i>, то перед ними ставиться кома, а після них – двокрапка:</p> <p>Всяке птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів, курочок – можна було викосити косою в траві).</p>	<p>перед УС, яке стоїть після переліку однорідних членів:</p> <p><i>На річці, в лісі, в полі</i> – усюди німо, тихо.</p> <p>Тонкі <i>брови</i>, русяві дрібні <i>кучері</i> на голові, тонкий <i>ніс</i>, рум'яні <i>губи</i> — все подихало молодою парубочою красою.</p>	<p>Якщо однорідні члени стоять після УС, але речення після їх переліку не закінчується, після УС ставиться двокрапка, а після однорідних слів – тире:</p> <p>Тут усе: <i>і повітря, і тиша, і вода, і дерева</i> – сповнене такої сили, що й сам мимоволі сильнішим стаєш.</p>

Вставні слова, словосполучення та речення

Вставні або вставлені слова та конструкції – це особливий ускладнювальний компонент речення, який має такі ознаки: 1) ці слова не пов'язані граматичними та синтаксичними зв'язками з іншими словами в реченні, **не відповідають на жодне питання**; 2) **не є членами речення**; 3) слугують для уточнення змісту речення, висловлення ставлення мовця до того, про що він розповідає, або повідомлення додаткової інформації.

Виділяють вставні слова, словосполучення та речення:

Вставне слово	Вставне словосполучення	Вставне речення
<p>Одне слово або сполучення самостійного та службового слова:</p> <p><i>може, мабуть, до речі, крім того.</i></p>	<p>Два або більше слів, серед яких можна виділити головне та залежне слово та поставити до залежного питання:</p> <p><i>за словами</i> (чийми?) <i>Лесі Українки</i>, <i>на</i> (чий?) <i>мій погляд</i>, <i>на</i> (чий?) <i>мій</i> (який?) <i>превеликий жаль</i>, (як?) <i>чесно кажучи.</i></p>	<p>Конструкція, що має власну граматичну основу (головні члени) та знаходиться в середині основного речення, повідомляючи якусь додаткову інформацію:</p> <p>Улітку під вербою біля хати (<i>як добре, що скінчилася зима</i>) княгиня почала дітей навчати.</p> <p>Справді, у світлому великому</p>

		небі – ніколи я не бачив над собою такого неба! – в дальній далечі, у високій високості йдуть табуни птиць.
--	--	---

Групи вставних слів та конструкцій за значенням

Значення	Типові представники	Приклад уживання
1. Рівень упевненості в тому, про що повідомляється, ступінь вірогідності повідомлюваного.	<i>безумовно, безперечно, певна річ, ясна річ, очевидно</i> (значний рівень упевненості); <i>певно, напевно, мабуть, либонь, може, можливо, здається, сподіваюся</i> (низький рівень упевненості)	Ця перемога, <i>безперечно</i> , має величезне значення в історії Франції. <i>Мабуть</i> , Оксана не очікувала такого розвитку подій.
2. Джерело повідомлення	<i>кажуть, як кажуть, мовляв, чую, думаю, по-моєму, на мою думку, на мій/ наш погляд, на думку Івана Франка, за вченням Рене Декарта, за словами..., за повідомленням...</i>	Голос у нього гучний і спочатку завжди впевнений і респектабельний, <i>як кажуть</i> , голос людини зі знанням справи. <i>На мою думку</i> , варто звернути увагу на найближче оточення цієї людини.
3. Емоційне ставлення (почуття, задоволення чи незадоволення мовця)	<i>на щастя, на диво, на радість, на нашу величезну радість, слава Богу, на жаль, на мій превеликий жаль, на сором, як на зло, як на гріх, як на диво, соромно казати, чого доброго, на біду превелику</i>	Сьогодні, <i>на жаль</i> , наша улюблена команда зазнала нищівної поразки. <i>На мій величезний подив</i> , Даринка жодним словом не згадала наш вчорашній конфлікт.
4. Зв'язок між думками або послідовність їх викладу	<i>по-перше, по-друге, з одного боку, з іншого боку, між іншим, до речі, крім того, наприклад, зокрема, втім, щоправда, проте, однак, навпаки, отже, значить, словом, таким чином, зрештою</i>	Відаючи належне досягнутому, ми, <i>однак</i> , не можемо відчувати повного задоволення. <i>До речі</i> , про нашу конференцію навіть згадували закордонні журналісти.
5. Привертання уваги співрозмовника	<i>чуєте, бачиш, знаєш, уявляєш, уяви/ уявіть собі, майте на увазі, зверніть увагу, даруйте на слові, вірите</i>	Перебування в Києві, <i>уяви собі</i> , багато дало мені для п'єси.
6. Вказівка на характер висловлення або спосіб оформлення думок	<i>казати по правді, по правді кажучи, чесно кажучи, коротше кажучи, іншими словами, так би мовити</i>	Жили ми в умовах, <i>по правді кажучи</i> , жажливих. Вона, <i>так би мовити</i> , намагалася перевірити надійність друга.

Вставні слова та схожі на них члени речення або службові частини мови

Завжди виступають вставними словами та обов'язково виділяються комами:	Ніколи не виступають у ролі вставних слів та не виділяються комами:
<i>мабуть, по-перше, по-друге, щоправда, крім</i>	<i>частки навіть, майже, принаймні, саме,</i>

<i>того, а втім, між нами кажучи, власне кажучи</i>	<i>якраз, особливо, тільки, все-таки, все ж таки, мовби, немовбито, неначе, нібито</i>
---	--

Дуже часто в різних контекстах одні й ті самі слова можуть виступати як у ролі вставних, так і в ролі членів речення (присудків, підметів, обставин тощо). Якщо до слова можна поставити питання та визначити, яким членом речення воно виступає, воно не може бути вставним та не виділяється комами. Порівняймо:

Вставне слово	Член речення
<i>Може, я міг би Вам допомогти?</i> (вставне слово, що позначає припущення, невпевненість.)	Ніхто не <i>може</i> таке витримати (присудок).
Сашко, <i>кажуть</i> , уже збирається одружитися зі своєю Наталочкою (вставне слово, що вказує на джерело повідомлення).	На селі вже давно всі люди (що роблять?) <i>кажуть</i> про крадіжки й пияцтво Данила (присудок).
Хлопець, <i>здавалося</i> , зовсім не шкодував про скоєне (вставне слово, що вказує на низький рівень упевненості в сказаному).	Слова Сашка (що робили? якими були?) <i>здавалися</i> правдивими (дієслово-зв'язка в складеному присудку; якщо викинути це слово з речення, воно втратить сенс). <i>Здавалосьь</i> , що літаки ідуть зовсім беззвучно (присудок у головній частині підрядного речення, до нього приєднується підрядна частина за допомогою сполучника <i>що</i>).
Ми поїдемо, <i>певно</i> , потягом (вставне слово, що означає припущення, невпевненість, можна замінити на вставне слово «мабуть»).	Роби ревно й ходи <i>певно</i> (відрізняє на питання «як?»), тобто це обставина).
<i>На щастя</i> , коханий Дарини встигнув приїхати на весілля (вставне слово на позначення емоційного ставлення).	Галя подарувала Василеві <i>на щастя</i> вишиваний рушник (можна поставити питання «з якою метою?»), тому це обставина).
<i>На диво</i> , Оля склала іспит дуже добре (вставне слово на позначення емоційної оцінки).	У такій катастрофічній ситуації пасажиром залишалося лише сподіватися <i>на диво</i> (можна поставити питання «на що?») від дієслова сподіватися, тобто це додаток).

Я, <i>звичайно</i> , був дуже вражений зворушливим учинком дівчинки (вставне слово на позначення впевненості в сказаному).	Концерт у філармонії <i>звичайно</i> закінчується о восьмій годині вечора (можна замінити на інший прислівник «зазвичай», поставити питання «коли?»), тож це обставина).
Я, <i>до речі</i> , вже закінчив роботу в цьому проєкті (вставне слово, що вказує на зв'язок із попередньою думкою).	Ці слова було сказано <i>до речі</i> (можна замінити на «доречно», поставити питання «як?»), тобто це обставина).

Слова **проте, однак** можуть виступати і як вставні слова, і як сполучники:

Вставне слово (виділяється двома комами)	Сполучник
Хата допотопна, вікна покосились, а віконниці, <i>проте</i> , новісінькі, голубі (вставне	Він намагався зрозуміти вчинок друга, <i>проте</i> йому так і не вдалося це зробити (сполучник,

слово на позначення зв'язку між думками, яке стоїть в <i>середині</i> частини складного речення)	що об'єднує частини складного речення, стоїть <i>на початку</i> однієї з його частин).
--	--

Розділові знаки для відокремлення вставних слів, словосполучень та речень

Ставимо одну кому	Ставимо дві коми	Ставимо дужки або два тире	Не ставимо кому після вставного слова або перед ним
Якщо вставне слово чи словосполучення стоїть на початку речення: <i>Мабуть</i> , їй ця вистава не сподобалася. <i>На нашу думку</i> , ці закиди абсолютно безпідставні.	Якщо вставна конструкція стоїть у середині речення: Виступ улюбленої групи, <i>на мій превеликий жаль</i> , був дуже коротким. Йдеться, <i>мабуть</i> , про досягнення Івана Франка як вченого.	Для відокремлення вставного речення: У цьому вбачали тодішні наші поети свій патріотичний обов'язок, а що мова науки спільна для всіх (<i>поезія тоді теж мислилась як наука</i>), то пишуть вони так, щоб їх розуміло ціле цивілізоване людство. Одного ранку – <i>бодай такого ніхто не оглядав</i> – сказано мені, що на черзі Андрійко в некрути.	1) Якщо вставне слово входить до складу відокремленого члена речення, кома після нього не ставиться: Десь далеко, <i>мабуть</i> під Черніговом, глухо гули гармати (вставне слово входить до складу відокремленої обставини «під Черніговом») 2) Якщо сполучник а відноситься до вставного слова (<i>а втім, а може</i>), кома перед вставним словом не ставиться: <i>А втім</i> , хто його знає, що там сталося насправді. <i>А може</i> , власне, і не в тому справа.

Звертання

Звертання – це слово або словосполучення, яке називає особу, іноді – предмет або явище, до якого звернена мова в реченні.

Приклад: «Ви збираєтесь далі воювати, *пане гетьмане*», – у цьому реченні слова «пане гетьмане» вказують на особу, до якої звернено мову, тому є звертанням.

Синтаксична роль звертання

Звертання є не членом речення, а його особливим компонентом, хоча до нього, на думку частини мовознавців, і можна умовно поставити питання «хто? що?» (особливо, якщо звертання стоїть при дієслові в другій особі: *працюй, робить* тощо).

Примітка. Звертання не слід плутати з підметом. При цьому треба пам'ятати:

- іменник у кличному відмінку – це завжди тільки звертання:

Зоре моя вечірняя, зійди над горою... (у цьому реченні підмета немає, підметом міг би бути лише займенник «ти»).

- іменник, якого стосується дієслово в другій особі, – це завжди звертання, бо підметом при такому дієслові можуть бути лише займенники другої особи *ти, ви*:

Згадайте, *сини мої*, мої поради, коли мене не стане!

Способи вираження звертання

Частина мови	Приклад уживання
<p>1. Іменник у кличному відмінку (у більшості випадків).</p> <p>Примітка: вживання <i>називного відмінка однини</i> (Олег, сестра тощо) у звертанні суперечить нормам української мови та є граматичною помилкою.</p> <p>Якщо у звертанні вживаємо ім'я по батькові, обов'язково ставимо його також у форму кличного відмінка: Шановний <i>Іване Семеновичу!</i> Вельмишановна <i>Оксано Юрївно!</i></p>	<p><i>Дарино</i>, я дуже вдячний тобі за допомогу!</p> <p>Я пишаюся тобою, <i>батьку</i>, і ніколи не забуду про твою любов та підтримку!</p>
<p>2. Іменник у називному відмінку у формі множини.</p>	<p><i>Сини мої, гайдамаки!</i> Світ широкий, воля – ідіть, <i>сини</i>, погуляйте, пошукайте долі.</p>
<p>3. Прикметник або дієприкметник у ролі іменника (часто такі прикметники мають пестливі суфікси: <i>рідненька, миленька</i> тощо).</p>	<p>Спи ж ти, <i>малесенький</i>, пізній-бо час. Твою ласку відчую, <i>рідненька</i>. Кохайтеся, <i>чорнобриві</i>, та не з москалями... <i>Кохана</i>, ось плече моє зіпертись...</p>
<p>4. Особовий займенник (дуже рідко, іноді це надає реченню зневажливого забарвлення).</p>	<p>Слухай, <i>ти!</i> Що ти там отому дурневі плещеш?</p>

Поширене та непоширене звертання

Непоширене	Поширене
Одне слово.	Група слів – звертання разом із залежними від нього словами (принаймні одним).
<i>Кобзарю</i> , знаєш, нелегка епоха оцей двадцятий невгамовний вік. Можна все на світі вибирати, <i>сину</i> , вибрати не можна тільки Батьківщину.	<i>Південний краю!</i> Як тепер далеко лежиш від мене ти! Як я люблю тебе, <i>рідна сестро!</i> Тобі, <i>земле моя рідна і велика, матінко велична</i> , мої всі поривання.

Пунктуаційне відокремлення звертань

1. Якщо звертання стоїть у середині речення, воно обов'язково відділяється з **обох боків** комами:

Пригадайте, *мамо*, те прощання край воріт, де сяяла роса.

Зачерпнімо, *любі друзі*, ми води одним відерцем!

2. Якщо звертання стоїть на початку речення, воно відокремлюється комою:

Андрію, тобі сподобався цей фільм?

Якщо таке звертання вимовляється з окличною інтонацією, після нього ставиться знак оклику, а наступне слово пишеться з великої літери:

Україно! Яка ж бо гарна ти!

О мово рідна! Без тебе народові не жити!

3. Повторювані та однорідні звертання розділяються комою або знаком оклику:

О слово рідне! Орле скутий! Чужинцям кинуте на сміх!

Ой ви, *сльози, дрібні сльози!* Ви змиєте горе.

Примітка: Вигуки від звертання відділяються комами:

Гей, Орфею, небораче! Де ти змандрував від нас?

Слова **о, ой** у ролі підсилювальної частки перед звертаннями не відокремлюються комами:

О люди! Люди небораки! Нащо здалися вам царі?

Ой Дніпре, мій Дніпре, широкий та дужий, багато ти, батьку, у море носив козацької крові.

Відокремлені члени речення

Відокремлені члени речення – це окремі поширені чи непоширені члени речення, які виділяються паузами, інтонацією, а на письмі – розділовими знаками. Такі члени речення уточнюють, доповнюють основний зміст висловлювання, зміст інших членів речення. Вони мають більше смислове навантаження, ніж невідокремлені члени. Найчастіше відокремлюються другорядні члени речення: означення, додатки та обставини.

Відокремлені додатки

Обов'язково відокремлюються додатки:

Значення	Спосіб вираження	Приклади вживання	Пунктуаційне правило
Виключення когось або чогось, відмінність	Прийменники крім, окрім, опріч, за винятком, на відміну від + <i>іменники</i> <i>в</i> <i>родовому відмінку</i> : крім кого/чого?, на відміну від кого/ чого?	Усім, <i>крім Данила</i> , ця презентація сподобалась. І ніхто того не чув, не знав і не бачив, <i>опріч</i> <i>Марка маленького</i> . Тарас, <i>на відміну від</i> <i>брата</i> , не любив фізику.	Якщо додаток стоїть на початку чи в кінці речення, він виділяється комою: <i>За винятком Марини</i> , усі дівчата мали гарний настрій. Якщо він стоїть у середині речення, то виділяється комами з обох боків : Усі, <i>крім поранених</i> , підвелись і присунулись до нього.

Залежно від особливостей уживання можуть відокремлюватися й додатки, що вводяться **прийменниками замість, щодо**:

Не відокремлюється	Відокремлюється
Прийменник замість разом із іменником у більшості випадків: Степан використовував власну кімнату <i>замість кухні</i> . У кутку під божницею <i>замість стола</i> стояла вузенька примостка...	У разі підкреслення, логічного наголошення: <i>Замість єднання та братерства між двома народами</i> , єзуїти в колегіях посіяли пекельну ненависть та ворогування. Додаток, виражений неозначеною формою дієслова: <i>Замість допомагати нам у боротьбі</i> , пристосуванці лише спостерігали за подіями.
Прийменник щодо разом із іменником або займенником: <i>Щодо цього питання</i> я маю зовсім інші думки, ніж він.	Якщо після такого додатка стоїть слово <i>то</i> : <i>Щодо моєї роботи, то</i> краще не питай.

Відокремлені обставини

Здебільшого відокремлюються обставини, виражені:

Спосіб вираження	Відокремлюється	Не відокремлюється
одиничним дієприслівником	якщо називає додаткову, другорядну дію або час, причину, умову основної дії: Із лави, <i>стогнучи</i> , підвівся Бараболя (додаткова дія). <i>Отямившись</i> , приходь на розмову зі мною (умова). Сашко, <i>відпочивши</i> , знову зміг повернутися до виконання домашньої роботи (причина).	якщо виражає спосіб дії (як? яким чином?) та стоїть після присудка. За значенням близький до прислівника: Всі прийшли (яким чином?) <i>не змовляючись</i> . Я був молодий, здоровий: міг працювати (як?) <i>не втомлюючись</i> (можна замінити на <i>невтомно</i>). Він помирав (яким чином?) <i>стоячи</i> .
дієприслівниковим зворотом (дієприслівник разом із залежними словами)	майже в усіх випадках, незалежно від позиції в реченні та значення: Мільйони людей живуть, (як?) <i>постійно борючись із злиднями</i> (способу дії). <i>Ідучи зі школи додому</i> , Андрій не міг стримати сліз (обставина часу). Микола, (чому?) <i>люблячи Оксану</i> , зумів забути про образу (причини). (За якої умови?) <i>Не виконавши завдання</i> , не звертайтеся до мене (умови). Примітка: синонімічними синтаксичними конструкціями для таких речень є складнопідрядні обставинні речення з відповідними підрядними (часу, умови, причини тощо), наприклад: Микола зумів забути про образу, бо любив Оксану (причини). Якщо не виконаєте завдання, не звертайтеся до мене (умови).	1. Якщо дієприслівниковий зворот є фразеологізмом , особливо якщо він стоїть після дієслова-присудка та складає разом із ним єдину смислову групу: Вона не звикла сидіти <i>склавши руки</i> . Хлопчик біг <i>не чуючи ніг під собою</i> . Даринка заради здійснення мрії працювала <i>не покладаючи рук</i> . 2. Якщо дієприслівниковий зворот має перед собою однорідну невідокремлену обставину, яка з'єднана з ним сполучником «і»: Марина Богданівна йшла дуже повільно й сильно зігнувшись .

Обставини, які починаються прийменниками:

Обов'язково відокремлюються	Можуть відокремлюватися за бажанням автора
Обставини з прийменниками дієприслівникового типу незважаючи на, починаючи з, кінчаючи: Тарас продовжив працювати, <i>незважаючи на втому</i> . Міністр приймав відвідувачів, <i>починаючи з дванадцятої години</i> .	Якщо починаються прийменниками всупереч, наперекір, внаслідок, завдяки, залежно від, згідно з, у зв'язку з, за наявності, на випадок та ін.: Погода, (незважаючи на що?) <i>всупереч нашим побоюванням</i> , видалася гарною. (Чому?) <i>У зв'язку з рішенням парламенту</i> , розпочалася робота з організації відповідних комітетів.

Уточнювальні обставини

Уточнювальна обставина конкретизує, пояснює зміст попередньої обставини, відповідає на питання **коли саме?, де саме?, як саме?** Така обставина найчастіше виражається сполученням прийменника та іменника або прислівником. Вона обов'язково виділяється з **обох боків** комами.

Найчастіше в ролі уточнювальних виступають обставини:

місця	Саме (де?) тут , (де саме?) у Львові , Галина змогла втілити в життя свою давню мрію.
часу	(Коли?) Рано , (коли саме?) разом із сонцем , прокинулась і Харитя.
способу дії	(Як?) Якось жалісно , (як саме?) по-жіночи , подивився на маленького сина Панас.

Примітка. Якщо обставина, яка стоїть поруч із іншою обставиною, відповідає на інше питання, вона ніколи не може бути уточнювальною та не виділяється комами:

(Коли?) *Вранці* (де?) *в передмісті* Києва сталася жахлива аварія.

Відокремлені означення

Відокремлені узгоджені означення можуть виражатися:

- дієприкметниковими або прикметниковими зворотами (поширене означення)
- одиничними прикметниками або дієприкметниками (непоширене означення).

Поширене означення у формі дієприкметникового або прикметникового звороту (дієприкметника чи прикметника разом із залежними словами) **не відокремлюється** лише в одному випадку:

якщо стоїть прямо перед означуваним словом-іменником (тобто словом, ознаку якого називає): <i>Написані молодим митцем вірші</i> (означуване слово) запали дівчині в душу. <i>Відомий своїми радикальними поглядами політик</i> виступав на конференції.	Виняток Якщо означення має додатковий обставинний відтінок (причини, умови та ін.), стосується за змістом не лише означуваного слова, але й присудка, воно відокремлюється: <i>Наляканий громовицею</i> , кінь тихенько заіржав (кінь тихенько заіржав (чому?), бо був наляканий громовицею). <i>Стривожені світлом</i> , звірятка зворушилися, збилися в одну купку.
---	---

Поширене означення відокремлюється в усіх інших випадках, зокрема:

Правило	Приклад уживання
Якщо стоїть після означуваного слова.	Лише народи , явлені у <i>Слові</i> , достойно жити можуть на землі. <i>Світло сонця, живе від млявих порухів і клубочіння нічного застоюного туману</i> , проривалося крізь вологе верховіття лісу.
Якщо між ним та означуваним словом стоять інші члени речення.	Він не чув, як, <i>зрушений пострілами</i> , сиплеться з гілля дерев і вкриває його пушистий сніг (означення «зрушений пострілами»)

	стосується слова «сніг», яке стоїть у кінці речення). <i>Налита сонцем і вітрами, хлюпоче веслами весна.</i>
Якщо стосується особового займенника (я, ми, ти, він тощо), <u>незалежно від позиції в реченні</u> .	<i>Обурений зрадою дівчини, він не міг забути побачене. Ніколи не байдужий, я</i> оплакував згублену волю мого народу.
Якщо слово, яке воно пояснює, відсутнє в реченні, але його можна встановити за контекстом.	<i>І, залита жарким рум'янцем, перемайнула до іншого куща... Засмучений довгим очікуванням, сиджу біля вікна та хвилююся (означення стосується займенника «я», пропущеного в реченні).</i>

Непоширене означення здебільшого не відокремлюється:

На київських вулицях *шумних* каштани давно одцвіли.

Проте якщо воно стосується особового займенника, то відокремлюється обов'язково:

Гордий, він ніколи не корився долі.

Непоширені однорідні означення можуть відокремлюватися, якщо стоять після означуваного слова. Вони:

відокремлюються обов'язково, якщо перед означуваним словом стоїть ще одне означення:	можуть відокремлюватися за бажанням автора, якщо такого означення немає:
<i>Безлюдне повітря, протсе, піскувате й гаряче</i> , нагадувало собою шматок південної пустелі (перед означуваним словом «повітря» стоїть означення «безлюдне»).	Вночі повалив сніг , <i>тихий і густий</i> . З новим роком побажаю я нам долі <i>тихої, погожої та роботячої</i> .

Неузгоджені означення, виражені словосполученням – іменником у непрямому відмінку разом із залежними словами, відокремлюються в таких випадках:

якщо стоять в однорідному ряді з відокремленими угодженими означеннями	На тракторі сиділа дівчина, кругловида, закіптюжена, у засмальцьованому комбінезоні, у червоній, як имат полум'я, косинці .
якщо стосуються займенника або власної назви	<i>У сатиновій сорочці, у полотняних штанах, він</i> прийшов сюди першим з дружиною й дітьми. <i>Жвава й усміхнена, з довгим хвилястим волоссям, чарівними блакитними очима, Олена</i> справила на хлопця незабутнє враження.

Неузгоджене означення, виражене **неозначеною формою дієслова** (питання *що робити? що зробити?*):

виділяється тире , якщо стоїть після означуваного слова та має уточнювальне значення (відповідає на питання « який саме? », « яка саме? »). Найчастіше таке означення стоїть у кінці речення.	Її серце було сповнене одним бажанням (яким саме?) – <i>розповісти про побачене коханому, поділитися з ним своїми переживаннями</i> . Її турбувало лише одне бажання (яке саме?) – <i>спати</i> .
--	--

Примітка. Якщо таке означення стоїть у середині речення або не має уточнювального змісту (не можна вставити <i>a same</i>), воно здебільшого не виділяється:	Його мрія <i>побачити Париж</i> нарешті здійснилася. Ось і настала година <i>вирушати в дорогу</i> .
---	---

Відокремлення прикладок

Прикладка – особливий різновид узгодженого означення. Це *іменник* (іноді з групою залежних слів), який уточнює чи пояснює зміст іншого іменника або займенника. При цьому прикладка узгоджується з означуваним словом у відмінку та числі:

Тараса (якого?), *сина Ольги Петрової*, часто бачили в нічних клубах.

Відокремлюватися можуть як поширені, так і непоширені прикладки.

Прикладка відокремлюється в таких випадках:

Поширена прикладка, яка стоїть після означуваного слова. При цьому якщо прикладка стоїть у середині речення, вона здебільшого виділяється комами з обох боків , а якщо в кінці – тире	І Оксану , <i>мою зорю, мою добру волю</i> , щодень божий умиває. Ольга Вікторівна , <i>перша вчителька Марусі</i> , віддавала дітям усі сили. Ти живеш у Києві – <i>прекрасному й чарівному місті</i> .
Стосується особового займенника (незалежно від місця в реченні).	Він , <i>вісімнадцятирічний хлопець</i> , повертався з весняного лісу. І, <i>притомлений Котигорошко</i> , я на груди землі упаду. А він , <i>орел</i> , шумить, клекоче, мов людям розказати хоче про поєдинок у яру.
Починається словами <i>тобто (себто, цебто)</i> , або (в значенні тобто), <i>чи (тобто); як-от, а саме, наприклад, зокрема, особливо; на прізвище, на ім'я, на ймення, родом</i> та ін. (пояснює або уточнює зміст означуваного слова, виділяє якусь його частину).	Тайга , <i>тобто заболочений хвойний ліс із домішкою осики</i> , тягнеться на сотні кілометрів. Орфографію , або <i>правопис</i> , повинен знати кожен. Жила в тій стороні бідна вдова у земляній хатинці, і мала вона сина , <i>на імення Івашко</i> . Більшість , <i>особливо молодь</i> , вбачала в поїзді до Морниці веселу розвагу.
починається сполучником <i>як</i> , якщо має додатковий відтінок причини Примітка: В інших випадках (інші додаткові відтінки або в значенні « у ролі кого/чого ») такі прикладки не відокремлюються.	Венера , <i>як правдива мати</i> , для сина рада все оддати (Венера для сина рада все віддати, (чому?) оскільки є справжньою матір'ю) Черкащина давно оспівана <i>як хлібний край</i> (у ролі хлібного краю). У цій статті йдеться про Шевченка <i>як художника</i> (в ролі художника).
відділена від означуваного слова іншими членами речення	Боровсь Еней з своїм, <i>сердега</i> , горем, слізьми, <i>бідняжка</i> , обливався.
непоширена прикладка, яка стоїть після власної назви (прізвища, імені,	Ганна розмовляла з Аркадієм Мостовим , <i>архітектором</i> .

географічної назви), що потребує уточнення	
--	--

Здебільшого не відокремлюється прикладка,

<p>яка є власним іменем та прізвищем, що стоїть після означуваного слова:</p> <p>Художниця <i>Оксана Величко</i> поки що не відома широкому загалу.</p> <p>Його молодший син <i>Олесь</i> любив малювати.</p>	<p>Примітка. Іноді ім'я виступає означуваним словом, а те, що йде перед ним, – прикладкою, яка має додатковий відтінок причини. Такі прикладки виділяються комою:</p> <p><i>Вірний син трудової поневоленої України</i>, Шевченко став найглибшим виразником народних дум і надій (Шевченко став найглибшим виразником народних дум та надій, бо був вірним сином трудової України). Такі прикладки ще можна замінити на дієприслівниковий зворот, який починається словом <i>будучи</i>:</p> <p><i>Сам депутат</i>, Іван Петрович добре розумів усі складності сучасної економічної політики. Іван Петрович, <i>сам будучи депутатом</i>, добре розумів усі складності...</p>
--	--

Класифікація складних речень

Сполучникові 1	Сполучникові 2	Безсполучникові
<p>Складносурядні</p> <p>- частини рівноправні за змістом (від однієї до іншої не можна поставити жодного питання);</p> <p>- частини поєднуються сурядними сполучниками: <u>і, й, та, але, проте, зате, а, або</u> тощо.</p>	<p>Складнопідрядні</p> <p>- частини нерівноправні за змістом (є головна і залежна частини, до залежної частини ставимо питання);</p> <p>- частини поєднані підрядними сполучниками та сполучними словами <u>що, щоб, бо, як, ніби, якщо, якби, тому що, дарма що, хоча, хто, який, чий, котрий, де, куди, звідки, чому</u>.</p>	<p>- частини можуть бути як рівноправними, так і нерівноправними;</p> <p>- частини не поєднані сполучниками, лише інтонацією.</p>
<p>1) <i>єднальні</i> – події, що відбуваються одночасно або послідовно, сполучники <u>і, й, та</u> (в значенні <i>і</i>):</p> <p>Олександр подарував квіти, <u>й</u> Олеся усміхнулася.</p> <p><u>І</u>вовки ситі, <u>і</u> вівці цілі.</p>	<p>1) <i>Означальні</i> – пояснюють значення якогось члена головного речення, зазвичай вираженого іменником, відповідають на питання який? яка? які?</p> <p>Проблема (<u>яка?</u>), <i>що турбувала Антона</i>, не давала йому спокою.</p> <p>Земля (<u>яка?</u>), <i>звідки походить Тарас</i>, дала Україні багато талантів.</p>	<p>1) з однорідними частинами, які не підпорядковані одна одній:</p> <p>Сонечко ласкаво всміхалося, небом пливли легкі хмаринки. Щебетали пташки, квіти ніби тягнулися до сонця.</p>
<p>2) <i>протиставні, зіставні</i> – зміст однієї частини протиставляється або зіставляється з іншою, сполучники <u>а, але, та</u> (в</p>	<p>2) <i>З'ясувальні</i> – відносяться до дієслів у головній частині, що означають мовлення, мислення, почуття (<u>говорити, спитати, розповісти, думати, бажати</u> та</p>	<p>2) з неоднорідними частинами, між якими є причинно-наслідковий зв'язок (можна поставити питання чому? яким був наслідок?),</p>

<p><u>значенні але</u>), проте, зате, <u>однак</u>: Він потягнувся до сонця, <u>але</u> воно засміялося зрадливо. Сашко – відомий спортсмен, <u>а</u> його сестра – переможниця конкурсу краси.</p>	<p>ін.), <u>прислівників</u> <u>видно, відомо, потрібно</u>, <u>прикметників</u> <u>щасливий, радий, впевнений</u> та ін., <u>відповідають на питання: що саме? Що саме сказав? Чого саме бажав? У чому саме впевнений?</u> і т. д.: Сашко сказав (<u>що саме?</u>), <u>що виконав завдання</u>. Мені відомо (<u>що саме?</u>), <u>що це правда</u>. Павло став наполягати (<u>на чому саме?</u>), <u>щоб його звільнили</u>.</p>	<p>або коли друга частина доповнює чи пояснює зміст першої. Даринка не змогла піти сьогодні до школи: (<u>чому?</u>) вона захворіла. Защебетав соловейко – (<u>яким був наслідок?</u>) пішла луна гаєм. Поет ніколи не був самотнім: кожного дня до нього хтось приходив.</p>
<p>3) розділові – вказується на чергування (зміну) дій та явищ, <u>сполучники або, чи, чи... чи, то .... то, або... або</u>: <u>То</u> вітерець дихне, <u>то</u> коник у житі задзюрчить.</p>	<p>3) <u>обставинні</u> – <u>відповідають на питання обставин (як? яким чином? подібно до чого? де, куди, звідки? коли? чому? навіщо? за якої умови? незважаючи на що? і що з того вийшло?)</u>. <u>Поділяються на кілька підтипів</u>:</p>	
	<p>а) <u>способу дії й ступеня</u> – показують спосіб дії або ступінь вияву ознаки, названої в головній частині, питання <u>як? яким способом?, наскільки?</u> А сонечко встане (<u>як?</u>), <u>як перше вставало</u>. Мені стало так сумно (<u>наскільки?</u>), <u>що аж серце завмерло</u>.</p>	
	<p>б) <u>порівняльне</u> – питання <u>подібно до чого?</u>, приєднується сполучниками <u>як, мов, наче, неначе, немов</u>: Малі дерева схожі на дорослих (<u>подібно до чого?</u>), <u>як діти на своїх батьків</u>. Вишні цвіли так рясно (<u>подібно до чого?</u>), <u>наче вкрив їх пухнастий сніг</u>.</p>	
	<p>в) <u>місця</u> – вказують на місце або напрям дії, питання <u>де, куди, звідки?</u>, приєднуються сполучними словами <u>де, куди, звідки</u>: Тепер я скрізь (<u>де?</u>), <u>де світло й любов</u>. (<u>Де?</u>) <u>Де нема святої волі, не буде там добра ніколи</u>.</p>	
	<p>г) <u>часу</u> – час дії, питання <u>коли?</u></p>	

	<p>відколи? доки? з якого часу? по який час?, приєднуються словами <u>коли, поки, доки, як тільки</u> та ін.</p> <p>Це було тоді (<u>коли?</u>), як співав соловей над рікою.</p> <p>Зустрінемося (<u>коли?</u>), коли настане весна.</p>	
	<p>д) причини – вказують на причину дії, питання чому?, приєднуються сполучниками <u>бо, тому що, через те що, оскільки</u>.</p> <p>Я вірю тобі (<u>чому?</u>), бо серцем те саме відчуваю.</p> <p>Вікна завісили шторами (<u>чому?</u>), оскільки сонце пекло немилосердно.</p>	
	<p>е) мети – вказують на мету дії, питання для чого? навіщо?, приєднуються сполучниками <u>щоб, для того щоб, аби</u>.</p> <p>Слухайте мене (<u>для чого?</u>), щоб потім дітям розповісти.</p> <p>Він збрехав (<u>навіщо?</u>), аби не йти до школи.</p>	
	<p>є) умови – вказують на умову, за якої відбувається або може відбутися подія, питання за якої умови?, приєднуються за допомогою сполучників <u>якби, якщо, коли (в значенні якщо), коли б</u>.</p> <p>(<u>За якої умови?</u>) Коли б я знав про можливі наслідки, нізачо туди би не пішов.</p> <p>Я тобі допоможу (<u>за якої умови?</u>), якщо завтра ти прийдеши до мене.</p>	
	<p>ж) допустові – вказують на те, що могло би перешкодити, проте не перешкодило дії у головній частині, питання незважаючи на що?, приєднуються сполучниками <u>хоч (хоча), дарма що, незважаючи на те що</u>.</p> <p>Верталися ми щасливі, (<u>незважаючи на що?</u>) хоча посварилися зі Степаном.</p> <p>Ми залишилися задоволені, (<u>незважаючи на що?</u>)</p>	

	<i>незважаючи на те що були певні неприємні інциденти.</i>	
	з) <i>наслідкові</i> – вказують на наслідок того, про що йдеться, питання: і що з того вийшло, і яким був наслідок? , приєднуються сполучниками <u>так що, відтак, тож, отож:</u> Я захворів (і що з того вийшло?), <i>так що до інституту завтра не піду.</i>	

Складнопідрядні речення з кількома підрядними

Складнопідрядне речення з кількома підрядними – це речення, до складу якого входить не одна, а дві або більше підрядних частини.

Порівняймо:

Місто (яке?), <i>де народився Степан</i> , дало Україні чимало талантів (одна підрядна частина).	Вона не зводила очей з того місця (якого?), <i>де раніше стояв її будинок</i> , й плакала, (чому?) <i>бо не могла забути страшну катастрофу (яку?), що зруйнувала життя її родини</i> (кілька підрядних частин).
--	--

Виділяють 3 основних типи підрядних речень з кількома підрядними:

З однорідною підрядністю	З неоднорідною підрядністю	З послідовною підрядністю
Підрядні частини <i>однакові за значенням</i> (відповідають на одне й те саме питання) та відносяться до <i>одного й того ж члена головної частини або до всієї головної частини</i> . Схема: А сказав (головна частина), (що?) <i>що</i> Б, (що?) <i>що</i> В, (що?) <i>що</i> Г...	1) Два або більше підрядних, що є різними за значенням, відповідають на різні питання та по-різному залежать від того самого головного речення: Схема: (Коли?) <i>Коли</i> А..., Б (головна частина) , (що саме?) <i>щоб</i> В.	Підрядність, за якої перша підрядна частина залежить від головної, друга – від першої підрядної, третя – від другої і т. д. Схема: Я А, (який?) <i>що</i> Б, (незважаючи на що?) <i>хоч</i> В.
Розкажи, (що саме?) як за горою сонечко сідає, (що саме?) як у Дніпра веселочка воду позичає (обидві підрядних частини мають однакове значення, відповідають на питання «що саме?») та стосуються слова «розкажи». Я люблю, (що?) <i>щоб</i> сонце гріло, (що?) <i>щоб</i> гукали скрізь громи, (що?) <i>щоб</i> нове життя будило рух і гомін між людьми (всі три підрядні з'ясувальні частини відповідають на питання	(Коли?) <i>Коли я був хлопчиком на Десні</i> , мені хотілось, (чого?) <i>щоб</i> дикі птаці сідали мені на голову й на плечі <i>не тільки в снах</i> (до головного речення «мені хотілось» приєднано підрядне обставинне часу та підрядне з'ясувальне).	Я син народу, (якого?) <i>що вгору йде</i> , (незважаючи на що?) <i>хоч</i> був запертий в льох (підрядне першого ступеня «що вгору йде» залежить від першої частини речення, підрядне другого ступеня «хоч був запертий в льох» – від попередньої частини «що вгору йде») Діти не знали, (чого саме?) <i>скільки часу минуло відтоді</i> , (відколи?) <i>як</i> вони <i>полізли в підземний хід</i> .

«що?» та стосуються присудка «люблю»).		
	<p>2) Підрядні, які хоч і належать до одного виду й відповідають на однакове питання, але стосуються <i>різних слів</i> у головному реченні: Ми працю любимо, (яку?) <i>що в творчість перейшла</i>, і музику палку, (яку?) <i>що ніжно серце тисне</i> (підрядні означальні стосуються двох різних слів головної частини: праці та музики).</p>	

Розділові знаки в складних реченнях різних типів. Основні правила

1. Складносурядне речення:

Стаavimo кому	Не ставимо розділових знаків	Стаavimo крапку з комою	Стаavimo тире
<p>Загальне правило: між частинами складносурядного речення зазвичай ставиться кома: І вовки ситі, і вівці цілі. Хтось смикнув двері, і вони розчинилися навстіж.</p>	<p>1) Коли частини речення поєднані спільним другорядним членом (найчастіше обставиною): <i>Де-не-де</i> синіє безводний полин або кущиться чебрець (частини поєднані спільною обставиною «де-не-де») <i>В одну мить</i> розсунувся простір і стали ближчими зорі (спільна обставина «в одну мить»).</p>	<p>Якщо в середині частин є свої розділові знаки або вони далекі за змістом: Вже й череда, сполохана несподіваним нападом, перейшла; і лише дві корови, відбившись від череди, продовжували повільно йти (речення переускладнено комами).</p>	<p>Якщо виражається швидка зміна подій або причинно-наслідковий зв'язок: Сашко розгубився, кинувся тікати – й раптом його зупинила вірна та турботлива Марічка (швидка зміна подій).</p>
	<p>2) Якщо частини поєднані частками лише, ще, навіть, вже та ін. <i>Ще</i> було темно і до світанку залишалося багато тяжких хвилин (частка «ще» стосується обох частин).</p>		
	<p>3) Якщо</p>		

	<p>складносурядне речення питальне або окличне, при цьому частини поєднані спільним питанням або близькі за змістом: Чому ти така сумна й так дивно дивишся на мене? (питальне речення, спільне питання «чому».) Яке в неї чарівне волосся і який незабутній погляд! (окличне речення, частини близькі за змістом.)</p>		
--	--	--	--

2. Складне безсполучникове речення

Ставимо кому	Ставимо крапку з комою	Ставимо тире	Ставимо двокрапку
<p>Якщо частини рівноправні за змістом (між ними не можна поставити питання), виражають одночасність або послідовність подій: Облітають квіти, обриває вітер пелюстки печальні.</p>	<p>Частини речення далекі за змістом, або в середині їх вже є розділові знаки: Засмучений зрадою дівчини, Андрій повертався додому; тяжка осіння ніч ніби катувала його серце.</p>	<p>1) якщо частини порівнюються або протиставляються: Зайця ноги носять – вовка зуби годують. Бідні помирають від голоду – багаті в розкошах купаються.</p>	<p>1) якщо друга частина називає причину того, про що говориться в першій: Оксана не пішла до школи сьогодні: вона захворіла (питання до другої частини «чому?»).</p>
		<p>2) якщо перша частина виражає причину, а друга – наслідок: Защебетав соловейко (<u>причина</u>) – пішла луна гаєм (<u>наслідок</u>)</p>	<p>2) якщо друга частина розкриває чи пояснює зміст першої: Здалось на мить: корабель пливе у безвість... (питання «що саме?») Оксані радість: мати зробила з полотна хустку (питання «яка саме?»)</p>
		<p>3) якщо перша частина виражає умову, а друга – результат:</p>	

		Була б охота (<u>умова</u>) – знайдеться робота (<u>результат</u>).	
		4) швидка зміна дій, явищ: Погасив світло знов – ось тобі й ніч!	

3. Складнопідрядне речення

У складнопідрядному реченні частини обов'язково відділяються одна від одної комою (комами).

Ставимо одну кому	Ставимо дві коми
<p>якщо підрядна частина стоїть перед або після основної, наприклад: Коли закінчиться цей день, я відчую полегшення. До Галини приїхав хлопець, який завжди їй подобався.</p>	<p>якщо підрядна частина стоїть посередині, розділяючи головну, наприклад: За високою дзвіницею, <i>що так поривається вгору</i>, десь у хмарах зникають лебеді. У дивному місті, <i>де жив Андрій</i>, кудись загадково зникли всі звірі та птахи.</p>
<p>Примітка: у складених сполучниках <i>тому що, через те що, для того щоб, незважаючи на те що, замість того щоб</i> кома ставиться лише один раз: або перед усім сполучником, або перед словами <i>що, щоб</i>. Тож маємо два варіанти пунктуації:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Надворі стало темно через те, що небо заволало хмарою. 2) Надворі стало темно, через те що небо заволало хмарою. 	

Способи відтворення чужого мовлення: пряма мова, цитата, діалог

Пряма мова – це чуже мовлення, передане дослівно, з повним збереженням змісту та форми. Пряма мова супроводжується **словами автора**, які вказують, кому вона належить. Словами автора найчастіше виступають дієслова *подумати, мислити, говорити, казати, повідомити* тощо.

Непряма мова – чуже мовлення, передане не дослівно, без збереження форми.

Порівняйте:

Пряма мова: «*А що, коли я й справді мавка?*» – запитала дівчина грайливо.

Непряма мова: *Дівчина грайливо запитала, а що буде, коли вона й справді мавка.*

Пунктуація при прямій мові

Пряма мова завжди береться в лапки, виділяється двокрапкою або тире.

1. Двокрапка ставиться, якщо слова автора йдуть перед прямою мовою, при цьому перше її слово пишеться з великої літери:

Галинка сказала: «Гляньте, як гарно на вулиці!»

2. Кома (або знак питання, знак оклику, три крапки) разом з тире ставляться, якщо слова автора йдуть після прямої мови:

«А я знаю, як тебе звати», – довірливо сказала дівчинка.

«Звідки ти знаєш?» – дивуюсь я.

«Ходімо до мене швидше!» – покликав Марусю Андрій.

3. Якщо слова автора розривають пряму мову, то можливі такі варіанти:

А) Якщо слова автора розділяють пряму мову, яка є одним реченням, то вони з обох боків виділяються комою й тире:

«Ой на морі хвиля грала, – сумно дівчина співала, – у долині роса впала».

«Приходь завтра, – благав дівчину юнак, – до мене в гості».

При цьому лапки відкривають пряму мову й закривають її, а не ставляться перед і після слів автора.

Б) Якщо слова автора розділяють пряму мову на межі двох речень, то після першої частини прямої мови ставиться кома (знак питання, оклику, три крапки) й тире, а після слів автора – крапка й тире. Наступне речення пишеться з великої літери. Лапки відкриваються на початку й закриваються в кінці прямої мови.

«То моя тітка Василина, – пояснила Люба. – Вона вміє так гарно співати й танцювати».

«Хіба це бур'ян? – засміявся Віктор. – Хто вам таке сказав?»

В) Якщо у словах автора, які стоять у середині прямої мови, вказується, що пряма мова буде продовжуватися, після слів автора ставиться двокрапка й тире, друга частина прямої мови пишеться з великої літери:

«Ні, це я... – якимось чужим голосом озвався він. А потім сказав: – Це я, мамо, твій Василь».

Діалог

Кожна репліка діалогу записується з нового рядка, репліки не беруться в лапки. Перед кожною з них ставиться тире.

Приклад:

Він помітив, що до нього підійшла якась дівчинка й несміливо привіталася:

– Добрий вечір.

– Добрий вечір, – оглянувся Степан і побачив перед собою біляве дівча років десяти.

Цитати

Цитата – різновид прямої мови, дослівний уривок з якогось тексту або висловлення для підтвердження якоїсь думки.

Цитата завжди береться в лапки. Якщо супроводжується словами автора, то вживаються ті ж розділові знаки, що й при прямій мові:

Іван Драч пише про Пабло Неруду: «Цікаво стежити за цим мислителем і витівником...»

Якщо цитата є частиною речення, то вона пишеться з маленької букви.

Наприклад:

Борис Буряк пише, що «в художній структурі сценаріїв і фільмів Олександра Довженка завжди присутній сам автор».

Якщо цитата наводиться не повністю, на місці пропуску ставляться три крапки:

Шевченкове «...Треба миром, Громадою обух сталить...» завжди звучить як гасло.

Віршований текст у лапки не береться, якщо наводиться у віршовій формі:

Борітеся – поборете,

Вам Бог помагає!

За вас правда, за вас сила

І воля святая! –

цими словами Т.Г. Шевченко став на захист поневолених народів.

5. Стилїстика

Стилї української мови

Стилї – основні різновиди літературної мови, які використовуються за різних обставин спілкування.

Стилї	Сфери вживання	Ознаки	Приклади
1. Розмовно-побутовий	спілкування людей у побуті, усне спілкування	1) широке вживання загальноновживаних слів, простих речень, часто неповних, звертань; 2) невимушеність, спонтанність; 3) переважно діалогічна форма; 4) використання слів із експресивним (позитивним або негативним) забарвленням, використання зменшено-пестливих слів (з додаванням пестливих суфіксів): <i>матіночка, мамуся, малесенький</i> і т. п.; 5) використання стилістично знижених, просторічних слів, з відтінком засудження: <i>задавака, хануга, базікало</i> ; стилістично знижених синонімів: <i>вдарити – врізати, довбонутти, заліпити</i> ; 6) використання розмовних варіантів слів: <i>заліковка – залікова книжка; хімічка – вчителька хімії.</i>	«- Андрійку, ледацюго, знову забув заліковку? Вгадала? - Вгадали!»
2. Офіційно-діловий	документи (укази, акти, резолюції, ухвали, закони, заяви, протоколи)	1) слова вживаються в прямому значенні, відсутні слова пестливі, грубі, немає художніх засобів, неповних речень; 2) максимальна точність, конкретність, лаконічність; 3) максимальна стандартизація, уніфікація спеціальної термінології, канцеляризми, сталі обороти («згідно з ухвалою Вищого господарського суду від 01. 11. 2002 р.», «Я, Гордієнко Андрій Степанович, прошу прийняти до розгляду...» і т. п.).	«Я, Степаненко Галина Петрівна, доручаю Іванчук Олені Сергіївні одержати в поштовому відділенні зв'язку належну мені пенсію за липень».

		Характерна лексика: <i>акт, протокол, резолюція, апеляція, експерт, ратифікація</i> і т. п.	
3. Публіцистичний	письмова (<i>стаття, нарис, фейлетон</i>), усна (публічні виступи)	1) політична загостреність, емоційність, засоби емоційного впливу на читачів, спроби їх у чомусь переконати. <i>У текстах публіцистичного стилю простежується поєднання елементів розповіді про певні явища, пам'ятки, твори тощо з елементами роздумів, полеміки, намагання переконати читачів у правильності якоїсь точки зору, викликати цікавість до певних явищ.</i> 2) використання слів на позначення суспільно-політичних явищ: <i>боротьба, авангард, гуманізм, демократія, диктатура, суспільний ідеал;</i> 3) використання слів урочисто-піднесеного звучання (<i>безсмертя, героїзм, доленосний, злодіяння, неподоланний, твердиня</i> тощо), слів із викривальним забарвленням (<i>запроданець, мракобіс, загарбник</i>) часто вживаються риторичні питання, окличні речення. (<i>Хіба можна не захоплюватися подвижницькою діяльністю Кобзаря?</i>)	«Ми як учасники з'їзду письменників звертаємося до всіх літераторів, незалежно від їх політичних поглядів. Єднаймося та шукаймо порозуміння в ім'я розвитку українського красного письменства, подальшого поступу національно-культурного відродження!» «Цього тижня вшанували Анатолія Борисовича Солов'яненка. Вечір, присвячений творчості видатного співака, відбувся в Національній опері України. Сьогодні дедалі частіше звертаються до так званих альтернативних історій: мовляв, якби Україна не мала Анатолія Солов'яненка? Проте важливіше усвідомити, чому вона не вберегла свого золотого солов'я. Не подарувала йому, хоч як це дивно звучить, можливості працювати і в такий спосіб не подовжила його віку?»
4. Науковий	наукові праці, дисертації, дослідження, підручники	1) логічна стрункість викладу думки, нейтральність; 2) вживання слів у прямому значенні; 3) широке використання складних речень із чітким логічним зв'язком; 4) наявність наукових термінів, абстрактної лексики: <i>полісемія, дифтонг, семантика, система, типологія, аналітичний</i> тощо.	«Семантична класифікація ґрунтується на відмінності між двома різновидами протилежності – контрарної та комплементарної» «Матеріали пам'яток дають змогу простежити, як формувалися ці нові синтаксичні зв'язки числівників з іменниками. Спочатку числівники мали один тип граматичного зв'язку з іменниками – керували ними і в називному-знахідному, і в непрямих відмінках».
5. Художній	художня література	1) слова часто використовуються в переносному значенні; 2) широке використання художніх засобів (метафори, порівняння, епітети і т. п.).	«Високо, трохи не серед неба, стояв місяць, ясний, блискучий, повний. Синє небо аж лисніло, а ясний місяць неначе одлип від неба, висів, як блискуча куля, над самісіньким містом»
6. Конфесійний	спілкування	1) урочистість, піднесеність,	«Нехай святиться ім'я Твоє,

вірян, мова церковних богослужінь, релігійних текстів	символізм; 2) архаїчна лексика, вживання архаїзмів, старослов'янizmів (блаженний, священний, еси і т. п.); 3) релігійні поняття (Трійця, Бог-Отець, Святий Дух, Матір Божа і т. п.).	нехай прийде царство Твоє, нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі».
---	--	---

6. Орфографія

Спрощення в групах приголосних

Спрощення, тобто випадіння на письмі середньої літери в групі приголосних з трьох літер, відбувається в таких групах приголосних:

Загальне правило	Винятки
стн: область – обласний, перстень – персні, цінність – ціннісний, свист – свиснути	1) В усіх словах іншомовного походження спрощення в цій групі не відбувається: <i>контраст – контрастний, баласт – баластний, форпост – форпостний, аванпост – аванпостний, протест – протестний</i> тощо. 2) В окремих словах-винятках спрощення не відбувається: <i>зап'ястний, хворостняк, хвастнути, шістнадцять.</i>
стл: щастя – щасливий, лестощі – улесливий	<i>кістлявий, хвастливий, пестливий</i>
здн: виїзд – виїзний, проїзд – проїзний	-
ждн: тиждень – тижневий	-
скн: писк – писнути, плюск – плюснути	<i>випускний, пропускний, виск – вискнути, риск – рискнути, тоскно</i>
зкн: бризки – бризнути, брязкіт – брязнути	-
слн: ремесло – ремісник, мисль – навмисно	-
рдц: серденько – серце, серцевий	-

Примітка: спрощення ніколи не відбувається в будь-яких інших групах приголосних, крім названих вище. Тож у групах *нтс, стс, стц, стч, стд* тощо пишемо три літери:

- студент – студентський, студентство; агент – агентство;
- турист – туристський;
- невістка – невістці, невістчин;
- шістдесят, шістсот.

Чергування й зміни приголосних при словотворенні

Група приголосних	Творення нової частини мови	Перетворення (чергування)
1. цьк (у прикметнику)	іменник із суфіксом -ин(а)	на -чч
вояцький		вояччина
німецький		Німеччина
вінницький		Вінниччина
Виняток: галицький		Галичина
2. ськ, ск (в іменнику, прикметнику)	іменник із суфіксом -ин(а)	на -щ
віск		вощина
пісок		піщина
полтавський		Полтавщина
3. ск, шк (в іменнику)	прикметники та іменники із суфіксом -ан, -ян	на -щ
віск		вощаний, вощанка
дошка		дощаний
пісок		піщаний
4. приголосні основи к, ц	при творенні прикметників із суфіксом -н	на ч
безпека		безпечний
пшениця		пшеничний
серце		сердечний
сонце		сонячний
		Винятки: дворушник, мірошник, рушник, соняшник, торішний, сердешний (у значенні бідолашний)
5. к, ц, ць, ч (в іменнику)	+ суфікс -ськ(ий), -ство (при творенні прикметника, іменника)	= -цьк (-цтво)
гірник		гірницький, гірництво
молодець		молодецький, молодецтво
ткач		ткацький, ткацтво
Владивосток		владивостоцький
Кременчук		кременчуцький
Суец		суецький
Гринвіч		гринвіцький
Винятки:		
Дамаск		дамаський
Мекка		Меккський
тюрк		тюркський
6. з, ж, з (в іменнику, прикметнику)	+ -ськ(ий), -ство (при творенні прикметника, іменника)	= -зьк(ий), -зтво
убогий		убозтво
Запоріжжя		запорізький

боягуз		боягузький, боягузтво
Париж		паризький
Буг		бузький
Гамбург		гамбурзький
Воронеж		воронезький
7. <i>х, ш, с</i> (в іменнику)	+ <i>-ськ(ий), -ство</i>	= <i>-ськ(ий), -ство</i>
товариш		товариський, товариство
птах		птаство
Полісся		поліський
Карабах		карабаський
Черкаси		черкаський
Сиваш		сиваський
Винятки		
баски		баскський
Казах		казахський
Перемишль		Перемишльський
8. Примітка: інші приголосні, крім <i>к, ц, ч, г, ж, з, х, ш, с</i> , в основі.	+ <i>-ськ(ий), -ство</i>	<i>чергування не відбувається</i>
багатий		багатство
брат		братство, братський
студент		студентський, студентство
люд		людство

Правила вживання м'якого знака

М'який знак пишеться:	Не пишеться:
1) після м'яких <i>д, т, з, с, дз, ц, л, н</i> у кінці слова, складу, середині складу перед <i>о</i> : вісь, виходьте, виносьте, Грицько, дзьоб, тьохкати і т.д.;	1) після <i>р; б, п, в, м, ф</i> : кобзар, вірте, ставте, ознайомте та ін.;
2) у словах із закінченнями <i>зький, ський, цький, зькість, ськість, цькість</i> та їх похідних; <i>еньк, оньк, іньк</i> : донецький, близькість, рученька, голівонька, тонюсінський;	2) У словах: <i>баский, боязкий, в'язкий, дерзкий, жаский, ковзкий, плаский, порський, різкий</i> та їх похідних: <i>боязкість, різкість, в'язко</i> та ін.;
3) після м'якого <i>л</i> перед наступним приголосним: їдальня, ковальський, рибальство; у групах <i>льц, льч</i> , якщо походять від слова із м'яким знаком: ляльці, ляльчин, бо лялька;	3) У групах <i>лц, лч</i> , якщо слова походять від слова без м'якого знаку: балці (бо балка), галці, галчення (бо галка), монголці (монголка), Наталці, Наталчин (бо Наталка);
4) у родовому відмінку множини після м'яких приголосних: друкарень, робітниць, бажань, кілець тощо;	4) між подовженими м'якими приголосними: волосся, гіллястий, сіллю;
5) в окремих словах-винятках після <i>н</i> перед <i>ч</i> : <i>бриньчати</i> (бо <i>бренькіт</i>), <i>доньчин</i> (бо <i>донька</i>), <i>няньчити, няньчин</i> (бо <i>нянька</i>);	5) у більшості слів після <i>н</i> перед <i>ж, ч, ш, щ</i> та суфіксами <i>-ство, -ськ(ий)</i> : <i>інженер, зменшити, тонший, Уманщина, кінчик, камінчик, волинський, українство</i> ;

б) після л перед суфіксами -ченко, -чук, -чишин: Михальченко, Михальчук, Михальчишин;	б) після д, н, т перед суфіксами -ченко, -чук, -чишин: безбатченко, Панченко, Федченко, Степанчук, Федчишин;
7) у словах різьбяр, тьмяний та їх похідних: різьблення, тьмяно та ін.; у відмінках слів, які в називному відмінку пишуться з м'яким знаком: дівчиноньці (бо дівчинонька), редьці (бо редька), на письмі (бо письмо);	7) У більшості слів після м'яких або пом'якшених приголосних, якщо за ними йдуть інші м'які приголосні: вінця, кінцівка, танцювати, користю, радість;
8) у нестливих словах такого типу: держальце, пужальце;	8) після л у суфіксах -алн(о), -илн(о): держално, пужално, ціпилно;
9) у словах іншомовного походження перед сполученням йо після м'яких л, с, н: мільйон, батальйон, лосьйон, каньйон.	9) Перед сполученням йо після літери р, б, п, в, м, ф: курйоз, серйозний, Воробйов, Соловйов.

Апостроф

<i>Пишемо апостроф</i>	<i>Апостроф не ставиться</i>
1. Загальне правило: після губних приголосних б, п, в, м, ф перед я, ю, є, ї: <i>б'єш, п'ятий, солов'їний, м'ята, Стеф'юк.</i>	1. Якщо в корені слова перед губним приголосним (б, п, в, м, ф) стоїть ще один приголосний: <i>мавпячий, цвах, різдвяний, різьбяр, тьмяний.</i> Примітка: якщо перед губним приголосним стоїть р , апостроф зберігається: <i>черв'як, арф'яр, торф'яний.</i> Якщо інший приголосний, який стоїть перед губним, належить до префікса, апостроф також зберігається: <i>зв'язок, розв'язувати, розм'якшити.</i>
2. Після префіксів, що закінчуються на будь-який приголосний, перед я, ю, є, ї: <i>під'їзд, роз'юшити, транс'європейський, об'єднання, від'ємний, роз'яснити, без'язикий.</i>	2. Після префіксів перед іншими голосними: а, і, е, о, у , а також сполученням йо: <i>загітувати, безіменний, зекономити, відокремити, зуміти, підйомний.</i>
3. Між частинами складних та складноскорочених слів для позначення роздільної вимови, після будь-яких приголосних перед я, ю, є, ї: <i>дит'ясла, Мін'юст, пів'яблука.</i>	3. Географічні назви, що починаються на пів- , пишуться через дефіс: <i>пів-Європи, пів-Японії</i> . Перед іншими голосними, крім я, ю, є, ї, апостроф не ставимо: <i>піваркуша, півогірка.</i>
4. Після р для позначення роздільної вимови перед я, ю, є, ї: <i>пір'я, матір'ю, кур'єр, на подвір'ї.</i>	4. У звукосполученнях ря, рю, рє , якщо немає роздільної вимови, а звук р є м'яким: <i>буряк, буряний, рюмсати, Рєпін.</i>
5. В імені <i>Лук'ян</i> та його похідних: <i>Лук'янов, Лук'янченко, Лук'янівка</i> тощо.	

Подвоєння та подовження літер

1) Подвоєння приголосних

Пишемо дві літери (є подвоєння)	Немає подвоєння
<p>1) при збігу однакових літер префікса та кореня: ввічливий, відділ, заввишки, оббити, ззаду, роззброїти, роззява, віддзеркалювати, співвітчизник та ін.;</p>	<p>В таких словах, як отой, отут, отам, отепер, отоді, оцей.</p>
<p>2) при збігу кореня на н (нь) та суфіксів -н(ий), -н(ій), -ник, -ниці(я), а також у похідних іменниках та прислівниках: вина – винний, невинність; день – денний, щоденно; осінь – осінній, баштан – баштанник, година – годинник, щогодинно; письмена – письменник, письменниця; вікно – віконниця; Вінниця;</p>	<p>- У випадках, коли немає збігу н у корені та суфікса -н: буква – буквенний (бачимо, що в слові буква «н» немає), екстра – екстрений, дерево – дерев'яний та ін. - У слові дзвіниця немає подвоєння.</p>
<p>3) при збігу основи дієслова минулого часу та постфікса -ся: винісся, пасся, розрісся;</p>	
<p>4) кінця першої й початку другої частини складноскорочених слів: військкомат (перевіряємо: військ^ковий комісаріат), міськком (бо міськ^кий комітет), страйкком (страйк^ковий комітет), юннат (ю^нний натураліст);</p>	
<p>5) у підсилювальному суфіксі -енн(ий), е наголошене: здоровенний (дуже здоровий), силенний (дуже сильний), численний (дуже чисельний), страшенний (дуже страшний);</p>	<p>У слові шалений, бо воно не має підсилювального смислу.</p>
<p>6) у прикметниках на -енн(ий), -анн(ий), -яnn(ий), зі значенням <u>можливості або неможливості дії</u>, при цьому на літери Е, А, Я падає наголос: здійсн^{ен}ний (той, який можливо здійснити), нездійсн^{ен}ний, недоторк^{ан}ний (якого неможливо торкатися), незрівн^{ян}ний (якого неможливо ні з ким порівняти), несказ^{ан}ний (про якого неможливо сказати), нескінч^{ен}ний (який не має кінця), незліч^{ен}ний (неможливо злічити). У прикметнику старанний та усіх його похідних: старанно, старанність. Так само у похідних від вищенаведених прикметників: здійсн^{ен}ність, числ^{ен}ність, числ^{ен}но;</p>	<p>- У дієприкметниках ніколи не буває подвоєння: завершений, вихований, індустріалізований, скАзаний. - У прикметнику довгожданий немає подвоєння. - У схожих дієприкметниках з іншим наголосом та іншим значенням: Здійснений – дієприкметник, значення: той, що вже здійснився. НездОланий – дієприкметник, той, якого поки що не здолали. НескАзаний – дієприкметник, той, про якого ще не сказали.</p>
<p>7) у прикметниках на -енн(ий) старослов'янського походження:</p>	<p>Виняток: священник.</p>

благословенний, блаженний, огненний, священний;	
8) в окремих словах-винятках: бовван, бовваніти, Ганна, Ганнуся, Ганнин, лляний, ссати, ссавець.	

2) Подовження приголосних

Приголосні **д, т, з, с, л, н, ж, ш, ц, ч** подовжуються (пишемо дві літери), якщо стоять після голосного:

Пишемо дві літери	Пишемо одну літеру
<p>1) перед я, ю, і, є в усіх відмінках іменників сер. роду 2-ї відміни: знаряддя, знаряддю, на знарядді, мотуззя, у мотуззі, колосся, гілля, знання, у знанні, збіжжя, збіжжю, сторіччя, у сторіччі, піддашся, на піддашші. У родовому відмінку множини іменників, що закінчуються на -ів: відкриття – відкриттів, почуття – почуттів. У похідних словах: гілля – гіллястий, гіллячка, життя – життєвий, життєпис.</p>	<p>У тих самих словах у формі родового відмінка множини пишемо одну літеру: знань, знарядь, піддаш, сторіч, угідь.</p>
<p>2) перед я, ю, і, є в усіх відмінках окремих іменників чол. та жін. роду 1-ї відміни: суддя, суддями, суддів, стаття, статтями, статтею, рілля, ріллею, Ілля, Іллі, Іллею та ін.</p>	<p>- В родовому множини з закінченням -ей: стаття – статей, відповідь – відповідей. - У словах кутя, попадая.</p>
<p>3) Перед ю в орудному відмінку іменників жін. роду однини 3-ї відміни, якщо в називному відмінку основа закінчується на <u>один</u> м'який або шиплячий приголосний: молодь – молоддю, мить – миттю, мазь – маззю, вісь – віссю, міць – міццю, тіль – тінню, подорож – подорожжю, ніч – ніччю, розкіш – розкішшю.</p>	<p>Якщо основа таких іменників закінчується на <u>два</u> приголосних, на шч (на письмі щ), на губні звуки (б, п, в, м, ф) або р: Молодість – молодістю, радість – радістю, кров – кров'ю, матір – матір'ю, пригорщ – пригорщю.</p>
<p>4) Перед ю, є у прислівниках типу: зрання, навмання, спросоння, попідвіконню, попідтинню.</p>	
<p>5) Перед ю, є у формах тепер. часу дієслова <u>лити (литися)</u> та похідних: ллю, ллєш, ллємо, ллють, виллю та ін.</p>	

Правопис префіксів

В українській мові в більшості префіксів не відбувається змін або чергування літер. Так, префікси **роз, без, через, від, під, над, об** і т. п. завжди пишуться однаково, незалежно від того, чи стоять вони перед глухим чи дзвінким звуком: *розсваритися, безсмертя, черезплічник, відтворити, підтвердження, обектися* тощо.

Зміни літер відбуваються лише в таких префіксах:

С, з, зі/зо

С	З	Зі/зо
Тільки перед к, п, т, ф, х (фраза для запам'ятовування – кафе «Птах»): <i>скористатися, сподобатися, спідлоба, стулити, стиха, сфотографувати, схил.</i>	Перед усіма іншими приголосними, крім к, п, т, ф, х : <i>згорнути, зжитися, ззирнутися, ззаду, зшити, зцідити, зчепитися.</i>	Перед двома або більше приголосними, перед ц , перед приголосною та апострофом: <i>зіставити, зомліти, зіцулится, зім'яти.</i>

Пре, при, прі

Пре	При	Прі
1) надає слову значення збільшеної ознаки (можна замінити на «дуже»): <i>прегарний</i> (дуже гарний), <i>пречудовий, препогано</i> (дуже погано), <i>премудрість</i> (велика мудрість).	1) в усіх дієсловах, а також їхніх похідних (іменниках, дієприкметниках, прислівниках та ін.) для надання відтінків значення наближення, приєднання, частковості дії, її результату: <i>приходить, пригортати; прискорювати, прискорений, прискорення, прискорено; приваблювати, привабливий, привабливість, привабливо; примениувати, примениення, применшений, применшено; приземлитися, приземлення.</i>	Лише в трьох словах: <i>прізвище, прізвисько, прірва.</i>
2) в окремих словах, які слід запам'ятати: <i>презирливий, презирство,</i> слова старослов'янського походження: <i>преподобний, превелебний, преосвященний, престол</i>	2) у словах, утворених шляхом сполучення прийменника «при» та самостійної частини мови: <i>приярок, пригірок, прикордонний, приморський</i>	

Правопис суфіксів

Правопис іменникових суфіксів

Суфікс	Правило (коли його треба вживати)	Приклади

1) -ив(о)	Для вираження збірних понять, які означають матеріал або продукт праці:	<i>добри́во, пали́во, моро́зиво</i> (матеріал), <i>вари́во, мере́живо, міси́во, печи́во, пряди́во</i> (продукт праці).
-ев(о)	У словах-винятках, що означають явища:	ма́рево, за́рево (винятки).
2) -инн(я)	В іменниках середнього роду, що означають збірні поняття (плоди рослин та ін.):	<i>бобови́ння, гарбузи́ння, картопли́ння, павути́ння</i> (є подвоєння «н»).
-енн(я)	У віддієслівних іменниках середнього роду, де наголос падає на корінь:	<i>пра́гнення</i> (від прагнути), <i>ста́влення</i> (від ставитися).
-ен(Я), -єн(Я)	В іменниках середнього роду, що означають живі істоти, наголос падає на закінчення «я»:	<i>вовче́ня, гусе́ня, часе́ня</i> (<u>пише́ться з літерою е або є, є стави́ться після голосної, подвоє́ння «н» немає</u>).
3) -ечок, -ечк(а), -ечк(о), -єчк(а), -єчк(о)	У більшості випадків у таких суфіксах ставимо «е» («є», якщо після голосної):	<i>верше́чок, діже́чка, річе́чка, Мари́єчка, віконе́чко, сонечко, я́єчко.</i>
-ичок, -ичк(а)	Літера «и» зустрічається лише в словах, які походять від слів із суфіксами, де пишеться -и, а саме -ик, -иц(я) :	<i>вогни́чок</i> (бо <i>вогни́к</i>), <i>коши́чок</i> (бо <i>коши́к</i>), <i>вулицька</i> (бо <i>вулиця</i>), <i>пали́чка</i> (бо <i>пали́ця</i>).
4) -іvk(а), -їvk(а)	У більшості іменників жіночого роду пишемо «і» («ї»), якщо після голосної):	<i>голі́вка</i> (від сл. <i>голова</i> – <i>голі́вка</i> дитини), <i>домі́вка, спирті́вка, ножі́вка, маї́вка</i> тощо.
-овк(а)	Лише в окремих винятках:	голови́ка (капусти), духовка, зарисовка, підготов́ка (винятки).
5) -ир, -ист, -изм	- У словах іншомовного походження пишемо «и», якщо суфікси виступають після д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р («правило дев'ятки» – « Де ти з'їси цю чашу жиру? »): - У словах українського походження після будь-яких літер пишемо «и»:	<i>бригади́р, флейти́ст, фінансис́т, пейза́жис́т, класици́зм, педанти́зм, реванши́ст, терориз́м.</i> <i>боротьби́ст, побутові́зм, речові́зм.</i>
-ір, -іст, -ізм	У словах іншомовного походження після інших приголосних, крім д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р :	<i>вампі́р, пломбі́р, клаві́р, піані́ст, модерні́зм.</i>
-їр, -їзм, -їст	Після голосних пишемо «ї»:	<i>конвоі́р, акмеї́зм, есеї́ст.</i>

Правильне написання та творення імен по батькові

Загальне правило	Приклади
1. При творенні чоловічих імен по батькові вживається лише суфікс -ович .	Степан – Степанович, Василь – Васильович, Дорош – Дорошович, Ігор – Ігорович,

Примітка: заборонено вживати суфікси -евич, -евич (не можна сказати Ігоревич, вірно лише <i>Ігорович</i> , не можна казати Андрієвич, можна лише <i>Андрійович</i>):	Олексій – Олексійович, Юрій – Юрійович.
2. При творенні жіночих імен по батькові вживається суфікс -івн(а) , а від імен, що закінчуються на й, -ївн(а) . Примітка: заборонено вживати суфікси -евн(а), -євн(а) (помилкою буде сказати Ігоревна, Віталіевна, можна тільки <i>Ігорівна, Віталіївна</i>):	Борис – Борисівна, Василь – Василівна, Ігор – Ігорівна, Сергій – Сергіївна, Юрій – Юріївна.

Окремі імена утворюють особливі незвичні форми, які треба запам'ятати

Ім'я	Чоловіче ім'я по батькові	Жіноче ім'я по батькові
Григорій	Григорович	Григорівна
Ілля	Ілліч	Іллівна
Кузьма	Кузьмич (або Кузьмович)	Кузьмівна
Лука	Лукич	Луківна
Микола	Миколайович (і Миколович)	Миколаївна (і Миколівна)
Сава	Савич (або Савович)	Савівна
Хома	Хомич (або Хомович)	Хомівна
Яків	Якович	Яківна
Примітка: заборонено вживати форми жіночих імен по батькові, що закінчуються на <i>-нічна, -ична</i> : Іллінічна, Савична (лише Іллівна, Савівна).		

Вживання великої та маленької літери у власних назвах

Всі слова з великої літери	Перше слово з великої літери	Назва – з великої літери, а родове означення (вид об'єкта) – з малої	З маленької літери
1) імена людей, по батькові, прізвища, псевдоніми, прізвиська; імена міфологічних істот, божеств, дійових осіб у байках, казках, драматичних творах: Леся Українка, Нестор Літописець, Кобзар (про Т. Шевченка), Будда, Перун, Ворон,	1) назви найвищих державних посад України, міжнародних посад: Генеральний секретар ООН, Генеральний прокурор України;	1) географічні й топографічні власні назви пишуться з великої літери, а службові означення (затока, мис, море, острів, пік тощо) – з маленької: Балканський півострів, Берингове море, Північнокримський канал, гора	1) імена та прізвища людей, які вживаються як загальні (узагальнені) назви людей або предметів: донжуан, ловелас, ментор, меценат, робінзон, браунінг (пістолет), максим (кулемет), рентген (апарат). Загальні назви,

Лісовик, Мавка;		Говерла, пік Шевченка, Зелений мис;	<i>утворені від прізвищ:</i> бонапартизм, мічурінець, пушкініст, шевченкіана;
2) <i>астрономічні назви (незалежно від кількості складників), народні назви сузір'їв та галактик:</i> Велика Ведмедиця (сузір'я), Молочний Шлях, Великий Віз, Чумацький Шлях;	2) <i>назви автономних областей, округів, областей, районів:</i> Волинська область, Краснодарський край, Єврейська автономна область;	2) <i>якщо при астрономічних назвах стоять ще й родові означення (зірка, комета, метеорит, сузір'я, туманність тощо), то такі слова пишуться з малої літери:</i> зірка Альтаїр, комета Галілея, сузір'я Великого Пса, туманність Андромеди;	2) <i>прізвища, якщо вживаються як загальні назви у зневажливому контексті:</i> У таких країнах народжуються нові гітлери.
3) <i>назви сторін світу у складі назв регіонів:</i> Далекий Схід, Західна Україна, Правобережна Україна;	3) <i>назви державних, партійних, громадських установ та організацій України або інших держав:</i> Верховний суд США, Збройні сили України, Національна гвардія України;	3) <i>назви вулиць, шляхів, каналів, течій, майданів, парків – з великої літери, а їхні родові означення (вулиця, парк, шлях) – з малої:</i> Андріївський узвіз, вулиця Сагайдачного, майдан Незалежності, проспект Дружби народів;	3) <i>назви народів, племен, за національною ознакою або місцем проживання:</i> араби, латиноамериканці, поляни, білоруси, киянин, львів'янин, полтавець, полтавка. <i>Так само – прикметники, що виступають у словосполученнях не як назва якогось конкретного об'єкта, а як загальне позначення приналежності:</i> українські козаки, львівські студенти, київські інститути, полтавські вулиці;
4) <i>назви релігійних книг, понять, осіб, свят:</i> Біблія, Коран, Син Божий, Матір Божа, Святий Дух, Великдень, Різдво;	4) <i>назви міністерств, установ місцевого значення, партій, міжнародних професійних, громадських організацій; академій, інститутів, кінотеатрів, театрів, музеїв:</i> Національний банк України, Міністерство освіти і науки України, Львівський обласний відділ охорони здоров'я,	4) <i>назви груп або союзів держав, найвищих міжнародних організацій: всі слова – з великої літери, родові означення – з малої:</i> Європейське Економічне Співтовариство, Всесвітня Рада Миру, Міжнародний комітет Червоного Хреста, Організація Об'єднаних Націй;	4) <i>назви посад, звань, учених ступенів:</i> голова, декан, директор, ректор, народний артист України, член-кореспондент, доктор наук;

	Демократична партія України, Національна академія наук України, Державний музей образотворчого мистецтва;		
5) <i>назви окремих вищих органів державної влади в Україні:</i> Верховна Рада України, Конституційний Суд України, Кабінет Міністрів України;	5) <i>назви пам'яток архітектури, замків, храмів:</i> Андріївська церква, Почаївська лавра, Хотинський замок, Софійський собор;	5) <i>у назвах орденів з великої літери пишеться початок власної назви, а слово орден – з малої:</i> орден Вітчизняної війни, орден Пошани, орден Почесного легіону;	5) <i>присвійні прикметники, що входять до складу фразеологізмів або наукових термінів:</i> ахіллесова п'ята, гордіїв вузол, дамоклів меч, езопівська мова, прокрустове ложе, базедова хвороба, піфагорова теорема;
б) <i>географічні й топографічні власні назви, назви вулиць, шляхів, каналів, течій, майданів, парків, у складі яких означуване слово не є службовим, а перетворилося на частину назви:</i> Біла Церква (місто), Біловезька Пуща (заповідник), Жовті Води (місто), Ясна Поляна (населений пункт), Ярославів Вал (вулиця), Гола Пристань (місто).	б) <i>назви історичних подій, епох, війн, революцій, рухів, повстань, свят, знаменних дат:</i> Велика французька революція, Семирічна війна, Паризька комуна, Перше травня, Новий рік, День учителя, Міжнародний жіночий день (проте День Незалежності України, Свято Перемоги).	б) <i>присвійні прикметники, утворені за допомогою суфіксів -ів,- їв, -ин, -їн:</i> Андрієві книжки, Маріїн лист, Тичинине слово, Шевченкові поезії. <i>Прикметники, що відповідають словосполученням «імені когось», «пам'яті когось»:</i> Нобелівська премія, Шевченківська премія.	б) <i>присвійні прикметники, утворені за допомогою суфіксів -івськ, -їнськ, -инськ:</i> бальзаківські традиції, франківські сонети, пушкінські рукописи, шевченківський стиль.

Правопис слів іншомовного походження

Щодо деяких базових тем орфографії (подвоєння приголосних, написання апостофа, м'який знак та ін.) для слів іншомовного походження існують деякі спеціальні правила, що відрізняються від правил для слів слов'янського походження.

А) Подвоєння приголосних

Не відбувається	Відбувається
У більшості випадків. У більшості загальних назв іншомовного походження приголосні не подвоюються: <i>аккумуляція, бароко, бравісимо, гуни, інтермецо, лібрето, шасі, окупація і т. д.</i>	1) У винятках, які треба запам'ятати: <i>аннали, бонна, брутто, ванна (і ванний), мадонна, манна (манний), мотто, нетто, панна (панночка), пенні, тонна, білл, булла, вілла, мулла, дурра, мірра.</i>
Винятки до правила 2: анотація, конотація (слово нотація далеке за	2) При збігу однакових приголосних префікса й кореня, якщо в мові вживається

змістом)	й слово без цього префікса (можна перевірити): <i>сюрреалізм</i> (бо є <i>реалізм</i>), <i>апперцепція</i> (<i>перцепція</i>), <i>інновація</i> (<i>новація</i>), <i>ірреальний</i> (<i>реальний</i>), <i>контрреволюція</i> (<i>революція</i>), <i>імміграція</i> (<i>міграція</i>) – проте <i>еміграція</i> (префікс <i>e</i>).
	3) В окремих географічних, особових назвах, зокрема: назви окремих країн та міст: <i>Андорра</i> (так само <i>андоррський</i>), <i>Марокко</i> (<i>марокканець</i>), <i>Яффа</i> (<i>яффський</i>), <i>Голландія</i> , <i>Калькутта</i> , <i>Міссурі</i> , <i>Ніцца</i> . окремі імена та прізвища: <i>Джонні</i> , <i>Мюллер</i> , <i>Руссо</i> , <i>Шиллер</i> та ін.

Б) Передача голосних звуків

И, і чи ї?

Пишемо «и»	Пишемо «і»	Пишемо «ї»
1. Головне правило: у загальних назвах після приголосних д, т, з, с, ц, ж (дж), ч, ш, р (правило дев'ятки) (<i>де ти з'їси цю чашу жиру?</i>) перед наступним приголосним: <i>директор, текстиль, марксизм, цистерна, режим, речитатив, ширма, бригада.</i>	1. Після будь-яких приголосних перед голосним (голосний скасовує правило дев'ятки): <i>артеріальний, діалектика, індустріалізація, акція, аксіома, тріумф.</i>	Після голосного в корені слова: <i>мозаїка, прозаїк, індуїст, Енеїда, Каїр.</i>
2. У географічних назвах із кінцевими -ида, -ика: <i>Атлантика, Флорида, Корсика.</i>	2. На початку слова: <i>інтернаціоналізм, Іспанія.</i>	
3. У географічних назвах після дж, ж, ч, ш, щ, ц перед приголосним: <i>Алжир, Вашингтон, Вірджинія, Лейпциг, Чилі.</i>	3. У географічних назвах у кінці слова: <i>Замбезі, Капрі, Міссісіпі, Сочі.</i>	
4. У географічних назвах у сполученні ри перед приголосним: <i>Британія, Мадрид, Крит</i> (але <i>Австрія, Ріо-де-Жанейро</i> , бо далі йде голосний)	4. У більшості випадків після б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н (що не входить до «дев'ятки») перед наступним приголосним: <i>бізнес, пілот, академік, логічний, кілограм, архів</i> і т. п.	
	5. У складних словах такого типу: <i>новоірландський, безідейний, дезінтеграція, розіграш.</i>	

У чи ю?

У словах, запозичених із французької, після **ж, ш** пишемо **у**, а не **ю**:
Брошура, журі, парашут, також парфуми, парфумерія.

Е чи є?

Пишемо є	Пишемо е
Після апострофа, ь, і, е : <i>бар'єр, Готьє, конвеєр, фєєрверк, пацієнт.</i> Так само <i>траєкторія.</i>	<i>проект, проєкція</i>

В) Апостроф

Пишеться	Відсутній
1. Після приголосних б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р перед я, ю, є, ї : <i>інтерв'ю, прем'єр, к'янті, миш'як, Іх'ямас, Барб'є, Ф'єзоле, Руж'є, Рейк'явік.</i>	1. Перед й о: <i>курйоз, серйозний.</i>
2. Після префіксів іншомовного походження перед я, ю, є, ї : <i>ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура.</i>	2. Якщо я, ю позначають пом'якшення попереднього приголосного (немає роздільної вимови): <i>бюджет, бюро, пюітр, фюзеляж, кювет, Мюллер</i> та ін.

Г) М'який знак

Пишеться	Відсутній
Може з'являтися після д, т, з, с, л, н у таких випадках: 1. перед я, ю, є, ї, й о: <i>кондотьєр, конферансьє, ательє, мільярд, бульйон, каньйон, лосьйон, мільйон, віньєтка, Готьє, Мольєр, Ньютон</i> (проте <i>ад'ютант, кон'юнктура</i> – після префіксів іншомовного походження ставимо апостроф).	1. Перед я, ю якщо вони позначають сполучення пом'якшеного приголосного зі звуком а, у (нема роздільної вимови): <i>мадяр, малярія, нюанс, тюль, Аляска</i> та ін.
2. у кінці окремих слів : <i>магістраль, Базель, Рафаель, Булонь</i> (проте <i>метал, Суец</i> тощо).	2. Після р перед й о: <i>курйоз, серйозний.</i>

Написання складних слів

Складні іменники (основні правила)

Разом	Через дефіс
1) утворені за допомогою сполучного голосного о, е : <i>чорнозем, зорепад, водогін;</i>	1) утворені з двох іменників без сполучних голосних: <i>купівля-продаж, інтернет-магазин, хліб-сіль, жар-птиця, козир-дівка, Свят-вечір, стоп-кран, буй-тур;</i>
2) слова, першою частиною яких є слова іншомовного походження <i>авіа, аудіо, агро, відео, екстра, кіно, макро, мікро, моно, радіо, супер, стерео, біо</i> тощо: <i>авіарейс, відеорепортаж, макроекономіка, радіопередача, супершоу, біопаливо;</i>	2) з першою частиною віце-, екс-, лейб-, альфа-, бета-, максі-, міні-, міді-, обер- : <i>віце-ректор, екс-президент, максі-програма, міні-спідниця, лейб-офіцер</i> тощо;
3) першою частиною яких є дієслово у формі	3) назви складних одиниць виміру:

наказового способу, другою – іменник: <i>горицвіт, перекотиполе, пройдисвіт</i> (але <i>люби-мене</i>), так само прізвища: <i>Убийвовк, Тягнибок</i> та ін.;	<i>тонно-кілометр, людино-день, кіловат-година</i> ;
4) першою частиною яких є числівник, записаний словом: <i>п'ятикласник, сторіччя, двадцятитонка</i> (проте <i>250-річчя</i>);	4) назви посад, військових, наукових звань: <i>прем'єр-міністр, генерал-майор, генерал-губернатор, контр-адмірал, унтер-офіцер, член-кореспондент</i> ;
5) з першою частиною пів-, напів-, полу- : <i>пів'яблука, півогірка, напівавтомат, полумисок</i> (проте з власними назвами через дефіс: <i>пів-Японії, пів-Луганська</i>).	5) прикладки, що стоять після пояснюваного іменника й виражають ознаку, яку можна передати прикметником: <i>дівчина-красуня, хлопець-богатир, дуб-велетень</i> (але <i>красуня дівчина, богатир хлопець, велетень дуб</i>).

Складні прикметники (основні правила)

Разом	Окремо	Через дефіс
1) утворені від залежних між собою слів (між ними не можна вставити сполучник <i>і</i> , походять від словосполучення прикметник+іменник, дієслово+іменник): <i>східнослов'янський</i> (східні слов'яни), <i>лівобережний</i> (лівий берег), <i>кримськотатарський</i> (кримські татари), <i>теплолюбний</i> (любить тепло);	Де першим словом є прислівник, що зберігає на собі логічний наголос і не зливається в одне слово з прикметником: <i>абсолютно сухий, різко окреслений, суспільно корисний, суспільно необхідний, діаметрально протилежний</i> .	1) утворені від незалежних між собою слів (між ними можна вставити сполучник <i>і</i>): <i>мовно-літературний</i> (мовний і літературний), <i>валютно-фінансовий</i> (валютний і фінансовий), <i>культурно-технічний</i> (культурний і технічний);
2) до складу яких входять слова <i>мало-, багато, ново-, старо-, давньо-, нижньо-, верхньо-</i> тощо: <i>багатоканальний, староукраїнський, давньонімецька</i> ;		2) слова-винятки, написання яких не пояснюється правилом: <i>всесвітньо-історичний, літературно-художній, народно-визвольний, національно-визвольний</i> ;
3) де другою складовою є дієприкметник: <i>вищезгаданий, нижчепідписаний, новоутворений</i> (проте <i>трохи вище згаданий</i> , бо є пояснювальне слово);		3) назви відтінків кольору, смаку та поєднання кольорів: <i>темно-зелений, кисло-солоний, червоно-чорний</i> (але <i>жовтогарячий, червоногарячий, золотогарячий</i>);
4) першою частиною яких є числівник, записаний словом: <i>семиденний, двадцятирічний</i> (проте <i>100-річний, 30-тонний</i>).		4) назви проміжних частин світу: <i>південно-східний, північно-західний</i> ;
		5) слова, у яких перша частина закінчується на -ико (-іко) : <i>механіко-математичний, історико-культурний</i> ;
		6) з першою частиною військово-, воєнно- : <i>військово-спортивний, воєнно-стратегічний</i> (проте <i>військовозобов'язаний, військовополонений</i> – прикметники, що перейшли до класу іменників).

Складні прислівники (основні правила)

Разом	Окремо	Через дефіс
<p>1) в більшості випадків – утворені сполученням прийменників із будь-якими частинами мови:</p> <ul style="list-style-type: none"> - іменниками (<i>безвісти, вбік, всередині, додому, напівдорозі</i>); - коротким прикметником (<i>віддавна, догола, замолоду, нарівні</i>); - числівником (<i>вдвоє, вперше, натроє, удвох</i>); - займенником (<i>внічю, передусім</i>); - прислівником (<i>віднині, відтепер, дотепер, назавжди</i>). <p>Проте <i>від сьогодні, до завтра, на завтра, на потім</i> (від сьогодні починаємо роботу, не відкладайте цього на завтра, на потім);</p>	<p>1) утворені сполученням прийменника з іменником, частини яких зберігають самостійність значення (між ними часто можна вставити означення): <i>без (мого) відома, без (жодного) жалю, в нагороду, до вподоби, до смаку, за (цим) кордоном, на (наш) вибір, на (одну) мить, на (моє) диво, уві сні, на (превелике) щастя</i>;</p>	<p>1) утворені повторенням одного слова, слів-синонімів, антонімів, сполученням двох прислівників: <i>ледве-ледве, тишком-нишком, часто-густо, не сьогодні-завтра, з діда-прадіда, з давніх-давен, вряди-годи, десь-інде, сяк-так; будь-що-будь, віч-на-віч, всього-на-всього, де-не-де, коли-не-коли, пліч-о-пліч, хоч-не-хоч, як-не-як</i>;</p>
<p>2) сполученням кількох прийменників із будь-якими частинами мови або кількох основ: <i>навздогін, навкруги, знадвору, спідлоба, нашвидкуруч, мимохідь, натщесерце</i>;</p>	<p>2) утворені сполученням прийменника в з прикметником чоловічого роду або прийменника по зі збірним числівником: <i>в цілому, в основному, по двоє</i>;</p>	<p>2) З префіксом по, суфіксами -е, -и, -ому, -ему: <i>по-перше, по-нашому, по-українському, по-братерськи, по-латині</i>;</p>
<p>3) утворені приєднанням часток аби, ані, де, чи, що, як до різних частин мови: <i>абияк, анітрохи, дедалі, чимало, щодуху, якнайкраще</i>.</p>	<p>3) утворені сполученням двох повнозначних іменників (часто повторюваних) та одного чи двох прийменників: <i>день у день, раз у раз, з дня на день, час від часу, рік у рік, з ранку до вечора, кінець кінцем</i>.</p>	<p>3) З частками казна-, хтозна-, бозна-, будь-, -небудь, -таки, -от: <i>казна-коли, хтозна-як, будь-як, як-небудь, пізно-таки</i>.</p>

Основні правила переносу слів з рядка в рядок

Частини слова з рядка в рядок переносяться за складами: *хо-ди-ти, кіль-ка* тощо.

При цьому:

орфографічні правила	правильний перенос	хибний перенос
1. Одну літеру не можна залишати в одному рядку та переносити в наступний.	<i>ака-де-мія</i>	<i>а-кадемія академі-я о-ко</i>
2. Апостроф та м'який знак не відокремлюються від попередньої літери.	<i>бур'-ян біль-ше</i>	<i>бур- 'ян біль-ше</i>
3. Не можна розривати сполучення літер дж та дз , якщо вони позначають один звук.	<i>хо-джу гу-дзик</i>	<i>ход-жу гуд-зик</i>
Примітка. Якщо д належить до префікса, а ж або з	<i>під-жарити</i>	<i>пі-джарити</i>

– до кореня, їх розривати можна.	<i>над-земний</i>	<i>на-дземний</i>
4. У складних словах від другої основи не можна відривати її першу літеру (якщо вона не становить складу).	<i>народо-знавство</i> <i>багато-</i> <i>ступінчастий</i>	<i>народоз-навство</i> <i>багатос-</i> <i>тупінчастий</i>
5. Не можна відривати літеру від односкладового префікса.	<i>роз-міняти</i>	<i>ро-зміняти</i>
6. Не відривається літера й від попередньої літери, що позначає голосний звук.	<i>двій-ка</i>	<i>дві-йка</i>
7. Не розриваються сполучення літер йо та ьо .	<i>ра-йон</i> <i>пізньо-го</i>	<i>рай-он</i> <i>пізнь-ого</i>
8. Якщо дві однакові букви з'явилися внаслідок збігу частин слова (префікса та кореня, кореня та суфікса, двох суфіксів тощо), то одна з них залишається в одному рядку, а інша переноситься до наступного. Примітка. Якщо ж у слові відбувається подовження літери, можна переносити двома способами.	<i>осін-ній</i> <i>під-даний</i> <i>рослин-ний</i> <i>колос-ся та коло-</i> <i>сся</i> <i>стат-тя та ста-</i> <i>ття</i>	<i>осі-нній</i> <i>пі-дданий</i> <i>росли-нний</i>
9. Заборонено розривати ініціальні аббревіатури та відокремлювати від них цифри.	- -	<i>НТ-Ш</i> <i>Ту- // 154.</i>

Технічні правила переносу

Не можна:

- відривати ініціали чи інші скорочення від прізвища: І. П. // Котляревський, проф. // Пономарів;
- відривати скорочені назви мір від цифр, яких вони стосуються: 100 // кг, 1917 // р., проте якщо ці назви подаються повністю, їх можна переносити: 100 // кілограмів, 1917 // рік;
- розривати графічні скорочення: т-во, вид-во, і т. д.;
- переносити закінчення, з'єднані з цифрами через дефіс: 16- // му.

Правопис частки «не» з різними частинами мови

<i>Частина мови</i>	<i>Пишемо разом</i>	<i>Пишемо окремо</i>
Іменник	1) якщо іменник без «не» не вживається: невільник, недуга, недотепа;	Якщо «не» виражає заперечення значення іменника: Він мені не брат. Він не вчений, а шарлатан.
	2) якщо іменник з «не» означає одне поняття: неволя (рабство), неправда (брехня).	
Прикметник	1) якщо без «не» не вживається: невгасимий, негайний;	1) якщо прикметник має пояснювальне слово – займенник або прислівник з часткою ні , або перед ним стоять далеко, зовсім, аж ніяк: ні до чого не здатна людина, зовсім не цікава лекція, аж ніяк не приємні спогади, далеко не досконалий твір;
	2) якщо в сполученні з «не» означає одне поняття: невеселий (сумний), несміливий	2) з прикметниками у функції присудка, якщо часткою заперечується ознака:

	(боязкий). Ця несмілива дівчина йому дуже подобалася.	Цей будинок не старий (не є старим).
Дієслово	1) якщо дієслово без «не» не вживається: неволити, ненавидіти, нестямитися, незчутися;	1) у більшості випадків: не люблю, не працювати і т. п.;
	2) якщо частка надає дієслову нового значення: нездужати (хворіти), непокоїтися (хвилюватися), неславити (ганьбити). Марина нездужала цілий місяць.	2) не здужати (не змогти), не покоїтися (не бути похованим), не славити (не прославляти) Оксана не здужала виконати завдання з фізики.
	3) у складі префікса недо , що означає незавершену дію: недобачати, недовиконувати, недоїдати, недочувати, недооцінювати. Сашко недочував.	3) для заперечення дії, вираженої дієсловом із префіксом до : Він не дочув моїх слів.
Дієприкметник	1) якщо є означенням іменника і не має при собі пояснювальних слів: незакінчена праця, неспростовані факти, нез'ясовані питання;	1) якщо дієприкметник має при собі пояснювальні слова: То була площа, не засаджена квітами. Я відклав <i>досі</i> не дописаний лист.
	2) у складі префікса недо , що означає стан, який виявляється в неповній мірі: недовиконаний, недописаний.	2) якщо дієприкметник виступає в ролі присудка: Праця не закінчена (не є закінченою).
Дієприслівник, безособові форми на -но, --то	Якщо слово без «не» не вживається: нехтуючи, нестямившись, незчувшись, ненавидячи.	У більшості випадків: Не поспішаючи, не закінчивши. Підлогу не вимито, праці не закінчено.
Прислівник	1) якщо без частки не вживається: невдовзі, незабаром, несамовито;	1) з підсилювальними прислівниками: не дуже, не зовсім, не цілком, не досить, не можна, не треба. Не можна вибрати Батьківщину.
	2) якщо означає одне поняття: недалеко (близько), недарма (з користю), недурно (добре). Маріїн будинок знаходився недалеко.	2) у сполуках: не до вподоби, не до ладу, не до речі.
Займенник	Якщо означають одне поняття: неабихто, неабиякий.	Якщо частка виражає заперечення: не той хлопець, не ти, не інші.
Прийменник	Незважаючи на, неважаючи на: Незважаючи на небезпеку, Андрій кинувся рятувати кохану.	

Правила милозвучності. Основні випадки чергування у-в, і-й

Для української мови збіг кількох голосних або приголосних є незвичним. Тому відбувається чергування голосної у та приголосної в, голосної і та приголосної й.

Чергування у / в

Пишемо «у»	Пишемо «в»
1) між двома приголосними: <i>був у квартирі, зустрів у вестибюлі;</i>	1) між двома голосними: <i>вчитися в Ужгороді, зустрітися в аудиторії;</i>
2) на початку речення перед приголосним: <i>У теплі дні він її зустрів. У нашому саду була розкішна флора. Учителька посміхнулася.</i>	2) на початку речення перед голосним (крім я, ю, є, і): <i>В океані відкрили нові острови. В Азії знаходяться найбільші за кількістю мешканців країни.</i>
3) перед літерами в, ф, хв, св, тв, льв – важкими для вимови звуками, навіть якщо попереднє слово закінчується на голосний: <i>дивитися у вогонь, навчання у Франції, найкраща дівчина у світі, все у твоїх руках, конференція у Львові, вона ніжилася у хвилях моря.</i>	3) після голосного перед приголосним: <i>Живе в тій хаті старий. Росла в гаю конвалія.</i>
4) після паузи перед приголосним (після коми, двокрапки, тире, дужок, трьох крапок): <i>Вибачте, у нас проблема. Приходжу додому – у хаті чисто.</i>	4) після приголосного перед голосним: <i>ідуть в Умань, живуть в Овручі;</i>
5) у більшості випадків перед словом, що починається на я, ю, є, ї (до складу яких входить приголосний звук й) <i>У якому місті ти живеш? У її очах він прочитав радість.</i>	5) якщо попереднє слово закінчується на в , то перед голосним уживаємо прийменник в , а не у : <i>працював в Уругваї.</i>

Примітка: у деяких випадках чергування у-в неможливе:

- 1) слово починає змінювати своє лексичне значення: *вдача* (характер) – *удача* (щастя), *вправа* (завдання) – *управа* (адміністративний орган);
- 2) слово починає втрачати своє лексичне значення при зміні: *влада* – з «у» не вживається, *увага*, *умова* – з «в» не вживаються.

Чергування і-й

Пишемо «і»	Пишемо «й»
1) між двома приголосними: <i>степ і море, плачуть і моляться;</i>	1) між двома голосними (проте друге слово не повинне починатися на <u>я, ю, є, ї</u>): <i>Літо й осінь проводжу в селі. Ганна й Оріся.</i>
2) на початку речення перед приголосним: <i>І кожний усе зрозумів. І сльози їхні полилися.</i>	2) на початку речення перед голосним (крім <u>я, ю, є, ї</u>): <i>Й усмішка її засяяла. Й Антон був разом із ними.</i>

3) після паузи (коми, двокрапки, тире, дужок, трьох крапок) перед приголосним: <i>Дай мені руку – і в поле біжім!</i> <i>Минали літа... і самотність з літами росла.</i>	3) після голосного перед приголосним: <i>Страшно навкруги й похмуро.</i> <i>Грілися на сонці й щебетали діти.</i> <i>Теорія ймовірності.</i>
4) в усіх випадках перед словами, що починаються на й, я, ю, є, ї (до складу яких входить «й»): <i>Ольга і Йосип, Віка і Яша, Оксана і Єгор, лисиця і їжак.</i> <i>І Юрій із цим погодився.</i>	
5) при зіставленні або протиставленні понять: <i>зима і літо, горе і радість;</i>	
6) у заголовках (назвах): <i>«Війна і мир» Л. Толстого.</i>	

Літера г

Пишеться в низці українських, а також запозичених давно та зукраїнізованих слів, а саме: *агрус, гава, газда, гандж, ганок, гатунок, гвалт, гвалтувати, гетати, гедзь, гелготати, герготати, гегнути, гирлига, глей, гогель-могель, грасувати, гречний, гринджоли, грунт, гудзик, гуля, джигун, дзиґа, дзиґлик* та похідних від них; у прізвищах *Галаган, Гудзь*.

У більшості *іншомовних* слів як давнього походження, так і недавніх запозиченнях пишемо г: *агітація, агресія, горизонт, геологія, педагог, фотографія, тангенс* тощо.

Примітка: У деяких словах пишеться г або г залежно від значення: *гніт* (стрічка або шнур, що використовується для горіння в лампах) та *гніт* (гноблення); *грати* (іменник, який означає переплетення металевих прутів, що використовується для загорожі, часто у в'язниці) та похідне слово *гратчастий* і *грати* (дієслово).

Словник найуживаніших фразеологізмів

А

Аби з рук – неохайно, недбало

Авгієві стайні – крайній безпорядок, безлад, щось занедбане

Аж дим іде – інтенсивно

Аж до неба – дуже сильно

Альма-матер – місце, де здобувають освіту та виховання

Альфа і омега – початок і кінець, основне, найголовніше

Ані рудої миші – безлюдно

Аріаднина нитка – дороговказ, допомога, порятунок

Ахіллесова п'ята – слабке, вразливе місце

Б

Байдики бити – ледарювати, нічого не робити

Бальзаківський вік – жінка у віці 30-40 років (жартівливо)

Баяндраси (ляси) точити – вести пусті розмови, розповідати щось нецікаве

Бачити смаленого вовка – потрапляти в небезпечні ситуації; бути досвідченим
Без задніх ніг – міцно (спати)
Без тижня день – недавно
Берегти як зіницю ока – оберігати, старанно доглядати, охороняти когось
Березова каша (всипати березової каші) – покарання за провину (жартівливо)
Бити лихом об землю – не зважати на сумні обставини, не журитися
Бити у хвіст і в гриву – дуже старатися, сильно діяти
Бити чолом – кланятися комусь, звертатися із проханням
Битий жак (вовк) – досвідчена людина
Бігати як курка з яйцем – приділяти незаслужену увагу
Біла ворона – дивак, людина, яка своєю поведінкою, зовнішністю сильно відрізняється від усіх
Біла пляма – щось невідоме, недосліджене
Білий тиждень – прибирання, дрібний ремонт, наведення порядку, чистоти
Бісики пускати – дивитися на когось грайливо, залицятися
Бісова личина – недобра, підступна людина
Блискавки метати – дуже дратуватися, сердитися
Блудна вівця – зрадник, відступник
Блудний син – людина, що вчинила гріх, проте потім розкаялася в цьому
Брати бика за роги – діяти рішуче, енергійно
Брати за горлянку – сильно до когось причепитися
Брати за душу – дуже хвилювати
Брати на кпини – насміхатися з когось
Брати під обстріл – критикувати когось
Бути на коні – мати успіх
Бути на сьомому небі – дуже радіти

В

Вавилонське стовпотворіння – безладдя, сум'яття, метушня
Важкий на підйом – ледачий, повільний
Важкий на руку – сувора людина, яка може покарати
Важким духом дихати – гніватися
Вбивати в колодочки – підростати
Велика цяця – дуже пихата, горда людина
Веремію закрутити – затіяти щось неприємне, зчинити сум'яття
Взяти голими руками – легко добитися чогось, зробити нескладну справу
Вибити з сідла – позбавити когось упевненості в собі
Вивести на чисту воду – викрити когось у нечесних діях
Викинути колінце – здійснити щось несподіване
Викладати карти – розповідати, нічого не приховуючи
Вилами по воді писано – невідомо, як буде; невизначеність чогось у майбутньому
Виливати душу – відверто висловлювати почуття
Випити гірку чашу – сильно настраждатися
Вискалити зуби – сміятися
Вискочити на сухе – уникнути покарання
Вискочити як Пилип з конопель – несподівано, зненацька, недоречно
Високо нести голову – бути гордою людиною
Витикати носа – показуватися, з'являтися
Витрачати порох – докладати всіх зусиль для досягнення якоїсь мети
Витрішки продавати – дивитися на когось із надмірною цікавістю
Від букви до букви – від початку до кінця, дуже уважно
Відвести душу – відверто поговорити, довіритися
Віддати пальму першості – визнати чийсь перевагу
Вітер у голові – несерйозний, легковажний
Воду решетом носити – даремно витрачати сили

В пух і прах – повністю
Вуха пухнуть – нестерпно слухати когось

Г

Ганяти вітер по світу – ледарювати
Годувати жданіками – обіцяти, проте не виконувати обіцянки
Голос волаючого в пустелі – марні спроби когось переконати
Гордіїв вузол – заплутані питання, складне переплетіння різних обставин, проблем
Горобина ніч – темна ніч із дощем, градом, блискавицями
Грати очима – кокетувати, загравати з кимось
Гріти чуба – виконувати важку роботу, докласти багато зусиль

Д

Давати відкоша – виявляти сильну протидію, різко відповідати, гостро заперечувати
Давати хрופака – спати
Дамоклів меч – постійна загроза, небезпека
Дати гарбуза – відмовити (під час сватання)
Два чоботи на одну ногу – люди, схожі між собою світоглядом
Дерти кирпу – триматися пихато, гордовито
Десята вода на киселі – дуже далека рідня
Дивитися вовком – дивитися неприязно, сердитися
Дістати відкоша – отримати відмову
До душі припадати – подобатися
Драконівські закони – несправедливі, вкрай жорстокі закони
Дрижаки хапати – мерзнути, перебувати в нервовому стані
Друге пришестя – нова несподівана поява якоїсь людини
Дуба врізати – померти
Душа в душу – жити дружно
Душею наложити – померти
Душі не чути – самовіддано любити

Е

Езопівська мова – таємний, прихований зміст

Є

Єгипетська кара – жадливе нещастя, жорстоке покарання

Ж

Жити в Бога (Христа) за пазухою – бути щасливим, жити безтурботно
Жувати жуйку – набридливо повторювати те саме

З

Заговорювати зуби – задурювати голову комусь
Загрібати жар чужими руками – привласнювати наслідки чужої праці
Заливати за шкуру сала – дошкуляти комусь
Замазати рота – змусити замовкнути
Замилювати очі – обдурювати кого-небудь
Замітати сліди – приховувати щось
Зарубати на носі – запам'ятати
Заткнути за пояс – перевершити когось
За три-дев'ять земель – далеко

За холодну воду не братися – ледарювати
За царя Гороха – дуже давно
Зачепити за живе – дошкулити, образити
Заяча душа – боязка людина
Збити з пантелику – заплутати когось
Збитися з пуття – почати поводити себе аморально
Земля обітована – омріяний, чудовий край; заповітна мета
З легким серцем – без роздумів, без тривоги
Змішати з землею – принизити
Знати як облупленого (знати як своїх п'ять пальців) – дуже добре когось знати
Знову за рибу гроші – наполягати на чомусь, настирливо домагатися, повторювати те саме
Золота молодь – діти з дуже заможних сімей, що поводять себе нахабно, впевнені у своїй безкарності
Золоте правило – найкраща в усіх випадках форма поведінки
Золоті верби ростуть – нічого путнього не виходить
З-під ринви на дощ – потрапити з однієї неприємності в іншу, ще гіршу
З себе вискакувати – дуже старатися

I

I в ступі не втовкти – неможливо розібратися в чііх-небудь непослідовних діях

K

Кадити фіміам – улесливо прославляти когось, звеличувати його
Кайнова печать – братовбивчий злочин
Каліф на годину – людина, що отримала владу на короткий проміжок часу
Камінь спотикання – джерело суперечностей, проблем
Колоти очі – докоряти за щось
Копилити губу – пишатися
Крапля в морі – дуже мало
Кривити душею – бути нещирим
Кров з молоком – молодий та здоровий
Крутитися на язиці – дуже хочеться сказати
Крутитися, як білка в колесі – бути постійно зайнятим

L

Ламаний гріш – нікуди не годиться
Ламати слово – відмовлятися від сказаного
Ледве ноги нести – сильно втомитися
Лепта вдовиці – порівняно невеликий внесок у якусь спільну справу
Ляси точити – вести порожні розмови

M

Мастити п'яти салом – підлещуватися до когось
Мати олію в голові – бути розумним
Міняти шило на швайку – робити зміни без користі
Муки Тантала – жахливі страждання

H

На вербі груші – нісенітниця, дурниця
На голові ходити – пустувати, бешкетувати, гратися
На голову вилізти – поводитися зухвало
Накивати п'ятами – утекти
Накрити мокрим рядном – накинутися на когось з погрозами, докорами
Наливатися кров'ю – червоніти від злості, напруження

На ноги поставити – виховати когось
Наріжний камінь – основа, базис чогось
Не бачити лісу за деревами – не помічати головного
Не ликом шитий – досвідчений
Нема кебети – не мати вміння, хисту, здібності
Немов з мarmуру виструганий – величний
Неопалима купина – щось безсмертне, незнищенне
Не покладати рук – працювати багато й старанно
Не обіратися лиха – мати багато клопоту
Нести тяжкий хрест – мати великі труднощі через щось у житті, докладати багатьох зусиль через це
Ні за цапову душу – цілком даремно
Ні риба ні м'ясо (ні Богові свічка ні чортові кочерга) – сірий, посередній, ніякий
Ні сіло ні впало – несподівано
Ні тепер ні в четвер – ніколи, ні за яких обставин

О

Обдерти як липку – все забрати у когось
Обітована земля – омріяний край, заповітна мета
Одним махом – одразу
Око за око – помститися комусь
Останній з могікан – найстаріший, останній у своєму роді представник покоління

П

Пальці знати – зробити щось недбало, невміло
Пахне смаленим – загрожує небезпека
Пашіти вогнем – дуже соромитися
Пекти раків – червоніти від сорому
Перейти рубікон – зробити вирішальний крок, прийняти безповоротне рішення
Підсунути свиню – зробити неприємність
Попастися на слизьке – потрапити в дуже погане, скрутне становище
Порости в пір'я – змужніти, набратися сил
Пороху не видумає – має слабкі, пересічні здібності
По самі вуха – дуже сильно
По струні ходити – підкорятися, виконувати всі побажання когось
Правити теревені – забагато балакати
Прибирати до рук – привласнювати
Прикусити (проковтнути) язика – замовкнути
Приставати реп'яхом – сильно чіплятися до когось
Притча во язицех – об'єкт постійних пересудів
Продавати зуби – сміятися
Прокрустове ложе – надумана мірка, під яку підганяють явища, різні за своєю природою
Проходити червоною ниткою – бути провідною думкою
П'ятами наживати – втекти
П'яте колесо у возі – щось зайве, непотрібне

Р

Рожеві окуляри – наївність
Розбити глек – посваритися
Розуму не позичати – розумна людина
Руки нагріти – нажитися в нечесний спосіб
Руки опускаються – втратити інтерес до чогось, стати бездіяльним
Руки сверблять – дуже кортить
Рукою сягнути – дуже близько

Ряст топтати – жити

С

Світити ребрами – голодувати, бути дуже худим, бідувати
Сидіти на двох стільцях – поділяти дві зовсім різні думки, належати одночасно до двох ворожих таборів
Сізіфова праця – важка, безкінечна, виснажлива, проте безрезультатна праця
Сіль землі – найкращі представники певної суспільної групи
Сім п'ятниць на тиждень – часто й легко змінювати свої погляди
Сісти на голову – знахабніти, зловживати чийось прихильним ставленням
Собаку з'їсти (на чомусь) – мати великий досвід
Содом і Гоморра – місце жадливої розпусти
Скорчити Лазаря – прикинутися нещасним, безпомічним
Слів на вітер не кидати – бути відповідальним, дотримуватися обіцянок
Співати дифірамби – вихваляти
Спіймати облизня – залишитися ні з чим, зазнати поразки
Спочивати на лаврах – користуватися попередніми успіхами
Спуститися з небес на землю – зрозуміти справжній стан справ
Стояти горою – дуже сильно когось підтримувати
Стояти над душею – сильно надокучати комусь
Стріляний горобець – досвідчена людина, яка багато пригод зазнала в житті
Сходити на пси – зводиться нінащо, закінчуватися нічим

Т

Танталові муки – жадливі, нестерпні страждання
Тінь кидати – говорити щось погане про людину, таке, що викликає до неї підозру
Тримати камінь за пазухою – мати злість (образу) на когось
Тягти жили – експлуатувати, визискувати когось

У

Укрутити хвоста – приборкати, домогтися послуху
У поті чола – тяжко працювати
У рот води набрати – бути дуже мовчазним
У свинячий (собачий) голос – несвоєчасно, дуже пізно
У свою шкуру не потовпитися – бути дуже товстим
Ускочити вище халаяв – потрапити в дуже неприємне становище
Уставляти клепку – повчати, напучувати когось
Уставляти палиці в колеса – заважати

Х

Ходити в шорах (ходити на повідку) – беззаперечно слухатися когось, бути залежним
Ходити по миру – жебракувати, просити милостиню
Ходити ходором – хитатися, сильно рухатися
Хома невірний – людина, яка в усьому сумнівається, нікому не вірить
Хоч в око стрель – дуже темно
Хоч голки збирай – ясно, добре видно
Хоч греблю гати – дуже багато
Хоч з лиця воду пий – дуже вродливий
Хоч кіл на голові теши – вперта, неслухняна людина
Хоч конем грай – дуже просторо
Хоч мак сій – тихо
Хоч у вухо бгай (хоч до рани прикладай) – спокійна людина, м'якої вдачі

Ч

Через дорогу навприсядки – не мати прямих родинних зв'язків
Через пень колоду – недбало, абияк
Чухати потилицю – задумуватися

Ш

Шукати вчорашнього дня – марно сподіватися повернути те, чого вже немає

Я

Яблуко розбрату – причина сварки, ворожнечі
Язик без кісток – занадто балакуча людина
Як горохом об стіну (як з гуски вода) – не можна вплинути на когось через його впертість
Як горох при дорозі – беззахисна людина
Як за водою піти – зникнути безслідно
Як за гріш маку – дуже багато; про щось мало коштовне
Як із рогу достатку – невичерпно, у дуже великій кількості
Як кіт наплакав – дуже мало
Як корова язиком злизала – несподівано безслідно зникнути
Як мокре горить – дуже повільно
Як муха в окропі – про моторну, рухливу людину
Як сніг на голову (як Пилип із конопель) – несподівано, раптово
Як собака на снізі – ні собі, ні іншим
Як у Бога (Христа) за пазухою – почуватися дуже затишно
Як у воду опущений – засмучений, розгублений

Додаток

Типові граматичні та лексичні помилки (часто використовуються в завданнях ЗНО)

Помилкове вживання	Правильно
Граматично хибне керування дієслів непрямыми відмінками іменників:	
чекати цю хвилину	<i>чекати (чого?) цієї хвилини (або на цю хвилину)</i>
не чути промову	<i>не чути (чого?) промови</i>
навчатися малюванню	<i>навчатися (чого?) малювання</i>
наслідувати актрисі	<i>наслідувати (кого?) актрису</i>
вибач мене	<i>вибач (кому?) мені</i>
дякую тебе	<i>дякую (кому?) тобі</i>
зрадив дівчині	<i>зрадив (кого?) дівчину</i>
опанувати інструментом	<i>опанувати (що?) інструмент</i>
говорити (читати, перекладати) на англійській мові	<i>говорити (читати, перекладати) англійською мовою</i>
одружитися на Олені	<i>одружитися (з ким?) з Оленою</i>
знущатися над кимсь	<i>знущатися (з кого?) з когось</i>
перетворитися в тополю	<i>перетворитися (на що?) на тополю</i>
Інші типові граматичні помилки:	
бити по воротах	<i>бити по <u>воротах</u></i>
кращий інших	<i>кращий <u>за</u> інших</i>
Типові лексичні помилки у вживанні дієслів у різних словосполученнях або сталих висловах:	
взяти себе в руки	<i>опанувати себе</i>
відкривати двері, вікна	<i>відчиняти двері, вікна</i>
приймати (прийняти) участь	<i>брати (взяти) участь</i>
прийняти рішення	<i>ухвалити рішення</i>
думки співпадають	<i>думки збігаються</i>
здавати іспит	<i>складати іспит</i>
Лексичні помилки через недоречне вживання іменників та прикметників:	
стати в нагоді	<i>стати в <u>пригоді</u> (знадобитися)</i>
повістка дня	<i>порядок <u>денний</u></i>
виключення з правила	<i>виняток із правила</i>
прийняти міри	<i>вжити <u>заходів</u></i>
купувати в розстрочку	<i>купувати <u>на виплат</u></i>
подібні (наступні) рішення	<i>такі рішення</i>
воєнний квиток	<i>військовий квиток</i>
військовий стан	<i>воєнний <u>стан</u> (стан війни)</i>

Орфоепія. Основні принципи наголошування

Зауваж! Не роби помилки, коли наголошуєш:

1. Числівники (під впливом рос. мови): *одина'дцять, чотирна'дцять*.
2. Одиниці виміру (під впливом розмовної мови): *кіломе'тр, дециме'тр, міліме'тр*.
3. Віддієслівні іменники на -ання: *чека'ння, чита'ння, пита'ння*.
4. Складні слова (перевіряй за орфографічним словником): *руко'пис, пере'пис*.
5. Дієслова (під впливом говорів): *роблю', ношу', везти', беремо', че'рствіти*.
6. Прикметники: *нови'й, текстови'й, порядко'вий, ри'нковий*.
7. Іншомовні слова (перевіряй за орфографічним словником): *майоне'з, металу'ргія, куліна'рія*.

1. Іменники.

- Віддієслівні іменники середнього роду на -ання, у яких більше двох складів, мають наголос, як правило, на суфіксі: **навчАння, завдАння, запитАння, читАння, визнАння, видАння, пізнАння, послАння** (АЛЕ: **нЕхтування** від **нЕхтувати**, **бІгання** від **бІгати**).
- У багатьох іменниках жіночого роду із суфіксом -к(а) у множині наголос переходить на закінчення: **вказівка — вказівкИ, учителька — учителькИ** (АЛЕ: **рОдичка — рОдички, сусІдка — сусІдки**);
- Більшість іменників у множині має наголос на закінченні: **листокИ, сторінкИ** тощо.
- На останній склад наголошуємо такі слова на позначення мір довжин: **мілімЕтр, сантимЕтр, кіломЕтр** (АЛЕ: **барОметр, термОметр**).

2. Прикметники.

- У більшості двоскладових прикметників наголос падає на закінчення: **гіркИй, тонкИй, новИй, тіснИй, вузькИй** тощо (так само **котрИй**);
- Завжди наголошеним є пестливий суфікс -еньк-: **добрЕнький, тонЕнький, легЕнький** тощо.

3. Дієслова.

- Дієслово **бути**: **бУти, бУдемо**, але у минулому часі: **булА, булО, булИ**;
- Наголос на останньому складі мають дієслова **вестИ, нести** і под.;
- У дієслівних закінченнях-емо, -имо, -ете, -ите наголошуємо останній склад: **несемО, несетЕ** (а не **несЕмо, несЕте**), **ідемО, ідетЕ** (а не **ідЕмо, ідЕте**), **підемО, підетЕ** тощо (АЛЕ: **бУдемо, гуркОчемо, залИшите**).

4. Числівники

- Наголос на -адцять: **одинАдцять, чотирнАдцять**;
- Наголос на -десят: **сімдесЯт, вісімдесЯт**.
-

Проблемні випадки наголошування

асиметрІя
борОдавка
бюлетЕнь
вантажІвка
вимОга
вимОва
вИпадок
вітчИм
граблІ
горошИна
грОшей

дІтьми
довІдник
дочкА (але дОнька)
дрОва
заіржАвіти
зрУчний
зубОжіти (зубОжілий, зубОжіння)
діалОг
каталОг
квартАл
кропивА
кОлесо
кУрятина
листопАд
лОкшина
мАркетинг
нАчинка
ненАвидіти (ненАвисть, ненАвисний)
обрУч
одноразОвий
Олень
отАман
перЕпис
псевдонІм
рАзом
рЕшето
рИнковий
серЕдина
симетрІя
спИна
фартУх
фенОмен
цемЕнт
цЕнтнер
чорнОзем
чорнОслив